Kur'an'da Korku Motifi

İnzar Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım

Turgay GÜNDÜZ

“Ey örtüsüne bürünen (Rasûlüm),
kalk ve insanları inzar et . . .”

Müddessir 74/1-2

***

“Sen ancak görmeden Rabbinden korkanları
uyarabilirsin.”

Fâtır 35/18

Kur'an'da Korku Motifi
İnzar Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım

Turgay GÜNDÜZ

düşünce kitabevi yayınları

Din ve Ahlâk Eğitimi Serisi: 5

Kapak Tasarım
Yunus Emre

Dizgi-İçdüzen
Halil İbrahim Gürbüz

Baskı-Cilt
Özal Matbaası
Tel: 0 212 565 25 99 (pbx)
www.ozalmatbaasi.com

İstanbul, 2004

ISBN: 975-6434-09-0

düşünce kitabevi
Ünlü Cd. Sönmez İş Sarayı, 2. Zemin Kat,
No: 35, Osmangazi / BURSA.
Tel&Fax.: (0 224) 220 71 05

Web: **www.dusuncekitabevi.com**
E-mail: **editor@dusuncekitabevi.com**

Dedem Vehbi GÜNDÜZ

ve

Ninem Elfinaz GÜNDÜZ'e,

Allah'tan rahmet niyazlarıyla...

Turgay GÜNDÜZ

1968 yılında Artvin Şavşat'ta doğdu.

İlkokulu Ziyaret Köyü'nde, ortaokulu Arpalı Köyü'nde tamamladı.

1987'de Bingöl Sağlık Meslek Lisesi Toplum Sağlığı Bölümünden mezun oldu.

1992'de Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nde lisansını, 1996'da yüksek lisansını ve 2002'de doktorasını tamamladı.

1996 yılında Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'ne Din Eğitimi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi olarak atandı.

Halen U.Ü. İlahiyat Fakültesindeki görevine devam eden yazarın ***İslâm, Gençlik ve Din Eğitimi*** isimli bir kitabı ve bilimsel dergilerde yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır.

E-posta: tgunduz@uludag.edu.tr

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NASIL İNZAR? EĞİTSEL BOYUTLARI KUR'AN'DA İNZAR

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim, bütün insanlık için bir hidayet kitabı ve yaşam rehberidir. İnsanın iç ve dış âleme yönelişlerini doğru bir istikamette tutarak yaratılış özüne uygun bir şekilde yaşam sürüp mutlu olmasını amaçlar. Bunu gerçekleştirebilmek için de insan gerçeğine uygun bir yol takip eder.

Yaratıcısı olduğu için insanı her yönü ile en iyi bilen yüce Eğitici, rahmetinin eseri olarak kullarını peygamberlerin rehberliğinde bir eğitim sürecine tabi tutarken onların rûh dünyalarının derinliklerine kadar inebilen nüfuz edici metotları kullanır. Bunlardan Kur'an-ı Kerim'de en yoğun şekilde kullanılanı ve belirgin bir şekilde göze çarpanı inzar ve tebşir metodudur.

Kur'an-ı Kerim'de genel olarak birbirinden ayrılmayan bu iki kavramın anlam muhtevaları itibariyle birbirine ters ve ayrı oluşları, onların etkili olabileceği davranış türleri ile insan gruplarını da birbirinden ayırır. Fakat bu ayrılık çoğu zaman bir diğerini dışlayıcı olmadan gerçekleşir.

Bu araştırmada Kur'an'da inzar kavramı bütün boyutlarıyla ele alınmakta, bir eğitim metodu olarak kullanılışıyla ilgili bir takım izahlar getirilmektedir.

Araştırmanın birinci bölümünde inzar kavramı, Kur'an'daki diğer bazı kavramlarla ilişkili olarak incelenmekte ve kavramsal çerçevesi ortaya konulmaktadır. Bu bölümde kısaca İNZAR NEDİR? sorusuna cevap aranmaktadır.

İkinci bölümde NİÇİN İNZAR meselesi ele alınmaktadır. Rahmeti sınırsız, acıması sonsuz, Rahman ve Rahim olan Allah, insanları vahyiyle buluşturan elçisine ilk olarak neden inzar görevi vermiş ve "(Ey

Rasulüm) kalk ve uyar" ayetine muhatap kılmıştır. Bu problem, ilahi ve insani boyutlarıyla ele alınarak incelenmeye çalışılmaktadır.

Üçüncü Bölümde inzar kavramı eğitsel boyutlarıyla ele alınmakta ve bir eğitim metodu olarak insanın hangi yönlerinin eğitiminde ve nasıl bir etki mekanizması içerisinde işlev gördüğü araştırılmaktadır.

Pek çok araştırmada olduğu gibi, şüphesiz bu araştırma da özellikle değerli birkaç insanın yadsınamayacak ölçüde yakın ilgi ve katkılarıyla şekillenmiş ve gerçekleşme imkânı bulmuştur. Bu vesile ile, araştırmamın değişik aşamalarında görüşlerine başvurduğum değerli hocalarını Doç. Dr. Ömer Özyılmaz, Yrd. Doç. Dr. M.Akif Kılavuz, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Öcal, Prof. Dr. M. Emin Ay ve Prof. Dr. Hayati Hökelekli'yi minnetle anmak ve teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

Bu araştırmanın, Kelamullah'ı din eğitimi bağlamında yeniden okuma çabalarına yapacağı küçük bir katkı, araştırmacı için yeterli bir mutluluk nedeni ve gösterilen çabanın cömertçe karşılık bulması demektir. Faydalı olması dileğiyle...

01.06.2004-Güllük/BURSA Turgay GÜNDÜZ

KISALTMALAR

ae. : aynı eser
age. : adı geçen eser
agm. : adı geçen makale
a.mlf : aynı müellif
Ank. : Ankara
ark. : arkadaşları
(a.s) : aleyhisselâm
Ata.ÜİFD : Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
ay. : aynı yer
Bkz., bkz.: Bakınız,
bs. : baskı, basım
bsyy. : basım yeri yok
c. : cilt
çev. : çeviren
DEÜ : Dokuz Eylül Üniversitesi
DEÜİFD : Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
Hz :Hazreti
İst. : İstanbul
md. : maddesi
s. : sayfa
sad. : sadeleştiren(ler)
(sav) : sallallahu aleyhi ve sellem
SÜİFD : Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
sy. : sayı
tah. : tahkik
TDK : Türk Dil Kurumu
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ts. : tarihsiz

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim'in nüzulü, 610 senesinde Alak suresinin "*Yaratan Rabbinin adıyla oku. O insanı alak* * *'tan yarattı. Oku, Rabbin en büyük kerem sahibidir. O (insana) kalemle (yazmayı) öğretti.*" mealindeki sözlerle ifade edilen ilk beş ayetiyle başladı. İnsanların kadın ve erkekli gruplar halinde İslâm'a girmeye başlaması ve bu dinin Mekke'de iyice konuşulur hale gelmesine kadar geçen üç yıl aradan sonra[1] "*Ey örtüsüne bürünen (Rasûlüm), kalk ve insanları inzar et, sadece Rabbini büyük tanı, elbiseni temiz tut, kötü şeyleri terk et, yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma, Rabbinin rızasına ermek için sabret*"[2] ayetleri nazil oldu.[3]

Âlemlerin terbiye edicisi ayetlerle elçisini inzar göreviyle mükellef kılarken ona bu görevle birlikte birtakım hatırlatmalarda bulunmuştur. Her yönüyle insanlara örnek olması istenen İslâm'ın ilk mübelliğinin ve onun şahsında bütün davetçi ve eğitimcilerin başarıya ulaşabilmeleri için dikkat etmeleri gereken hususlar hatırlatılmış ve sahip olmaları istenen maddî ve manevî hususiyetler özlü bir şekilde açıklanmıştır.

Bu emir ve tavsiyeler doğrultusunda gizli bir şekilde yürütülen tebliğ vazifesi, Allah Teâlâ'nın; "*şimdi sen, sana buyurulan şeyi açık-*

"Alak"kelimesi müfessirlerce genellikle "kan pıhtısına benzer bir oluşum"olarak anlaşılmıştır. Ancak günümüz tıp ilminin verileriyle ilişkili yorumlarda, yumurta hücresine ve embriyonun gelişim aşamalarından birine atıfla bu kelimenin kullanıldığı ifade edilmiştir. (Bkz. Bucaille, Maurice, *Müspet İlim Yönünden Tevrat İnciller ve Kur'an*, (çev. M. Ali Sönmez), Ank. 1991, s. 325; Ateş, Süleyman, *Gerçek Din Bu*, İst. 1991, c. II, s. 170; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, (çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İst. 1999, c. III, s. 1287.

1 Bûtî, Said Ramazan, *Fıkhu's-Siyre*, (çev. Ali Nar, O. Aktepe), İst. 1987, s. 101

2 Müddessir 74/1-7

3 Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, İst. 1981, s. 67; Mevdûdî, Ebu'l-A'la, *Tefhimu'l-Kur'an* , (çev. Muhammed Han Kayânî ve ark.), İst. 1986-1988, c. VI, s. 439.

ça ortaya koy ve ortak koşanlara aldırış etme"[4] emriyle birlikte aleni[5] ve daha aktif bir hale dönüşmüş, "*(önce) en yakın akrabanı inzar et*"[6] buyruğuyla da hareket stratejisi tayin ve tespit edilmiştir.

Bunun hemen sonrasında Hz. Peygamber önderliğinde gittikçe ivme kazanan bu hareket kendi içindeki gelişmesine, tedric basamağının son safhasında Allah'ın bu dini kemale erdirmesine kadar devam etmiştir.

İslâm eğitiminin Kur'an-ı Kerim'in nüzulü ile başlayan ilk merhalesinden sunduğumuz bu kısa kesitte Allah'ın vahyiyle desteklediği Rasûlü aracılığıyla insanların ruhlarını hakkı kabule meylettirmek için ondan ilk olarak kullanmasını istediği üslûbun 'inzar' olduğunu görmekteyiz.

Rahmeti ve acıması sonsuz olan âlemlerin terbiye edicisi, insanları vahyiyle buluşturan elçisine ilk olarak neden inzar görevi vermiştir? Kur'an eğitiminin başlangıç noktasında muhatap-inzar ilişkisinin eğitsel değeri nedir?

Kur'an'ın nüzulünün sonraki aşamalarında da pek çok kez tekrarlanan inzar, Kur'an eğitim sürecinin hangi safhalarında, hangi boyutlarda ve ne şekilde gerçekleşmektedir?

İnsanların dinî iman düzeyleri ve psikolojik durum değişkenleri ekseninde muhatap oldukları "inzar"ın nicelik ve niteliklerine dair hangi tespitler yapılabilir?

Kur'an eğitiminin amacı ile insan gerçeği ve mutluluğu açısından inzarın önemi ve eğitsel değeri nedir?

Bütün peygamberlerin tebliğ tarzında değişik derece farklarıyla yer alan inzarın, yukarıdaki sorulara cevap teşkil eder tarzda yeniden incelenmesi ve eğitsel yönüyle ilgili bulgulardan bu gün de doğru bir şekilde yararlanılabilmesi önem arz etmektedir.

---

4 Hicr 15/94.

5 A. Cevdet Paşa, *age.* c. I, s. 68; Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili,* (sad. İsmail Karaçam ve ark.), İst. 1992, c. V, s. 223.

6 Şuara 26/214.

Bu amaç doğrultusunda inzar ayetleri, Kur'an eğitim süreci içinde (nüzul sırasına göre) incelenerek ayetlerdeki anlam ve muhteva farklılıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. İnzar ile ilgili ayetler içerik analizine tabi tutulmuş, kimi zaman diğer bazı kavramlarla karşılaştırma yapabilmek için frekans analizi yapılmıştır.

Kur'an'ın muhatapları ile inzar ayetleri arasındaki ilişki incelenirken Kur'an'ın ilk muhataplara ilişkin kendi tanım ve tasvirleri esas alınmıştır. Böylece Kur'an'ın ilk muhatapları olan Mekkelilerin olumlu ve olumsuz tepkileri ile inzar ayetleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Ayrıca insan psikolojisi ile inzar ayetleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Kısaca inzar, genel olarak fert ve toplum psikolojisi açısından ele alınarak birtakım tahlil, yorum ve değerlendirmeler yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNZAR NEDİR?
KUR'AN'DA İNZAR-KORKU İLİŞKİSİ

I- İNZAR HANGİ ANLAMLARI İHTİVA ETMEKTEDİR?

A. Lügat Anlamı

"İnzar" kavramı Arapçada (ن ذ ر) kökünden türemiş bir kelimedir. Kur'an'da bu kökten türeyen kelimeler temelde iki farklı anlamda kullanılmıştır.

a) (نَذَرَ- يَنْذِرُ- نَذْراً وَ نُذُورًا) şeklinde "adamak", "sadaka veya ibadet türünden bir şeyi kendi üzerine vacip kılmak" anlamında kullanılır[1]

b) (نَذِرَ- يَنْذَرُ- نَذْرًا و نَذَارَةً) şeklinde "bilip sakınmak", "ihtiyatlı davranmak" anlamındaki kökten türemiş şekilleri kullanılır. Kur'an'da bu ikinci manadaki kullanılışları daha yaygındır.

(نذر) fiilinin bu ikinci manadaki kullanılışından türemiş bulunan inzar kelimesi; "uyarmak", "ikaz etmek", "korkutmak"; "korkunç haber vermek"; "korkulacak yeri ve hususu bildirmek"; "bir şeyi bildirip sakınmasını istemek"; "dikkatini çekmek", "korku verip uyanık kılmak"; "korkulu bir şeyden sakındırmak için bildirmek"; "zararlı şeylerin geleceğini bildirerek korkutmak"; "bir işin sonucunun sakıncalı olabileceğini hatırlatma", "sakındırma" ve "ihtar etme" gibi anlamlara gelmektedir.[2]

---

1 Bu anlamda geçtiği ayetler için Bkz. Bakara 2/170; Âl-i İmran 3/4; Hacc 22/29; Meryem 19/26; İnsan 76/7.

2 Bkz. İbn Manzzur, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, ts. c. V, s. 200-203; Cevherî, İsmail İbn Hammad, *Tâcu'l-Lügati ve's-Sihahi'l-Arabiyye*, (Tahkik, Ahmed Abdulğafur Attar), 3. bs. Beyrut, 1399/1979, c. II, s. 825-826; Damiğani, Hüseyin b. Muhammed, *Kamusu'l-Kur'an (el-Vücuh ve'n-Nezair)*, Beyrut, 1985, s. 451-452; *Mucemu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, 2. bs. Mısır, 1390/1970, c. II, s. 294-298; Razi, Fahruddin, *Tefsir-i Kebir* (çev. Suat Yıldırım ve ark.), Ank. 1988, c. IX, s. 443, c. XIV, s. 36, c. XVII, s. 171; Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dni Kur'an Dili*, (sad. İsmail Karaçam ve ark.), İst. 1992, c. I, s. 192, c. VI, s. 51; Sarı, Mevlut, el-Mevarid, İst. 1982, s. 1500; Meydan Larousse, İst. 1987, c. VI, s. 355.

B. Terim Olarak İnzar

İnzar kelimesinin lügatteki karşılıklarına yakın olarak Kur'an'da daha hususî manaları bulunmaktadır.

Dinî bir kavram olarak inzar, bütünüyle ilahî vahyin muhatabı olan insana, onun Allah'tan korkup sakınmasını ve böylelikle Allah'ın hoşnutsuzluğuna ya da azabına sebebiyet veren düşünce ve fiillerden uzaklaşmasını temin eden uyarı ve ikaz türünden şeylerin yöneltilmesi, ulaştırılması ve haber verilip bilgilendirilmesi anlamını ifade etmektedir.

Buna göre, muhataba dinî tekliflerin ulaştırılması[3], ilim, amel adına ne varsa her şeye davet etme ile her türlü çirkinlikten menetme[4], başka bir deyişle, emr-i bi'l ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker (iyi şeylerin yapılmasını sağlama ve kötü şeylerin yapılmasına mani olma)[5] işi de inzar terimi ile ifade edilir.

Gaflet ve dalâlet içinde yüzmeleri sebebiyle kendilerini bekleyen tehlikeyi göremeyen kimseleri uyandırma[6] ve yapılan günahlara karşı ilahî ceza ile korkutma da inzar kelimesi ile ifade edilir.[7] Fakat inzar ile verilen korkunun mahiyeti patolojik bir korku olmadığı gibi gayesi de muhatabı dehşete sevketmek değildir. Aksine, önceden varılan bir anlaşmanın gereği olarak muhatabın üstlendiği şerefli görev ve sorumluluğun ona hatırlatılmasından ibarettir.[8]

İnsanın yaratılışı ile birlikte ona gösterilen iki yol, neticeleri ile birlikte onun bilgisine sunulmuştur.[9] Aynı durum Hz. Âdem ile eşinin cennetten çıkarılarak yeryüzüne gönderilmesinin ardından daha ayrıntılı ifadelerle açıklanmıştır: "*Eğer benden size bir hidayet gelir*

---

[3] Razi, *age.* c. XIV, s. 139.

[4] Razi, *age.* c. XVII, s. 378.

[5] İbn Teymiye, *Bir İslâm Kurumu Olarak Hisbe*, (çev. Vecdi Akyüz), İst. 1989, s. 122.

[6] Kutub, Seyyid, *Fi Zilali'l-Kur'an*, (çev. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa), İst. 1986, c. XV, s. 359.

[7] Razi, *age.* c. XVII, s. 529.

[8] Topaloğlu, Bekir, "Cennet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), İst. 1993, c. VII, s. 377.

[9] Bkz. İbrahim 14/7; İnsan 76/3-6; Beled 90/10; Şems 91/8-10 .

de her kim hidayetime tabi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmeyeceklerdir. İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlara gelince onlar cehennemliktir, onlar orada ebedî kalırlar."[10]

İşte inzar, Allah'ın bütün insanlar için geçerli olan kanununun onlara hatırlatılarak doğru yola gelmelerini yahut bulundukları hak yoldan fisk ve fücur tarafına meyletmemelerini sağlama amacına yönelik bir metottur. Kur'an'da sünnetullah, "*kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır. Kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar.*"[11] şeklinde mutlak bir adalet anlayışını yansıtıcı tarzda ifadesini bulur. İnzar da bunun gereğini etkili bir şekilde duyurup muhatabı kendi lehine harekete sevketmeye yöneltmedir.

İnzar kavramının, "nezîr"ve "münzîr" şeklinde ism-i fail kullanılışlarına "öğretici", "korkutucu", "sakındırıcı" şeklinde verilen[12] manalarından anlaşıldığına göre bu kavram, "bilgilendirmek" ve "öğretmek" gibi pedagojik anlamları da ihtiva etmektedir. Buna göre "münzîr" veya "nezîr", bir topluma düşman tarafından veya başka bir yerden ansızın gelebilecek tehlikeleri bildiren ya da öğreten[13] manasına gelmektedir. Böyle bir öğretim faaliyeti içinde bilgiye konu olan şeyin tehlike nev'inden bir şey olması, bilgilenmenin sonucunda korku duygusunu uyandırmaktadır. Bundan dolayı münzir aynı zamanda "korkutucu" anlamını ifade eder. Kişide oluşan korku duygusu onun korku objelerinden ya da fiillerinden uzaklaşıp sakınmasını sağlayacağından bu duruma işaretle "sakındırıcı" anlamını taşımaktadır. Kelimenin anlam yapısı ile ilgili bu tahlilimizden anlaşıldığı üzere inzar kavramının en temel anlamı pedagojik bir mana içermektedir. Diğer manalar birincinin tabii sonuçlarını ifade eder durumdadır.

---

10 Bakara 2/38-39; Benzer ayetler için bkz. Ta-Ha 20/123-127.

11 En'am 6/160; Benzer ayetler için Bkz. Yunus 10/26-27; Neml 27/89; Kasas 28/84; Mümin 40/40.

12 Bkz. İbn Manzur, *age.* c. V, s. 202-203.

13 İbn Manzur, *age.* ay.

İnzar kavramının ilk başlarda nazil olan ayetlerde daha çok insanın hisleri üzerinde kurulu olan tesir mekanizması gittikçe bilişsel alana kayar. Medine döneminin sonlarına doğru Tevbe suresinin 122. ayetiyle nihaî olarak dinî ilimlerde derin bilgi sahibi olanlara yüklenen görev inzar kavramıyla ifade edilmiştir ki bu tamamıyla dinî eğitim ve öğretim faaliyeti olarak düşünülebilir.

Böylece bilgilendirme yoluyla insanın kendi nefsinde ve evrendeki Allah'ın ayetlerini düşünüp, O'nun yüceliğini fark etmesi; sonsuz nimet ve rahmetinin yanında bunlara derin anlamlarını kazandıran helak edici kahır ve gazabını idrak etmesi ileri düzeyde sağlanmış olur. Bunun sonucu olarak sonsuz iyilik ve merhamet sahibi olan Alah'a her şeyden çok bir sevgi duyma[14] yanında gerek O'nun rızasına muhalif bir iş yapma ve gerekse asla emin olunamayan azabına[15] uğrama ihtimalinden kaynaklanan bir korku arasında dengeli ve dinamik bir şahsiyet oluşur.[16] "*Allah'tan (gereği gibi) ancak âlimler korkar*"[17] ayeti de bilgi sahibi olmakla korku arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir.

II-"İNZAR"IN DİĞER BAZI KAVRAMLARLA İLİŞKİSİ

A. İnzar-Korku-Takva İlişkisi

Yalın anlamıyla "korku", psikolojik boyuta sahip bir terimdir. Latincede "bunaltı" anlamına gelen "anguista" sözcüğünden türediği kabul edilmektedir.[18]

Bir tehlike karşısında duyulan heyecan ve bunalım[19] olarak tarif edilen korku, "tüm insanlarda ortak, doğal ve evrensel duygu durumudur."[20]

---

14 Bakara 2/165; Tevbe 9/24; Ayrıca bilgi için Bkz. Râzi, *age.* c. IV, s. 187.

15 A'raf 7/99.

16 Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ank. 1993, s. 142.

17 Fatır 35/28.

18 Zülliger, Hans, *Çocuklarımızın Korkuları*, (çev. Kâmuran Şipal), İst. 1975, s. 9.

19 Alaylıoğlu, Ruşen-Oğuzkan, A. Ferhan, *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, İst. 1976, s. 176; Horney, Karen, *Çağımızın Tedirgin İnsanı*, (çev. Ayda Yörükan), İst. 1980, s. 52, 54.

Korku, kötü bir şeyle karşılaşmaktan ve sakınılması gereken bir şeyi beklemekten ileri gelen[21], insanın karşılaşmış olduğu tehlike ile orantılı[22] bir tepki durumudur. Dolayısıyla, kişiyi uyaran ve kendisini savunmasını sağlayan son derece faydalı bir mekanizmadır.[23] Onun için korku, insanın ve insanlığın korunması, kollanması için gerekli olan insancıl bir duygudur.[24] Bu özelliğinden dolayı "korku, insanın insan aşamasına ulaşabilmesi için ödediği bir ücrettir" tanımlaması yapılmıştır.[25]

Korku; nedeni belli, açık, hesaplı ve mantıklı olarak bilinçli bir şekilde gelişebildiği gibi bilinçsiz olarak sadece duygusal bir temelde de ortaya çıkabilir.[26]

Fıtrî bir duygu olarak ele alındığında ilk olarak çocukta ancak bir yaşından sonra görülmeye başlar.[27] Zihnî gelişimin başladığı iki-üç yaşlarında ise daha açık olarak ortaya çıkar.[28] Genellikle gürültü, tanımadığı canlılar, karanlık, yükseklik, yalnızlık ve düşme tehlikesi bu yaşlardaki çocuklarda korku uyandıran durumlardır.[29]

Çocukluk çağında ilk tezahür eden duyguların başında gelen korku, ilk başlarda bilerek değil, sadece fıtrattan kaynaklanan bir refleksten ibarettir.[30] Fakat çocuğun beden, ruh ve zihinsel gelişim durumuna göre yine de erken denebilecek yaşlarda korkunun bilgiyle ilgili olduğu anlaşılmıştır. Üstün yetenekli çocukların, diğer çocukla-

---

20 Köknel, Özcan, *Korkular Takıntılar Saplantılar,* İst. 1990, s. 7.

21 Köknel, *age.* s. 16; İbn Miskeveyh, *Ahlâkı Olgunlaştırma,* s. 184; Razi, age, c. IV, s. 84, c. XII, s. 424; Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn,* (çev. Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İst. 1975, c. IV, s. 286.

22 Horney, *age.* s. 52, 54.

23 Yörükoğlu, Atalay, *Çocuk Ruh Sağlığı,* İst. 1991, s. 289.

24 Köknel, *age.* s. 11.

25 Zülliger, *Çocuklarımızın Korkuları,* s. 9.

26 Alaylıoğlu, *age.* s. 176.

27 Başaran, İ. Ethem, *age.* s. 105.

28 Ay, M. Emin, *Çockularımıza Allahı Nasıl Anlatalım?* İst. 1985, s. 27.

29 Başaran, *age.* s. 105; Bilgin, *İslâm ve Çocuk,* s. 81; Bayraklı, *age.* s. 237 vd.; Bayraktar, *age.* s. 55; Yörükoğlu; *Çocuk Ruh Sağlığı* s. 289; Zülliger, *age.* s. 12.

30 Bayraklı, *age.* s. 237 vd.; Bayraktar, *age.* s. 55.

rı hiç etkilemeyen bazı olaylardan tehlike sezdikleri ve korktukları tespit edilmiştir.[31]

Genel olarak korkuları, ortaya çıkışlarına göre dört kısma ayırmamız mümkündür.[32]

a) Belirli şartlar altında oluşan, şartlı reflekslerle teşekkül eden korkular,

b) Hoşa gitmeyen bir hayat tecrübesi neticesinde meydana gelen korkular,

c) Öğrenilen veya taklit edilen korkular,

d) Kişinin kendine has korkularıdır ki bunlar ya beden yapısındaki anormalliklerden veya ruhsal bozukluklardan meydana gelmiş olan aşağılık kompleksi sonucu ortaya çıkan korkulardır.

Bu bağlamda dini korkuya gelince, o da bir ruhî heyecan durumudur. Ancak konusu dinîdir.[33] Bütün dış görünüşleri itibariyle tabiî korkuyla aynı olmakla birlikte, korku kaynağının öncekilerinden farklı bir takım özelliklerinden dolayı daha özel bir anlama sahiptir.

Kur'an'da "korku", "korkma" anlamına gelen ya da bu anlamda kullanılan değişik kelimeler mevcuttur. Birbirinden ince mana nüanslarıyla ayrılan bu kelimeleri kısaca inceleyerek Kur'an'da korku kavramıyla ilgili genel bir kanaate ulaşmak ve böylece "korku uyandırarak sakındırma" anlamındaki inzarın hareket ettirici zeminini ve buna atfedilen önemi tespit etmek istiyoruz.

Bu maksatla, Kur'an'da geçen ilgili kelimeleri şöylece tespit etmemiz mümkündür: Havf, haşyet, hazer, huşu', rahbet, vecel, fez', ikşi'rar, işfak, ru'b ve ifrak. Biz bunlardan, Kur'an'da korku kavramını anlamamıza yetecek kadar kullanım sahası ve anlam yüküne sahip olan havf ve haşyet kavramları üzerinde daha çok duracağız. Diğerlerinden ise kısaca bahsedeceğiz.

---

31 Bilgin, *age.* ay.

32 Özgür, İbrahim N., *Ailede Okulda Çocuk ve Gencin Ruh Sağlığı*, 2. bs. İst. ts. s. 175.

33 Melici, Abdülaziz, "Dinde Psikolojik Araştırmanın Gelişimi", (çev. Selahaddin Parladır), DEÜİFD II, s. 188.

Kur'an'da diğerlerine göre daha çok geçen havf kelimesi[34], Arapçada "bilinen ya da hissedilen bir işaretten dolayı irkilmek", "bir tehlike karşısında ne olacağı endişesi içinde olmak" anlamlarına gelmektedir.[35] Kelimenin geçtiği ayetlere bakılacak olursa oldukça geniş bir kullanım sahasının olduğu görülür. Somut bir obje ya da durum karşısında duyulan dünyevî korkuları ifade etmek için kullanıldığı gibi insanüstü bir kaynağa, makama ya da otoriteye karşı duyulan korkuları anlatmak için de kullanılır. Yine dünyevî bir takım endişeler de bu kelime ile anlatılır.

Havf kelimesinin, Kur'an'daki anlamları incelendiğinde, "insanın algıladığı, gördüğü ya da düşündüğü, imgelediği, tasarladığı tehlikeli, tehdit dolu durum, kişi, nesne, olay ve olgu karşısında gösterdiği doğal, evrensel duygulanım durumu, ruhsal tepki"[36] olarak tanımlanan "korku" kelimesini anlam bakımından karşıladığı görülür. Havf, daha çok herhangi bir yönlendirmeye tabi tutulmamış ya da eğitilmemiş fıtrî bir kabiliyeti ifade eder. Onun için korku objeleri farklıdır. İnsanın nötr halde, çift yönlü hareket kabiliyeti içindeki durumuna uygun olarak bu objeler de çevresel şartlar içinde müspet ya da menfi değerli özelliklere sahiptirler.

Daha özel anlamda ise havf; genellikle görülen, duyulan ya da hissedilen, bir güç ya da kuvvet karşısında kendi zayıflığını idrak eden bir insanın kalbinde meydana gelen korku[37] olarak tanımlan-

---

34 Bkz. Bakara 2/38, 62, 112, 114, 155, 182, 229, 239, 262, 274, 277; Âl-i İmran 3/170, 175; Nisa 4/3, 9, 34, 35, 83, 101, 128; Maide 5/23, 28, 54, 69, 94, 108; En'am 6/15, 48, 51, 80, 81; A'raf 7/35, 49, 56, 59, 205; Yunus 10/15, 62, 83; Hud 11/3, 26, 70, 84, 103; Yusuf 12/13; Ra'd 13/12, 13, 21; İbrahim 14/14; Nahl 16/47, 50, 112; İsra 17/57, 59, 60; Meryem 19/5, 45; Ta-Ha 20/21, 45, 46, 67, 68, 77, 112; Nur 24/37, 50, 55; Şuara 26/12, 14, 21, 135; Neml 27/10; Kasas 28/7, 18, 21, 25, 31, 33, 34; Ankebut 29/33; Rum 30/24, 28; Secde 32/16; Ahzab 33/19; Sâd 38/22; Zümer 39/13, 16, 36; Mümin 40/26, 30, 32; Fussilet 41/30; Zuhruf 43/68; Ahkaf 46/13, 21; Fetih 48/27; Kâf 50/45; Zâriyat 51/28, 37; Rahman 55/46; Haşr 59/16; Cin 72/13; Müddessir 74/53; İnsan 76/7, 10; Nâziat 79/40; Şems 91/15; Kureyş 106/4.

35 İsfehani, Ragıp, *Müfredat*, s. 229.

36 Köknel, *age*. s. 16.

37 Mevdudi, *Tefhim*, c. V, s. 447.

mıştır. Buna göre havf, kişinin kendini tanıyıp aczini bilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu ilk aşamada korkunun bilme, tanıma veya bilgi ile ilgisi olduğu görülüyor. Ancak korku konusu olan şeyle ilgili bilgi noksanlığı bulunduğundan korku objeleri hususunda seçici davranılamamaktadır.

Kur'an'da "havf"tan sonra en sık tekrarlanan "haşyet"[38] kelimesi ise "korkulanı bilerek saygıyla birlikte korkmayı ifade eder.[39] Başka bir anlatışla birinin azamet ve ihtişamını hayalinde canlandıran kişinin onun heybeti karşısında kalbini kaplayan ürperme demektir."[40] Kur'an'daki kullanımına bakılırsa duyulan aşırı bir korkuyu anlatmaktadır.[41] Bu korku daha çok korku kaynağı olan varlığın tanınmasından ileri gelmektedir.[42]

İnsanın mükellefiyetinin şartı, kendini tanımasına imkân verecek şekilde potansiyel akıl gücüne sahip olmasıdır. Bu güce sahip olan insan dinî açıdan mükellef kabul edilir ve Allah'a inanması ve O'na itaat etmesi beklenir. Alla'hı bilip O'na inanmanın ilk kalkış noktası insanın kendi acziyetinin farkına varmasıdır. Bu da onda tabiî olarak korku (havf) uyandırmaktadır. Kur'an'da bu duygunun tahrik edilmesi genellikle Allah'ın kıyamet ya da ahiretteki azabının korku objesi olarak verilmesiyle yapılır.[43] Böylece insanın kendini tanıyıp dış dünyaya yönelmesi sağlanmaya çalışılır. İşte insanın önce kendi varlığının bütün gerçekliğiyle tanınmasına yardım eden, daha

---

[38] Bkz. Bakara 2/74, 150; Âl-i İmran 3/173; Nisa 4/9, 25, 77; Mâide 5/3, 44, 52; Tevbe 9/13, 18, 24; Ra'd 13/21; İsra 17/31, 100; Kehf 18/80; Ta-Ha 20/3, 44, 77, 94; Enbiya 21/28, 49; Mü'minun 23/57; Nur 24/52; Lokman 31/33; Ahzab 33/37, 39; Fatır 35/ 18, 28; Ya-Sin 36/11; Zümer 39/23; Kaf 50/33; Haşr 59/21; Mülk 67/12; Naziat 79/19, 26, 45; Abese 80/9; A'la 87/10; Beyyine 98/8.

[39] İsfehani, *age.* s. 213.

[40] Mevdudi, *Tefhim*, c. V, s. 447.

[41] İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, (çev. Selahattin Ayaz), İst. 1991. s. 261

[42] Razi, *age.* XVIII, s. 404,

[43] Bkz. En'am 6/15; A'raf 7/59; Enfal 8/48; Yunus 10/15; Hud 11/3, 84, 103; Ra'd 13/21; İbrrahim 14/14; İsra 17/57; Nur 24/37; Zümer 39/16, 13; Mü'min 40/32; Kâf 50/45; Zâriyat 51/37; Müddessir 74/53.

sonra da kendi dışına açılımına imkân veren bu korku Kur'an'da imanın bir gereği olarak görülür.[44]

Bu korkunun, korku kaynağına olan bilgisel yakınlıkla daha şuurlu hale dönüşmesi haşyet ile ifade edilir. Bu hususta dikkate değer bir durum, ayetlerde haşyet duyulması istenilen Allah'ın azabı olmayıp bizzat kendisi olmasıdır.[45] Yani, O'nun zatını tanıma oranında gelişip büyüyen ve kişiyi ihsana yaklaştıracak yüksek bir saygı ve aşk heyecanı uyandıran hürmet manasına bir korkudur.[46] Onun için "haşyet, marifetle birlikte bulunan korkudur"[47] denilmiştir. Bunun da sağlam delili Kur'an'daki "Allah'tan, kulları içinde (gereği gibi) ancak âlimler korkar"[48] ayetidir.

Gerek kendi acziyetinin fark edilmesinden gerekse korku kaynağı olan varlığa ilişkin bilgi ve tanımadan olsun eğer idrak edilen güç ve kuvvet gerçekten insanüstü aşkın bir kuvvetse (Kadir-i Mutlak), Kur'an bu korkuya izin verir, hatta tahrik eder. Çünkü bu bir vakıanın gereğidir, fıtrî melekenin tabiî bir hareketidir. Ancak korku insanın diğer varlıklar içindeki şerefli konumuna yakışmayacak tarzda, onun üstünlüğünü zedeleyici bir merciden kaynaklanıyorsa bu kabul görmez. Kur'an'a göre korkulacak tek varlık ve tek otorite Allah'tır ve O'nun makamıdır. Onun dışındaki her şey isteyerek ya da istemeyerek O'na boyun eğdiğine[49] göre O'ndan başka korkuya lâyık hiç bir şey bulunmamaktadır. Onun için tasvip edilen bütün korkular nihaî olarak O'nda kaynak bulur.

Bu husustaki "korku ise iki kısımdır:

Birincisi, ikab (ceza) korkusudur ki, müptedilerin yani bu işe yeni başlayanların makamıdır.

---

44 Âl-i İmran 3/175.

45 Bakara 2/74, 150; Mâide 5/3, 44; Tevbe 9/13; Ra'd 13/21; Ta-Ha 20/2-3; Enbiya 21/28, 49, 90; Nur 24/52; Ahzab 33/39; Fatır 35/18; Ya-Sîn 36/10; Zümer 39/23; Kâf 50/33; Haşr 59/21; Mülk 67/12; Abese 80/9; Beyyine 98/8.

46 Yazır, *age.* c. IX, s. 336 vd.

47 İbn Kayyım el Cevziyye, *Medaricu's-Sâlikîn,* c. I, s. 397.

48 Fatır 35/28.

49 Fussilet 41/11.

İkincisi, Celal ve azametten dolayı meydana gelen korkudur. Bu da muhakkiklerin, hakikat erbabının korkusudur. Bu korkunun sona ermesi imkânsızdır. Zira Allah'ın celalini bilip tanıyan herkesin kalbinde bu korku en mükemmel biçimde bulunur ve devam eder."[50] Bir mutasavvıfın,

> "*Senden korkuyorum ama cehennemin azabından çekindiğim için değil. Neden ve niçin korkayım ki, bütün gece bana dostluktan bahsediyorsun. Ruhlara sırlar tevdi ediyorsun. Kalplerde gizli olanı biliyorsun. O kadar ulusun ki senden başkasına büyük demeye dilim varmıyor, en büyük şeyler yanında pek küçük kalıyor*"[51]

diyerek dile getirdiği bu ikinci kısım korkudur.

Bu ikinci kısım korkuyu psikolojik anlamdaki korkuya indirgemek oldukça zor, hatta imkânsızdır, denilebilir. Çünkü bu anlamda Allah'tan korkmak herhangi bir şeyden korkmak gibi değildir. Bu korku saygı, ihtiram ve hürmet manalarını ihtiva eder ve daima sevgiyle karışık bir halde bulunur. Onun için bir şeyden korkan ondan kaçıp uzaklaştığı halde Allah'tan korkan O'na yönelip yakınlaşır.[52]

Bu bağlamda inzar, hareket ettirici kaynağını gerçek manada korkunun tanımına daha yakın olan birinci kısım korkudan alır. Yani ayetlerde sürekli olarak vurgulanan şey, özellikle ilk başlarda Allah'ın buyruklarına uymayanların değişik türdeki azaplarıyla karşı karşıya geleceği hususudur. Peygamberlerin gönderildiği ortam içinde ileri derecede menfi özelliklere sahip müptedilerin durumlarına tek uygun gelen de budur. Ama insanın kendini aşıp varlığının esas nedenini bulma yolundaki çabaları netice verdikçe korku, "*senden korkuyorum, ama cehenneminden çekindiğim için değil*" tarzında yeni bir yapıya bürünür.

---

50 Razi, *age.* c. XI, s. 228; Ayrıca bkz. Gazâli, *age.* c. IV, s. 287.

51 Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf (Ta'arruf)*, (çev. Süleyman Uludağ), 2. bs. İst. 1992 s. 149.

52 Mustafa Sabri Efendi, *Dinî Müceddidler*, İst. 1994, s. 207; Yazır, *age.* c. IX, s. 336; Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (çev. Alpaslan Açıkgenç), Ank. 1987, s. 92.

Onun için diyebiliriz ki inzar, metot olarak insanı sıfır seviyesinden kavrayan bir özelliğe sahiptir. İnsanın hayvanlık seviyesine, hatta daha da aşağılara indiği zamanlarda, bu durumun yoğunluk derecesine göre inzarın da ileri derecede etkileyici bir metot olarak görev alması söz konusu olur.

Bu devrede, fıtratındaki yerleşik hisle, varlığını tehdit ettiğini sandığı her şeyden uzaklaşma eğiliminde olan insan, gittikçe kavrar hale geldiği acizliği karşısında yüzlerce korkuyla yüz yüze gelir. İşte bu noktada inzar metodu ile ona yegâne güç ve kudret (Vahidu'l-Kahhar) takdim edilir. Bütün evrenin Rabbi, bu seviyedeki insanın anladığı dilden ona tanıtılır. Böylece insanın fıtratındaki özün (korkma hissi) tek kaynaktan kontrol edilerek istikrar kazanması istenmektedir.[53]

Kendini algılama hususunda geri dönülmez bir yola girerek kendi acziyetinin farkına varamayan insan yegâne güç ve kudret sahibini keşfetmesi mümkün olmayabilir. Allah'ın kalpleri mühürlenenler olarak bahsettiği bu kesim insanlar artık hiç bir etkileyici unsura açık olmadıklarından inzarın da onlara fayda vermesi mümkün olmamaktadır.[54] Belki korksalar bile, korkutmalar onların azgınlığını daha da artırmakta[55] ve bu korkuları, inzar düzeyinde bir etkiye dönüşmesine yeterli olmamaktadır.[56] Çünkü inzarın kendi içindeki oluşum sürecinin başlangıcı korku, sonu ise korkunun gereği olan tutum ve davranış değişikliğidir.[57] Bunun için inzarın karşılığı olarak ilk aşamasına işaretle "korkutma", sonuca işaretle de "sakındırma" terimleri kullanılmaktadır.

Kur'an'da inzarın yapı taşlarını oluşturan Allah korkusu, muhatapların müspet yönde değişimleri için bir hazır bulunuşluk safhasıdır veya yeterlilik düzeyidir denebilir. Bu safhaya gelinmeden ve bu

---

53 İbn Kayyım, *age.* c. I, s. 398; Kuşeyrî, Abdülkerim, ***Kuşeyrî Risalesi***, (çev. Süleyman Uludağ), İst. 1991, s. 265, Bkz. Bakara 2/40, 150; 3/175; 5/3, 44; 16/51.

54 Bakara 2/6; Ya-Sin 36/10; Enbiya 21/45.

55 İsra 17/60.

56 Fatır 35/18; 36/11; 79/45.

57 Razi , XII, s. 150.

düzey tutturulmadan eğitsel hedeflere doğru herhangi bir mesafenin kat edebilmesi oldukça zordur veya hiç mümkün olmayabilir. Bunun için Kur'an'da, özellikle ilk dönem muhataplarının dinî anlayışları ve psikolojik yapılarına uygun olarak bu ilk safhanın oluşmasının öneminden bahsedilmiştir. Bu da insanın sübjektif ve objektif dünyalarında saklı işaretlerle sonsuz güç ve kudretteki yüce Varlık'ın farkına varılmasının tabii bir sonucu olarak gelişmektedir. Onun için bir kısım ayetlerde "*sen ancak görmeden Rabbinden korkanları uyarabilirsin*"[58] ifadeleri kullanılırken başka bir ayette de "*De ki, ... ben sadece inanan bir kavim için bir uyarıcı (nezîr) ve müjdeciyim*"[59] ifadelerine yer verilmiştir.

Yine "*Bununla (bu Kur'an'la) onun diri olanları uyarmasını ve kâfirlere cezanın hak olduğunu söylemesini istedik*"[60] ayetini "*Sen ancak korkanı uyarabilirsin*" ayetiyle birlikte düşündüğümüzde "korku"nun bir hayat emaresi olduğunu ya da "*korkan (men yahşâ)*'ın, kâfirlerin karşıtı olarak kullanılan (*men kâne hayyen= diri olanlar*)[61] tanımlamasına uygun düşen mümin kelimesiyle aynı anlamı paylaştığını görürüz.

Buradan çıkacak sonuç, korku, iman ve inzar arasında sıkı bir ilginin varlığıdır. Her fırsatta dile getirdiğimiz gibi buradaki korku modern psikolojinin yaptığı tanımların sınırlarını zorlayıcı bir mahiyete sahiptir. Belki başlangıç itibariyle modern psikolojik tanıma uyan bu kavram, ilahî eğitimi şekillendirip bütünleyen diğer unsurların da (*Allah'ın Rahman ve Rahim olması; kullarına sonsuz rahmet ve adaletle tecelli etmesi, duaları ve tövbeleri kabul eden, iyileri en güzel şekilde mükâfatlandıran vs. gibi vasıflara sahip yüce bir varlık olduğu inanç ve düşüncesinin*) devreye girmesiyle psikolojik anlamından gittikçe uzaklaşır. Nihaî seviyede ise, bütün anlamını yitirmemekle birlikte, Allah'ın sonsuz rahmet deryasında sevmekle özdeşleşir. Bu

---

58 Fatır 35/18; Benzer ayetler için Bkz. En'am 6/51; Ya-Sin 36/11.

59 A'raf 7/188.

60 Ya-Sin 36/70.

61 Ya-Sin 36/70.

seviyedeki korku Allah'ın sevgisini kaybetme onun cemalinden mahrum olma korkusudur.[62]

Kur'an'da korku anlamını taşıyan, fakat havf ve haşyetten daha az tekrarlanan diğer kelimelere de bir bakacak olursak;

Bunlardan "hazer"[63] Kur'an'da "(korkudan dolayı) sakınmak, korunmak, çekinmek"[64] anlamlarında kullanılmıştır. İki yerde[65] "Allah'ın kendisine karşı gelmekten korkutup sakındırmasından bahisle "korkutmak, sakındırmak"[66] anlamında kullanılırken ayetlerin hemen arkasından "dönüşün yalnız Allah'a olduğu hatırlatılıyor ve bu sakındırma, Allah'ın kullarına olan sonsuz şefkati ve yumuşaklığı sebebine bağlanıyor.[67] Ayrıca bir ayette müminlere hitaben peygamberin emirlerine aykırı davrananların başlarına bir bela gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isabet etmesinden sakınmaları isteniyor.[68] Başka bir yerde ise secde ederek veya kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse ile inkârcı olan, bilenlerle bilmeyenlerin simetriği olarak sunuluyor.[69] Bunların dışında "ölüm korkusu"[70] tasviri de bu kelime ile yapılıyor. Yine "gelecek bir tehlikeye yönelik tedbir" karşılığında geçtiği ayetlerde kelimenin anlamını daha da belirginleştiriyor.[71] İnzar ile olan ilişkisine gelince, dini ilimlerde uzmanlaşmış olanların seferden dönenleri inzar etmelerinden beklenen sonuç "*umulur ki sakınırlar*" şeklinde "hazer" kelimesiyle ifade edilerek[72] inzar sonra-

---

62 Çakan, İsmail L., *Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları*, İst. 1992, s. 55.

63 Bkz. (Türevleriyle birlikte) Bakara 2/19, 235, 243; Âl-i İmran 3/28, 30; Nisa 4/71, 102; Mâide 5/41, 49, 92; Tevbe 9/64, 122; İsra 17/57; Nur 24/63; Şuara 26/56; Kasas 28/6; Zümer 39/9; Münafikun 63/4; Teğabün 64/14,

64 Abdülbakî, M. Fuad, *Kur'an'ı Kerim Lügatı*, (çev, Mahmut Çanga), İst, 1991 s, 138.

65 Âl-i İmran 3/28, 30.

66 Abdülbakî, *age.* s. 138.

67 Bakara 2/235; Âl-i İmran 3/28, 30.

68 Bkz. Nur 24/63; Ayrıca Bkz, İsra 17/57.

69 Bkz. Zümer 39/9.

70 Bakara 2/19, 243,

71 Nisa 4/71, 102; Şuara 26/56,

72 Tevbe 9/122,

sında ortaya çıkması muhtemel iyi yöndeki davranış değişiklikleri bu kelime ile anlatılıyor. Buna göre inzar ile hazer arasında bir sebep-sonuç ilişkisi açığa çıkıyor.

Huşu[73] "ürpermek", "hürmet göstermek", "sakin ve sessiz olmak", "alçalmak", "kısılmak", "yumuşamak"ve "korkmak"[74] anlamlarında kullanılan bir kelimedir.

Kur'an'da bu kelime inzar ile direkt ilişkili olarak kullanılmamıştır. Ancak ilgili ayetler incelendiği zaman daha çok korku sonrasında ortaya çıkan gönüllü ya da gönülsüz bir boyun eğiş ve teslimiyeti ifade ettiği görülmektedir.[75] Huşu için "kalpte kökleşmiş olan korku"[76] veya "kalp için lüzumlu olan daimi korku"[77] gibi tanımlar yapılmıştır. Kalbin huşu içinde olması, güçlü bir şahsın karşısında heybet hissine kapılarak korkması, bunun sonucu olarak bedenin huşusu da onun huzurunda baş eğip bakışların aşağı çevrilmesi ve sesin alçaltılması[78] olarak tarif edilmiştir. Başka ifade ile "huşu, aslı kalpte tezahürü bedende olmak üzere ikisini de içinde bulundurur. Kalbe ait tarafı, Rabbin azamet ve celali karşısında kendi küçüklüğünü görerek nefsi Hakk'ın emrine baş eğdirip söz dinlettirecek ve edep ve tazimden başka bir şeye yönelmeyecek şekilde kalbin son derece bir saygı hissi duymasıdır. Dış görünüşle ilgili yönü de vücut organlarında bu duygunun belirlenmesiyle bir sakinlik ve sükûnet meydana gelmesi, gözlerinin önüne, secde yerine bakıp, başka şeylere iltifat etmemesidir."[79]

---

73 Bkz. (Türevleriyle birlikte) Bakara 2/45; İsra 17/109; Ta-Ha 20/108; Enbiya 21/90; Mü'minun 23/2; Ahzab 33/35; Fussilet 41/39; Şura 42/45; Kamer 54/7; Hadid 57/16; Haşır 59/21; Kalem 68/43; Meâric 70/44; Naziat79/9; Ğaşiye 88/2.

74 Abdülbakî, *age.* s. 167.

75 Bariz bir örnek için Bkz. Haşr 59/21; Ayrıca bilgi için Bkz. Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, İst. 1986 s. 510-511.

76 Razi. c. XVI, s. 223.

77 Kuşeyrî, *age.* s. 284.

78 Mevdudi, Tefhim, c. III, s. 364.

79 Yazır, *age.* c. V, s. 508.

Dünyada iken müminlerin Allah'ı anmaları ve Kur'an okumaları sonucu yaşamaları gereken tabiî bir hal[80] olan huşu aynı zamanda onların Allah'ın huzuruna yöneldikleri namaz ibadetindeki durumlarını tasvir etmek için kullanılır.[81] Bu dünyada gönüllü boyun eğmeyi kabul etmeyerek izzete kavuşmaktan kaçınan kâfirlerin zilletle alçalışları da bu kelime ile anlatılır.[82]

"Rahbet" kelimesi[83] de Kur'an'da "korku", "korkma" anlamında kullanılmıştır.[84] Kalbin arzu edilen şeye doğru harekete geçmesi anlamındaki rağbet kelimesinin zıddı olan rahbet, hoşlanılmayan şeyden süratle ve sürekli olarak kaçmak manasına gelmektedir.[85]

Kur'an'da dokuz yerde geçen "işfak"ve türevleri[86] haşyetin daha da ilerlemiş şekli olarak[87] Allah'ın rahmetini ummakla birlikte bulunan sürekli korku ve sakınma halini ifade etmek için[88]; beş yerde geçen vecel[89], "gücünden, cezasından korkulan bir zatın hatırlanması veya görülmesi sebebiyle kalbin ürperip âdeta paralanması"[90] anlamında; beş yerde geçen ru'b[91], "kalbi dolduran korku, yüreği hoplatan ürperti"[92] anlamında; altı yerde geçen fez'[93], beş yerde "dehşete kapılmak, telaşa düşmek", bir yerde ise türemiş şekliyle "dehşet ve telaşını gidermek"[94] anlamlarında; bir yerde geçen ikşi'rar[95], Rable-

---

80 Bkz. İsra 17/109; Hadid 57/16.

81 Mü'minun 23/2.

82 Bkz. Şûra 42/45; Kalem 68/43; Meâric 70/44; Naziat 79/9; Ğâşiye 88/2.

83 Bkz. Bakara 2/40; Mâide 5/82; En'am 6/31, 34; A'raf 7/116, 154; Enfal 8/60; Nahl 16/51; Enbiya 21/90; Kasas 28/32; Hadid 57/27; Haşır 59/13.

84 Razi, *age.* c. II, s. 470.

85 İbn Kayyım, *age.* c. I, s. 397.

86 Bkz, Kehf 18/49; Enbiya 21/49; Mü'minun 23/57; Ahzab 33/72; Şura 42/18, 22; Tur 52/26; Mücadele 58/13; Meâric 70/27.

87 Râzi, *age.* c. XVI, s. 437; Yazır, *age.* IX, s. 366.

88 İbn Kayyım , c. I, s. 401.

89 Bkz. Enfal 8/2; Hicr 15/52, 53; Hacc 22/35, 60.

90 İbn Kayyım, c. I, s. 397.

91 Bkz. Âl-i İmran 3/151; Enfal 8/12; Kehf 18/18; Ahzab 33/26; Haşr 59/2.

92 Abdülbâkî, *age.* s. 215.

93 Enbiya 21/103; Neml 27/87, 89; Secde 34/23, 51; Sâd 38/22.

94 Abdülbâkî, *age.* s. 367.

rinden haşyet duyanların ikinci bir sıfatı olarak, Allah'ın zikriyle kalbin ve bedenin yumuşayıp sükûnet bulmasının hemen öncesinde yaşadıkları şiddetli ürperti halini ifade etmek için[96]; bir yerde geçen rav'[97], "ürperti, heyecan, korku"[98]; yine bir yerde geçen ferak[99] "korkmak, ürpermek"[100] anlamlarında münafıkların korkularını ifade etmek için kullanılmışlardır.

Kur'an'da geçen bu kelimelerin kullanılışlarını incelediğimiz zaman tamamı için geçerli olan şu kaideyi çıkarmamız mümkündür: Eğer bunlar Allah'a nispetle ya da Allah korkusuna işaretle kullanılıyorsa makbul karşılanır ve sahipleri övülür. Fakat Allah'ın dışındaki her hangi bir şeye nispetle kullanılıyorsa bu uygun görülmez ve sahipleri ikaz edilir. Diyebiliriz ki bu hususta Kur'an'ın bütün çabası O'ndan kaynaklanmayan bütün korkuları yok etmek ve insanın sahip olduğu bu fıtrî duygunun rahmeti her şeyi kuşatan Allah tarafından insanın hem dünyevî hem de uhrevî mutluluğunu temine yönelik olarak tek merkezden kontrol edilmesini sağlamaktır. İşte bunu yaparken de Kur'an'ın müracaat ettiği metotların başında inzar metodu yer almaktadır.

İnsan fıtratındaki korku duygusunun belli bir yönde kanalize edilip eğitimi sağlanırken Kur'an'da bunun varacağı nihaî nokta da bellidir; o da takvadır.

Takva veya ittika lügatte "kuvvetli bir himayeye girerek korunmak", "acı ve zarar verecek şeylerden sakınıp kendini iyice korumak" ve bunun gereği olarak "korkmak, kaçınmak, sakınmak ve çekinmek"[101] manalarına gelen bir kelimedir.

---

95 Zümer 39/23.

96 Bkz. Razi, *age.* c. XIX, s. 178-181.

97 Hud 11/74.

98 Abdülbâkî, *age.* s. 222.

99 Tevbe 9/56.

100 Abdülbâkî. *age.* s. 365.

101 Yazır, *age.* c. I, s. 161.

Kur'an'da bu kelime hem sözlükteki anlamıyla hem de daha özel manalarda kullanılmıştır. Cebeci[102], Fîrûzâbâdî'den naklen, Kur'an'da takvanın şu beş anlamda kullanıldığını kaydeder:

a) Havf ve haşyet (korkmak) manasında,

b) Tahzir ve tahvif (sakındırma ve korkutma) manasında,

c) Günahtan geri durmak manasında,

d) İhlas ve yakîn (kesinkes iman) manasında ve

e) Tevhid ve doğru şahitlik manasında.

Kur'an'da inzar ile takvanın yukarıdaki bütün manaları arasında bir ilişki kurmak mümkündür. Ancak biz takvanın daha çok Kur'an'ın nüzulü ile zaman içinde kazandığı nihaî anlamını ele alarak inzar ile olan ilişkisine temas etmek istiyoruz.

Takva, başlangıç itibariyle korku unsuruna dayalı bir anlam muhtevasına sahip olmakla[103] beraber hiç bir zaman sıradan bir tür korku değildir.[104] Yalın anlamda "Allah'tan korkmak"tan daha şümullü manaya sahiptir.[105] Onun nihaî olarak ulaştığı anlam Kur'an'da yetiştirilmek istenen hedef insanın davranış düzeyini ve özelliklerini ifade etmede kullanılan "birr" kelimesiyle birleşir.[106]

Takva sahipleri anlamındaki müttakiler Kur'an'da pek çok yerde övülmüş ve Allah'ın lütfu ve mükâfatlarıyla müjdelenmişlerdir. Konumuz açısından son derece dikkate değer durum ise başlangıçta açık bir şekilde korkuyla ilişkili olan bu kavram sonuç itibariyle, güvenlik ifade eden "emn" kelimesiyle birleştirilmiştir: "*Müttakiler*

---

[102] Bkz. Cebeci, Lütfullah, *Kur'an'a Göre Takva*, İst. 1991, s. 48.

[103] Muhasıbî, *er-Riâye*, bsyy. 1970, s. 41; İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), bsyy. ts. s. 222; a. mlf., *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 260; Cebeci, *age*. s. 114.

[104] İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 260; Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*. s. 92.

[105] Kutub, S. *Fi'zilal*, c. X, s. 457.

[106] Bkz. Bakara 2/177.

güvenilir bir makamdadırlar"[107], "*oraya (cennete) emniyet ve selametle girin.*"[108]

İnzar ile olan ilişkisine gelince, Kur'an'da bunun en güzel şekilde "*Rablerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları (havf edenleri) onunla (Kur'an) uyar. Çünkü onların Rablerinden başka ne dostları ne de aracıları vardır. Belki sakınırlar (İttika ederler)*"[109] ayetiyle ifade edildiğini görüyoruz. Bunun yanında "*sakınmanızı (ittika) ve böylece merhamete uğramanızı sağlamak üzere sizi uyarmak (inzar) için aranızdan biri vasıtasıyla Rabbinizden size haber getirmesine mi şaşıyorsunuz?*" şeklindeki Nuh (a.s)'ın kavmine yönelik ifadelerinde de inzar-takva ilişkisini görmek mümkündür.

Buna göre ayetlerde insan fıtratında mevcut olan korku hissinin inzarın muhatabı olduğuna ve semeresinin takva olacağına işaret edilerek[110] sebep-sonuç ilişkisi kurulmuştur. Böylece korku, bir anlamda insan fıtratında eğitim ve yönlendirmeye hazır bir kabiliyet olduğu ve bunun inzar ile kontrollü olarak normal seyrinde tahrik edilmesiyle Allah'ın sahipleri için cenneti hazırladığı ve geniş bir güvenlik sunduğu takva şekline dönüşeceği belirtiliyor. Son olarak bir cümleyle diyebiliriz ki inzar, inançsızlık ya da batıl inanışlar içinde maruz kalınan yüzlerce korku ve sıkıntı ile Allah'a iman ve O'ndan sakınma sonucu oluşan güvenlik ve mutluluk arasındaki bağlantıyı gerçekleştiren Kur'anî bir yöntemdir.

B. İnzar-Ceza İlişkisi

Arapçada "karşılık ya da karşılığını vermek"[111] anlamına gelen ceza kelimesi, geniş manada "insanların fiil ve davranışlarının dünyada veya ahiretteki karşılığı"[112] anlamını ifade eder. Bu durumda kelime, hem özendirici ve haz verici mahiyetteki mükâfatı karşıladığı

---

[107] Duhan 44/51; 55.

[108] Hicr 15/46.

[109] En'am 6/51.

[110] Cebeci, *age.* s. 24.

[111] İbn Manzur, *age.* c. XXIV, s. 143; Abdülbakî, *age.* s. 121.

[112] Bebek, Adil, "Ceza", *DİA*, c. VII, s. 469.

gibi caydırıcı ve acı verici mahiyetteki uygulamaları da içine almaktadır.

İnzarın, cezanın ikinci anlamıyla daha yakın bir ilgisi bulunmaktadır. Bu anlamıyla ceza "uygun görülmeyen tepki ve davranışları önlemek için üzüntü, sıkıntı, acı veren uygulama"[113] olarak tanımlanmıştır.

Psikolojik fonksiyonu açısından ele alınacak olursa ceza, istenilmeyen bir davranıştan alıkoymak için uygulanan önleyiciler ile istenilmeyen bir davranış yapıldıktan sonra, bu davranışın yinelenmemesi için konulan yasaklayıcıları ifade eder.[114]

Kur'an ayetlerinde bahsi geçen eski milletlerin, davranış ve fiilleri yüzünden başlarına geldiği haber verilen dünyevî afetler ile insanların ısrarla işledikleri günah fiillerinin karşılığı olarak verileceği bildirilen uhrevî cezalar tamamen önleyiciler olarak etki oluştururken, genel kamu yararını korumak amacıyla konulan[115], haksız yere adam öldürme, hırsızlık, yol kesme, yalancı şahitlik, zina v.s. gibi suçların karşılığında verilen dünyevî cezalar hem önleyici hem de yasaklayıcılar olarak görev alırlar.

Kur'an'da gerek önleyiciler ve gerekse yasaklayıcılar elem veren tüm uyaranları ve güdüleyicileri içinde bulundurur. Hatta bu açıdan Kur'an'da cezaların inzar edici özelliği her şeyden daha açık bir şekilde öne çıkar. Böylece inzar, insanın ceza sınırına kadar uzanan fiillerini tampone ederek cezaya maruz kalmasına engel olur. Başka bir anlatışla inzar cezaların önündeki bir set olarak durur. Bu set insanın cüz'i irade sahasını kısıtlamayacak tarzda sıkı ve sağlam bir şekilde yapılandırılmıştır. Böylece mümkün oldukça cezaya giden yolun önü kapatılma yoluna gidilmiştir.[116]

---

113 TDK Sözlüğü, c. I, s. 255.

114 Başaran, *age.* s. 235.

115 Ebu Zehra, Muhammed, *İslâm Hukukunda Suç ve Ceza*, (çev. İbrahim Tüfekçi), İst. 1994, c. I, s. 21, 22, c. II, s. 61, 62.

116 Bkz. A'raf 7/63.

Kur'an'da ceza kavramı önemli bir yer tutmakla[117] birlikte bu alanda eğitim açısından yapılmış *müstakil* ciddi bir inceleme bulunmamaktadır.[*] Onun için Kur'an'da ceza konusu, mükâfat konusu ile birlikte ele alınarak müstakil bir çalışmada incelenmesi gereken önemli konulardan biri olarak hâlâ karşımızda durmaktadır.

Kur'an'da ceza konusunun bizi ilgilendiren esas yanı nicelik ya da nitelik olarak yoğunluğundan ziyade onun gördüğü fonksiyonla ilgilidir. Fonksiyonel olarak ceza ne kadar önleyici olursa yasaklayıcılığına da o kadar az ihtiyaç duyulur. Başka bir ifade ile, ceza ne kadar caydırıcı duygusal ve ruhî tesirlere sahipse, uygulama safhasına geçişe o kadar daha az gerek duyulur. İşte Kur'an'da cezanın bu özelliği, derin duygusal ve ruhî etkileriyle inzar edici oluşu, ilk planda yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında Kur'an'da cezadan çok inzardan bahsedilebilir. Çünkü cezaların büyük çoğunluğunun uygulanması ahiret hayatına bırakılmaktadır. Bunların da Allah'ın sonsuz rahmet ve mağfiret sahibi olmasıyla affedilmesi ümidi bulunmaktadır. Dünyevî cezalar ise çok katı ve şiddetli oluşlarından dolayı neredeyse hiç tatbik olunamamaktadırlar."[118] Çünkü bu cezalar, sadece metin ve yasa halindeki varlıklarıyla işlenmesi öncesinde suçların meydana

---

[117] Kılıç, Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, s. 347.

[*] Bildiğimiz kadarıyla bu alanda sadece Mehmet Emin AY tarafından yapılmış *Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükâfat ve Ceza* adlı bir doktora çalışması bulunmaktadır. Bu araştırma, İmam-Hatip Lisesi öğrencileri ve öğretmenleri üzerinde yapılmış bir alan çalışmasıdır. Teorik boyutta: disiplin, mükâfat ve ceza kavramları ayrıntılı olarak incelenmiş, Batı ve İslâm eğitim anlayışları açısından mükâafat ve ceza kavramları mukayeseli olarak tetkik edilmiştir. Ayrıca bu araştırmada, din eğitim ve öğretiminde mükâfat ve ceza yaptırımlarının ne ölçüde kullanıldığı, çocuk ve öğrenci üzerinde ne tür etkiler bıraktığı incelenmiş ve önemli bulgulara ulaşılmıştır. (Bkz. Ay, Mehmet Emin, *Din Eğitiminde Mükâfat ve Ceza*, 2. bs. Nil Yayınları, İzmir, 1995).

[118] Kutub, M., *İslâmın Etrafındaki Şüpheler*, İst. 1991, s. 222 vd., Müellifin kaydettiği "hırsızlık haddi olan el kesmenin 400 senede ancak altı defa tatbik edildiği "ifadesi bu açıdan ilginç bir tespiti yansıtmaktadır. (Bkz. *ae.* ay.)

gelmesini engelleyici ve korkutucu etkileriyle uygulama safhasına gerek kalmadan maksada hizmet etmektedirler.[119]

Sonuç olarak diyebiliriz ki inzar, Kur'an'da cezanın onu aşan bariz vasfıdır. Aynı zamanda onu çepeçevre kuşatan bir tehlike sinyali ve güvenlik çemberidir.

C. İnzar-Tebşir İlişkisi

"Tebşir" kelimesi "beşr", "büşr" ve "bişr" kökünden gelmekte olup "müjdelemek", "sevinçli ve hayır haber getirmek", sevindirici bir sonucu bildirmek" gibi anlamlara gelmektedir.[120]

İnzar, içinde korku unsurunun yer aldığı ve insanın elem duygusuna hitap eden haberlerin verilmesi iken tebşir de içinde sevgi ve sevinç unsurunun yer aldığı ve insanın haz duygusuna hitap eden haberlerin verilmesidir.[121]

Aynı kökten gelen "nezir, günah işleme ve farzları terk etmeye mukabil ceza ve ikab ile uyarma; beşir ise farzları yapma ve günahları terk etmeye mukabil mükâfat ile müjdeleme hususunda mübalağa ifade eden birer kelimedirler."[122]

Buna göre inzar, dinî açıdan menfi değerli davranışlarla ilgili olduğu halde tebşir müspet değere sahip davranışlarla ilgilidir. Ancak mutlak manasıyla hayır haberleri çağrıştıran tebşir kavramının[123] Kur'an'da kötü haberlerle kayıtlı olarak gerçek anlamının aksine inzar anlamına yakın kullanımları da bulunmaktadır.[124]

Kur'an'da inzar ve tebşir kavramlarının geçtiği ayetlere baktığımızda bu kavramların değişik türevleriyle birlikte, tebşir önce olmak

---

[119] Kutub, M. *ae*, s. 223; Gürkan, Ahmet, *İslâm Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, Ank, 1989, s. 76.

[120] Bkz, İbn Manzur, *age*. c. IV, s. 59-64; Cevherî, *age*. c. II, s. 590-591; İsfehanî, *age*. s. 61-63.

[121] İsfehanî, *age*. s, 742.

[122] Razi, *age*. c. XI. s. 193.

[123] Cevherî, *age*. c. II, s, 590 vd.

[124] Bkz. Âl-i İmran 3/21; Nisa 4/138; Tevbe 9/3, 34; Furkan 25/22; Lokman 31/7; Casiye 45/8; İnşikak 84/24.

üzere 14 ayette 15 kez beraberce kullanıldığını görmekteyiz.[125] Bunun yanında inzarın tebşirden önce ve yine birlikte zikredildiği ayetlerin sayısı 6 dır.[126] Böylece Kur'an'da inzar ve tebşir kavramları yan yana toplam 20 ayette 21 yerde geçmektedir. Bunlardan tebşirin inzardan önce zikredildiği ayetlerin 8 'i Mekkî[127], diğer 6'sı Medenî[128] surelerde yer alırken*; inzarın tebşirden önce zikredildiği ayetlerin tamamı Mekkî surelerde yer almaktadır.

Kur'an'da tebşir kavramıyla bir karşılaştırmaya gitmek amacıyla inzarın yalnız başına zikredildiği ayetlere bakacak olursak; türevleriyle birlikte toplam 90 ayette 96 kez bu kavramın tekrarlandığını görürüz.[129] Bu ayetlerin geçtiği surelerin sadece 4 tanesi Medenî[130] olup diğer 44 sure Mekkî'dir.

---

125 Bkz. Bakara 2/119, 213; Nisa 4/165; Maide 5/19 (iki kez); En'am 6/48; İsra 17/105; Kehf 18/56; Meryem 19/97; Furkan 25/56; Ahzab 33/45; Nebe 34/28; Fatır 35/24; Fussilet 41/4; Fetih 48/8.

126 Bkz. A'raf 7/188; Yunus 10/2; Hud 11/2; Kehf 18/2; Ya-Sîn 36/11; Ahkaf 46/12; Başka bir araştırmacı, Kur'an'da 9 ayette (Maide 5/19; İsra 17/105; Meryem 19/97; Furkan 25/56; Ahzab 33/45; Sebe' 34/28; Fatır 35/24; Fussilet 41/4; Fetih 48/8) tebşirin inzardan önce, 4 ayette de (A'raf 7/188; Yunus 10/2; Hud 11/2; Ahkaf 46/12) inzarın tebşirden önce zikredildiği şeklinde bir sonuç elde edilmiştir. (Bkz. Çakan, İsmail L., *Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları*, İst. 1992, s. 54). Bu tespit ilgili ayetlerin bütününü içine almadığından tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır.

127 Bkz. En'am 6/48; İsra 17/105; Kehf 18/56; Meryem 19/97; Furkan 25/56; Sebe' 34/28; Fatır 35/24; Fussilet 41/4.

128 Bkz. Bakara 2/119, 213; Nisa 4/165; Maide 5/19; Ahzab 33/45; Fetih 48/8.

* Tebşir ve inzar kavramlarının iki kez tekrarlandığı ayetin Medenî bir sure olan Maide suresinde yer aldığını hesaba katarsak tebşir kavramının inzardan önce 8 kez Mekkî ve 7 kez de Medenî surelerde geçtiği sonucunu elde ederiz.

129 Bkz. Bakara 2/6; En'am 6/19, 51. 92 , 130; A'raf 7/2, 63, 69, 184; Tevbe 9/122; Yunus 10/73, 101; Hud 11/12, 25; Ra'd 13/7; İbrahim 14/44, 52; Hicr 15/89; Nahl 16/2; Kehf 18/4; Meryem 19/39; Hacc 22/49; Furkan 25/1, 7, 51; Şuara 26/115, 173, 194, 208, 214; Neml 27/58, 92; Kasas 28/46; Ankebut 29/50; Secde 32/3 (İki kez); Sebe' 34/34, 44, 46; Fatır 35/18, 23, 37, 42 (İki kez); Ya-Sîn 36/6 (İki kez), 10, 70; Saffat 37/72, 73, 177; Sâd 38/4, 65, 70; Zümer 39/71; Mü'min 40/15, 18; Fussilet 41/13; Şûra 42/7 (İki kez); Zuhruf 43/23; Duhan 44/3; Ahkaf 46/3, 9, 21 (İki kez), 29; Kaf 50/2; Zariyat 51/50, 51; Necm 53/56; Kamer 54/5, 16, 18, 21, 23, 30, 33, 36,

Tebşir kavramı ise Kur'an'da, yine kök ve türevleriyle birlikte pek çok surede geçer. Fakat inzardan farklı bir şekilde dinî anlamla ilişkisiz olarak dünyevî müjdelerin konu edildiği ayetler de bunların içinde yer alır. Halbu ki inzar, bütün kullanılışlarında dinî bir anlam muhtevasına sahiptir. Bazı ayetlerde dünyevî birtakım afetler inzar konusu edilse de bunların mutlak failinin Allah olmasından ötürü yine dinî bir manaya bürünmektedir.

Kur'an'da "beşr", "büşr" ve "bişr" kökünden türemiş bulunan "insan", "insanlar" anlamlarındaki "beşer"; dokunmak, cinsi münasebette bulunmak anlamındaki "mübaşeret" kelimelerinin ve bu anlamlarıyla türevlerinin geçtiği ayetleri konu dışı kabul ederek inzarın karşıt anlamıyla "tebşir" kavramının kullanıldığı ayetleri[131] incelediğimizde ise bunların geçtiği surelerin 28'i Mekkî, 11'inin de Medenî olduğunu görürüz. Tebşir kavramı bu 28 Mekkî surede 54 değişik ayette yer alırken 11 Medenî surede 27 farklı ayette geçmektedir. Fakat burada dikkatimizi çeken bir husus bu kavramın, 14 Mekkî

37, 39, 41; Mülk 67/8, 9, 17, 26; Nûh 71/1, 2; Müddessir 74/2, 36; Mürselat 77/6; Nebe' 78/40; Nâziat 79/45; Leyl 92/14.

130 Bkz. Bakara 2/6; Tevbe 9/122; Ra'd 13/7 (Nüzul sırasına göre 96. sırada zikredilen Ra'd suresinin Mekkî ya da Medenî olduğu ihtilaflıdır. Bazı müfessirler surenin muhtevasına bakarak onun Mekkî sureler içinde anılmasının daha uygun olacağını ifade etmektedirler. Bkz. Kutub, S., *Fi Zilâl*, c. III, s. 500; Razi, *age*. c. XIII, s. 372; Yazır, *age*. c. V, s. 109); Hacc 22/49 (Bu surenin de bir kısmının Mekke'de, diğer bir kısmının Medine'de nazil olduğu kaydedilmektedir. Bkz. Kutub, S., *age*. c. X, s. 196,

131 Bkz. Bakara 2/25, 97, 119, 155, 213, 223; Âl-i İmran 3/21, 39, 45, 126, 170, 171; Nisa 4/138, 165 Mâide 5/19; En'am 6/48; A'raf 7/57, 188; Enfal 8/10; Tevbe 9/3, 21, 34, 111, 112, 124; Yunus 10/2, 64, 87; Hûd 11/2, 69, 71, 74; Yusuf 12/19, 96; Hicr 15/53, 54, 55, 67; Nahl 16/58, 59, 89, 102; İsrâ 17/9, 105; Kehf 18/2, 56; Meryem 19/7, 97; Hacc 22/34, 37; Furkan 25/22, 48, 56; Neml 27/2, 63; Ankebut 29/31; Rum 30/46, 48; Lokman 31/7; Ahzab 33/45, 47; Sebe' 34/28; Fatır 35/24; Ya-Sîn 36/11; Saffat 37/101, 112; Zümer 39/17, 45; Fussilet 41/4, 30; Şûra 42/23; Zuhruf 43/17; Casiye 45/8; Ahkaf 46/12; Fetih 48/8; Zariyat 51/28; Hadid 57/12; Saf 61/6, 13; Abese 80/39; İnşikak 84/24.

surenin 24 ayetindeki[132] kullanılışları ıstılah anlamıyla olmayıp sırf sözlük manalarıyla geçmektedir. Medenî bir sure olan Âl-i İmran suresinin de yalnızca 2 ayetinde[133] kavram bu manada kullanılmıştır.

Yine 4 Mekkî[134] ve 4 de Medenî[135] ayette gerçek anlamının tersine azap haberi vermek için kullanılır. Buna göre "kulların farzları işleme ve günahları terk etmelerine karşılık olarak hazırlanan mükâfatların bildirilmesi" şeklinde tarif edilen tebşir bu anlamıyla 18 Mekkî surede 24 ayette[136] geçerken 11 Medenî surede 23 ayette[137] geçmektedir. Kur'an ayetlerinin yaklaşık 2/3'ünün Mekke, 1/3'ünün ise Medine döneminde nazil olduğu göz önünde bulundurulursa bu kavramın Mekkî surelere göre Medenî surelerde daha sık tekrarlandığı şeklinde bir kanaat oluşmaktadır.

Daha genel bir bakış açısıyla, içinde inzar kavramının geçtiği fakat tebşir kavramının hiç kullanılmadığı sure sayısı 19'dur. Bunların 18'i Mekkî olup sadece 1'i Medenî'dir.[138] Tebşir ve inzar kavramlarının her ikisinin de aynı sure içinde geçtiği sure sayısı 29'dur. Bunla-

---

132 Bkz. A'raf 7/57; Hud 11/69, 71, 74; Yusuf 12/19, 96; Hicr 15/53, 54, 55, 67; Nahl 16/58, 59; Meryem 19/7; Furkan 25/48; Neml 27/63; Ankebut 29/31; Rum 30/46, 48; Saffat 37/101, 112; Zümer 39/17, 45; Zuhruf 43/17; Zariyat 51/28.

133 Bkz. Âl-i İmran 3/39, 45.

134 Bkz. Furkan 25/22; Lokman 31/7; Casiye 45/8; İnşikak 84/24.

135 Bkz. Âl-i İmran 3/21; Nisa 4/138; Tevbe 9/3, 34.

136 Bkz. En'am 6/48; A'raf 7/188; Yunus 10/2, 64, 87; Hud 11/2; Nahl 16/89, 102; İsra 17/9, 105; Kehf 18/2, 56; Meryem 19/97; Furkan 25/56; Neml 27/2; Sebe' 34/28; Fatır 35/24; Ya-Sîn 36/11; Zümer 39/17; Fussilet 41/4, 30; Şûra 42/23; Ahkaf 46/12; Abese 80/39.

137 Bakara 2/25, 97, 119, 155, 213, 223; Âl-İmran 3/126, 170, 171; Nisa 4/165; Maide 5/19; Enfal 8/10; Tevbe 9/21, 111, 112, 124; Hacc 22/34, 37; Ahzab 33/45, 47; Fetih 48/8; Hadid 57/12; Saf 61/13.

138 Bkz Mekkî olanlar: İbrahim (14); Şuara (26); Kasas (28); Secde (32); Sâd (38); Mü'min (40); Duhan (44); Kaf (50); Necm (53); Kamer (54); Mülk (67); Nuh (71); Müddessir (74); Mürselat (77); Nebe' (78); Naziat (79); Leyl (92); Medenî olan diğer sure ise Ra'd (13)'dır. Bu surenin de bazı müfessirlerce Mekkî kabul edildiğini ifade etmiştik. (Bkz. 130. dipnot).

rın 22'si Mekkî, 7'si Medenî'dir.[139] İçinde tebşir kavramının kullanıldığı fakat inzar kavramının hiç kullanılmadığı sure sayısı da 10'dur. Bunların ise 6'sı Mekkî, 4'ü Medenî'dir.[140]

Bu tespitlerden sonra Kur'an'da inzar-tebşir ilişkisini şöylece özetlemek mümkündür:

a) Kur'an'da inzar kavramı, Mekkî surelerde yoğunlaşırken tebşir kavramı da Medenî surelerde daha sık kullanılmıştır.

b) İnzar ve tebşir kavramları Kur'an'ın geneli itibariyle birbirlerine göre eşit sıklıkta kullanılmıştır. Ancak salt kavram düzeyinde görünen bu eşitlik tebşir kavramının bazı ayetlerde taşıdığı anlam muhtevasının özelliğinden ötürü gerçekte tebşir aleyhine bozulmaktadır. Buradan hareketle Kur'an'ın genel muhtevasının inzar ağırlıklı olduğu söylenebilir.[141]

c) İnzar ile tebşir arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Biri eksi kutbu ifade ederken diğeri artı kutbu karşılar. Metot olarak ele aldığımız zaman da inzarın, insanlık düzeyi açısından menfi özelliklere sahip olan kimselerle ilgisi bulunmaktadır.[142] Bu ilgi menfiliğin

---

[139] Bkz. Mekkî olanlar: En'am (6); A'raf (7); Yunus (10); Hud (11); Hicr (15); Nahl (16); İsra (17); Kehf (18); Meryem (19); Furkan (25); Neml (27); Ankebut (29); Sebe' (34); Fatır (35); Ya- Sîn (36); Saffat (37); Zümer (39); Fussilet (41); Şura (42); Zuhruf (43); Ahkaf (46); Zariyat (51); Medenî olanlar: Bakara (2); Nisa (4); Maide (5); Tevbe (9); Hacc (22); Ahzab (33); Fetih (48).

[140] Bkz. Mekkî olanlar: Yusuf (12); Rum (30); Lokman (31); Casiye (45); Abese (80); İnşikak (84). Bu surelerde toplam 8 ayette geçen tebşir kavramı 4 yerde değişik peygamberlere oğul müjdesini ifade ederken 3 yerde azab müjdesini vermektedir. Sadece 1 yerde kıyamet günü "sevinçli yüzler"den bahisle bu kavram kullanılmıştır. Medenî olanlar: Âl-İmran (3); Enfal (8); Hadid (57); Saf (61). Bu surelerde tebşir kavramının geçtiği toplam 10 ayette ise 1 yerde Zekeriyya (as)'a Yahya, 1 yerde Meryem'e İsa (as) ve 1 yerde de İsa (as)'nın Ahmed adında bir peygamber müjdesini vermek için, 1 yerde azab haberi, diğer 6 ayette ise tebşirin ıstılahî anlamıyla kullanıldığı ve mü'minlere dünyada Allah'ın yardımı ve ahirette ise cennet müjdesinin verildiğini görüyoruz.

[141] Bkz. Cebeci, Lütfullah, Kur'an'a Göre Takva, 2. bs. İst. 1991, s. 26; Hökelekli, Hayati, "İnzar", *DİA*, c. XXII, s. 358; Temiz, Bilal, *Kur'an-ı Kerim'de Tebşir ve İnzar Kavramları*, (Basılmamış Yüksek LisansTezi), İzmir, 1990, s. 82.

[142] Kutub, S., *Fi Zilâl*, c. IX, s. 148; Razi, *age*. c. XII, s. 258.

yoğunluğu ile doğru orantılı olarak artar ya da eksilir. Bu artma ve eksilme aynı zamanda tebşirin de inzarın ilgi alanının tam tersine olarak artma ve eksilmesini beraberinde getirir.

İnzar, ceza haberleriyle; tebşir ise mükâfat vaatleriyle fonksiyonunu yerine getirir. Cezaların suçlu ve günahkârlarla, mükâfatların da iyiliksever ve itaatkârlarla yakın ilgisi bulunmaktadır. Böyle olunca her bir etki sahası içinde bulunduğu şeyden etkilenmek durumundadır. İnsan suçluluk ve günahkârlılığı oranında ceza sınırına yaklaşmış olacak ve aynı oranda onun iticiliğini hissetme durumunda kalacaktır. Bu durumdaki bir kişi ceza sınırına yaklaştıkça mükâfatların cazibe alanından da uzaklaşmaktadır. Dolayısıyla onların çekiciliğini hissetme ya da ona kavuşma ümidi zayıflamaktadır. Aynı şekilde sevap fiilleri işleme oranında mükâfata yaklaşırken onun cazibe alanı artmakta ve bu defa cezanın iticiliği gittikçe etkisini kaybetmektedir. Son olarak kulluğun zirvesinde tasavvufî terimle vuslata erme durumunda kişi mükâfatların en çekicisi olan Allah'ın cemalini görme arzusu ve ümidiyle hakka sıkı sıkıya bağlı kalırken ceza ya da azap korkusu bu bağlılığına etki eden esas neden olma özelliğini hemen hemen kaybetmiş olmaktadır.

Ama ne var ki "insan nisyan ile malûldür" gerçeği ortadayken hangi seviyedeki insan olursa olsun hayatı tamamıyla zikzaklardan arınmış birinin varlığını düşünmek oldukça zordur. Böyle olunca insanın onu Allah'a yaklaştıracak taatleri yanında, çok kısa süreli de olsa isyanı ya da en azından taatte kusuru içeren fiilleri olması da söz konusudur. İşte bundan dolayı inzar, her seviyedeki insanın eğitiminde kullanılabilecek, fakat her biri için değişik etki derecelerine sahip önemli bir eğitim metodudur.[143]

---

[143] Bkz. Kutub, S., Fi Zilâl, c. VII, s. 512.

İKİNCİ BÖLÜM

NİÇİN İNZAR?
İNZAR'IN İLAHİ VE İNSANİ BOYUTLARI

"Niçin İnzar" meselesinin bir **ilahî** bir de **insanî** boyutu bulunmaktadır.

I- İLAHİ BOYUT: İLAHÎ EĞİTİMİN GAYESİ

İlahi boyut, her şeyin sahibi olan, canlı ve cansız bütün varlıkla ilgili sonsuz ve sınırsız tasarruf hakkını elinde bulunduran Yüce Yaratıcı'nın insanı "olmasını istediği bir şekilde oldurma" iradesiyle ilgilidir. Yani ilahi eğitimin gayesi ile ilgilidir. Bunun için "niçin inzar" meselesinin ilahi boyutta izahı yapılabilmesi için Kur'an'da güdülen eğitimin amaçlarının bilinmesi gerekir.

Bütün ilahî dinlerin peygamberleri genellikle toplumların ahlâk ve inançlarının bozulduğu[1], kalplerde cahiliye taassubunun mekân tuttuğu zamanlarda gönderilmişlerdir[2]. Hz. Peygamber'in gönderildiği dönem de bu kaidenin dışında değildir. Onun gönderilişi ile Kur'an'ın nüzulü de *insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarma* sebebine bağlanmıştır.[3] Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın görevlendirmesiyle Hz. Peygamber'in ilahî eğitime başladığı dönem tamamıyla menfi bir özellik arz etmektedir.[4]

İlâhî eğitimin başladığı noktaya nispetle hedefin hayli uzak oluşu, başlangıç ile son arasında tedric prensibinden kaynaklanan ara dönemlerin oluşmasını kaçınılmaz kılmıştır. Hemen belirtelim ki bu kaçınılmazlık ilahî eğitimin insan merkezli tarzından kaynaklanmaktadır.

Kur'an'a göre bütün ilahî dinlerin başlıca amacı, insanların tevhid düşüncesi doğrultusunda eğitilmesini sağlamaktır.[5] Aslında insan, ilk konumu itibariyle şerefli bir mevkie sahiptir. Bu mevkiini sonradan kaybetmektedir. Onun için Kur'an'da insanın menfi davranışları

---

1 Özbek, Abdullah, agm. s. 290.

2 Fetih 48/26; İbrahim 14/5.

3 İbrahim 14/1.

4 Âl-i İmran 3/164; Cuma 62/2.

5 İzzetî, Ebulfazl, *İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş*, (çev. Cahit Koytak), İst. 1984, s. 321.

"sapıklık" (dalâlet) olarak nitelendirilmiştir. Eğer insanın böyle bir riskten uzak olduğu kabul edilirse o zaman peygamber ve kitaplara da gerek duyulmazdı. Burada anlatılmak istenen, Allah'ın kitap ve peygamber gönderdiği zamanların insanın Hak'tan uzaklaştığı ve kendi öz benliğinden habersiz bir hale gelerek insanlığını yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı dönemler olduğu hususudur.

Bu durumda yapılacak şey insana aslını hatırlatmak ve tekrar yükselerek, kendini şerefli kılacak değerlerle yeniden bezenmesini sağlamaktır.

Kur'an bu amacı gerçekleştirmek üzere ilk olarak insana aslını hatırlatmakla işe başlamıştır. Nitekim hemen ilk nazil olan ayetlerde insanın maddî ve manevî yönleriyle, varlığının yakın ve uzak sebebi hakkında bilgi verilmiştir.[6]

Gerçekten Kur'an'da ele alınan temel problem, insanın kendinden habersiz oluşudur. Kendi kendinin objektif bir gerçeklikle farkına varamayan insan, sahip olduğu melekelerini çalıştıramamakta ve kendi dışındaki dünyasını da doğru bir şekilde algılayıp tanımlayamamaktadır.

Gerek insanın kendini tanıması ve gerekse kendi dışındaki dünyasının bütün yönleriyle farkına varıp aslına vâkıf olmasını ve böylece yüce Yaratıcıyı tanımasını amaçlayan Kur'an, bunu yaparken insanın bilişsel, duyuşsal ve devinimsel alanlarını uyarır. Çoğu zaman birbiriyle iç içe olmakla beraber Kur'an'da eğitim sürecinin değişik evrelerinde bu alanların her birinin bir diğerine göre daha yoğun bir şekilde uyarıldığı görülür.

Bu açıdan bakıldığında Mekke döneminde nazil olan ayetler, muhatapları etkilemek için onların daha çok duyuşsal alanlarını hedef seçmektedir. Bu da genellikle inzar ağırlıklı olarak korku ve ümit duygularını uyarıcı inzar-tebşir ayetleriyle yapılır. Daha sonra bilişsel alana yönelik hedefler gittikçe yoğunluk kazanır.[7] Medine dönemine

---

6 Alak 96/2-3.

7 Fazlurrahman, *İslâm* (Mehmet Dağ, Mehmet Aydın) 2. bs. İst. 1992, s. 41; İbn Teymiyye, Hisbe, (çev. Vecdi Akyüz), İst. 1989, s. 130.

bir denge dönemi demek mümkündür. Çünkü öğrenilenlerin bütünüyle eyleme dönüşmesinin gerçekleştiği bu dönemde, davranışlar bilgi ile donatılıp yönlendirilirken Mekke dönemine göre farklılık göstermekle birlikte yine duygusal motiflerle canlı ve aktif tutulmak istenmektedir.

Rasûlullah'ın Mekke'deki tebliğ faaliyetlerinde üç temel ilkenin yerleştirilmesi başlıca gayedir.[8] Bunlar;

a) Allah'tan başka ilah yoktur,

b) Muhammed O'nun kulu ve elçisidir,

c) Dünya fanidir ve ondan sonra yeni bir hayat başlamaktadır, şeklinde ifade edilebilir.

Kur'an'ın ayetleri ışığında Mekke ve Medine dönemini bir bütün halinde ele aldığımız zaman genel olarak İslâm eğitiminin gayelerine ilişkin kısaca şu tespitleri yapmamız mümkündür.

a) İnsana kendini, potansiyel güç ve sınırları ile birlikte tanıtmak[9],

b) İnsanın sahip olduğu bu güçlerin bütünüyle eğitimini sağlamak[10],

c) İnsanın duygu, akıl ve ruh dünyasını ıslah etmek ve hayatı yeryüzünde, kâinat ve hayatın bünyesinde saklanan ezeli hak ve adalet esasları üzerine kurmak[11],

---

8 Mevdûdî, *Tefhim*, c. VII, s. 9.

9 Nahl 16/78; Rahman 55/3-3; Tarık 86/5-6; Tin 95/4-5; Bilgi için bkz. Bayraktar, M. Faruk, *İslâm Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, İst. 1989, s. 9; Nor, Wan Muhammed, "An Outline of The Educational Philosophy and Methodology of al-Attas", (çev. Yasin Ceylan), *İslâmi Araştırmalar*, Ank. 1993-1994, c. VII, sy. 1, s. 40.

10 Nasr, Seyyid Hüseyin, *Modern Dünyada Geleneksel İslâm*, (çev. Savaş Şafak Barkçın-Hüsamettin Arslan), İst. 1989, s. 135.

11 Bakara 2/282-283; Fâtır 35/43-44; Bilgi için bkz. Kutub, Muhammed, *İslâm'da Eğitim Metodu*, (çev. Durmuş Ali Kayapınar), İst. ts. s. 139, 148; Özbek, agm. s. 290.

d) İnsanları karanlık (cehalet, küfr)tan aydınlığa (ilim, iman, hidayet) çıkarıp doğru istikamette kalmalarını sağlamak[12],

e) Allah'ın gerçek ve doğru anlayışını ve bilincini aşılamak[13],

f) "Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanma" şeklinde ifadesini bulan İslâm ahlâkı idealine dayalı bir şahsiyet,[14] iyi bir mümin,[15] iyi bir kul[16] ve daha genel bir ifade ile iyi insan[17] yetiştirmektir.

Böyle bir insan tipinin yetişmesinde insan iradesi doğrudan işe koşulur. İyi insana özgü davranış türlerinin netice itibariyle bir değer ifade etmeleri onların tabii olarak ortaya çıkmaları ön şartına bağlıdır. Bu bağlılık, içsel bir kabulleniş olarak ifade edilebilen en temel dinî tavır olan iman eyleminde olduğu gibi[18] bütün görünen davranış türlerinde de kabul edilebilirlik bakımından bir kriter olarak yer almaktadır[19]. Yine dinî açıdan olumsuz fiillerin hayati bir gereklilik dolayısıyla zaruret müddetince yasak kapsamının dışında tutularak mubah kabul edilmesinde de o günah fiiline karşı gönülden yönelmiş olmamak şartı bulunmaktadır.[20]

Kısaca Kur'an'da öngörülen eğitimin gayesi, insanları hür iradeleri ile tavsiye edilen davranış türlerini seçmeye yöneltmektir.

---

12 Mâide 5/16; İbrahim 14/1, 5; Bilgi için bkz. Bayraklı, Bayraktar, *İslâm'da Eğitim*, İst. 1989, s. 275; Bayraktar, *age.* s. 10.

13 Nor, agm. s. 40; İzzeti, *age.* s. 321,

14 Attas, S. M. Nakib, *İslâmî Eğitim*, (çev. Ali Çaksu) , İst. 1989, s. 8.

15 Bedevî, M. E. Zeki, "Geleneksel İslâmî Eğitim: Modern Eğitim Felsefesi Karşısında İslâm Eğitim Felsefesi", Attas (ed.) *İslâmî Eğitim* (çev. Ali Çaksu), (İst. 1991) içinde, s. 159; Ebrâşi, Muhammed Atıyye , *İslâm'da Terbiye*, (çev. Hüseyin Varol), s, . 8-9,

16 Özbek, agm. s. 257-258, 266, 268; Eşref, Seyyid Ali, *İslâm Eğitiminde Yeni Ufuklar*, (çev. Osman Tunç), İst. 1991, s. 13.

17 Attas, *İslâmî Eğitim*, s, 7; a. mlf. *Modern Çağ ve İslâmî Düşünüşün Problemleri*, (çev. Mahmut Erol Kılıç), İst. 1989, s. 109; Ayasbeyoğlu, Nevzat, *İslâmiyetin Eğitimimize Getirdiği Değerler*, İst. 1991, s. 26; Bayraklı, *age.* s. 277; Bayraktar, *age.* s. 6; Nor, agm. s. 56; Özbek, agm. s. 255.

18 Bakara 2/256; Yunus 10/99.

19 Tevbe 9/54.

20 Mâide 5/3; Nahl 16/106.

Bununla birlikte, ilâhî tebliğe muhatap olanların çoğunluğunun sahip olduğu peşin yargılara, asılsız inançlara, yılgı ve takınaklara, korkulara ve körü körüne taklide dayanan dogmatik kişiliğini ele alıp, onu, aklını çalıştırmaya, düşünmeye, hislerini çalıştırıp anlamaya ve ibret almaya sevk etmektir. Böylece yüce Yaratıcısını bulması, tanıması ve kendi aczini bilip sonunu düşünerek O'na gönülden boyun eğmesini sağlamaktır. Bunu yaparken de, insan iradesini, işlenen fiilin, bütün olumlu ve olumsuz sonuçlarıyla failine aidiyetini zedelemeyecek bir incelik ve hassasiyetle hareket etmektir. Çünkü işlenen bir fiil, ne kadar hür irade ile işlenirse o derece failine aidiyetinden söz edilir. Sonucunda sevap veya günah, ceza ya da mükâfat, ebedi mutluluk veya ebedi hüsran bulunan her davranış ve her yaşam, kişinin bizzat kendisi tarafından ve hür iradesi ile işlenmesi durumunda bir anlam ifade eder. Başka bir ifade ile, iyi ya da kötü herhangi bir işi, failini gerçek sahibi olmaktan çıkacak bir müdahale ile yaptırmak ahlâkî bir anlam ifade etmeyecektir. Bu nedenle, böyle bir müdahale ve zorlama olmaksızın iyi davranışlar kazandırabilmek ve kötü davranışlardan uzaklaştırabilmek için Kur'an'da inzar metodu kullanılmıştır.

Ayrıca inzar, Allah'ın rahmetinin bir sonucu olarak, insanı iyiliğe, güzelliğe ve mutluluğa ulaştırma iradesinin de farklı bir tezahürüdür.

II- İNSANİ BOYUT: İLAHÎ EĞİTİMİN MUHATAPLARI

Burada, ilahî vahiy ile muhatapları arasında peygamberler aracılığıyla gerçekleşen iletişimden söz etmek istiyoruz. Muhatapları da daha çok bu yönüyle ele alarak Kur'an'ın tespitleriyle onları tanımaya çalışacağız.

Konumuzun adı her ne kadar Kur'an'da eğitimin muhatapları olsa da genelde önceki peygamberler ile onlara gönderilen kutsal kitapların muhataplarını da burada incelememiz gerekecektir. Çünkü Kur'an bunları pek çok yerde birbirine benzetir. Önceki milletlerin birçok özelliklerinin kendilerine vasiyet edilmişçesine sonrakiler tarafından da taklit edildiğini anlatır. Onun için yine Kur'an'ın ayet-

lerinden hareketle önce evvelki peygamberler ile onların muhatapları arasındaki ilişkilerini burada incelemek istiyoruz.

A. Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e Muhatapların Genel Görünümü

İlahî emir ve yasaklara muhatap olan ilk insan Hz. Âdem(a.s)'dir. Allah onu ve eşini yarattıktan sonra cennetine yerleştirdi. Orada onlara sunulan pek çok nimetin yanında bir de yasak bulunmaktadır. Bu yasağın hemen ardından ise gerekçeyi açıklar mahiyette bir uyarı gelmektedir: "*Yoksa yorulur, sıkıntı çeker*"[21], "*zalimlerden olursunuz*".[22]

Kendisi yüzünden daha önce ilahî huzurdan kovularak kıyamete dek[23] insana düşmanlığını ilan eden İblîs, ona ve eşine bu yasağı işletirken onların insanlık zaaflarından faydalanmıştır: "*Ey Âdem, sana ebedîlik ağacını ve sonu gelmez bir saltanatı göstereyim mi?*"[24], "*Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî kalanlardan olursunuz diye yasakladı.*"[25]

Aslında Hz. Âdem(a.s) için bir melek olmak pek de çekici olmayabilirdi. Çünkü kendisine sunulan hayat standardı da meleklerinki gibiydi.[26] Ama ikincisi, sonu gelmez mülk ve ebedî hayat arzusu, şeytanın dostluk yemini[27] ile de kuvvet bulunca onların bir anda ayaklarının kaymasına sebep oldu.[28]

Bundan sonraki merhale insanın yeniden yücelebileceğini anlatır. Bunun yolu yapılanın farkına varış, içten pişmanlık ve yeniden Allah'a yönelişten geçer: "*Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden olu-*

---

21 Ta-ha 20/117.
22 Bakara 2/35; A'raf 7/19.
23 A'raf 7/14; İsra 17/62.
24 Ta-Ha 20/120.
25 A'raf 7/20.
26 Ta-Ha 20/118-119.
27 A'raf 7/21.
28 Bakara 2/36; A'raf 7/22; Ta-Ha 20/121

ruz."[29] *"Sonra Rabbi onu seçkin kıldı, tövbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti."*[30]

Hz. Âdem (a.s) ile başlayan insanın düşüş ve yükseliş serüveni ondan sonra oğulları tarafından devam ettirildi. Allah, rahmetinin eseri olarak kullarına şeytanın tuzaklarını haber vermek; onları, karşılaşacakları muhtemel kötü sonuçlarla uyarmak ve kötülüklerden sakınıp kendisine yöneldikleri takdirde kendilerini bekleyen güzelliklerle müjdelemek için pek çok peygamber göndermiştir. Kur'an'da onlardan bazılarının kıssaları anlatılmış, bir kısmından ise bahsedilmemiştir.[31]

İşte onlardan bahsi geçenlerin Allah'tan aldıkları mesajı insanlara iletirken alıcı durumundaki muhataplarından kendilerine yönelen tepkilerini inceleyerek onları tanımayı amaçlıyoruz.

Muhataplar incelenirken özellikle onların menfi tavırları dikkati çeker. Bu durum, peygamberlerin genellikle toplumların ahlâken bozuldukları ve haktan saptıkları bir zamanda gönderildikleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir.

Peygamberler gönderildikleri toplum tarafından genellikle yalancılıkla suçlanmış[32] ve alay edilmişlerdir[33]. Düşünmeden yaptıkları pek çok itirazlarının başında *"biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz."*[34] *"Aramızdan bir beşere mi uyacağız?"*[35] *"Allah (peygamber göndermek) isteseydi muhakkak ki melekler gönderirdi"*[36] şeklindeki ifadeleri bulunmaktaydı. Özellikle inkârcıların "ileri gelenler" (mele') kesimini oluşturanlardan gelen bu itirazların altında onların inkârlarını ele veren duyguları açığa çıkmaktadır. Onlara göre, eğer bir peygamber gelecekse bu mutlaka üstün bir varlık olma-

---

29 A'raf 7/23.

30 Ta-Ha 20/121.

31 Nisa 4/164; Mümin 40/78.

32 A'raf 7/66; Hud 11/27; Şuara 26/123; Kamer 54/9, 23, 25.

33 Yâ-Sîn 36/30; Zuhruf 43/7.

34 Hud 11/27; İbrahim 14/10; Müminun 23/24, 33-34.

35 Kamer 54/24.

36 Müminun 23/24.

lıydı. Bu bir insan olacaksa kendilerinden daha üstünü olmadığına göre(!) olsa olsa meleklerden olabilirdi. Üstelik bu peygamberlere uyanlar da basit görüşle hareket eden alt tabakadan(!) insanlar olunca haksız yere büyüklük duygusuna kapılarak yalanlama yolunu tercih ettiler.[37]

Ayrıca kendilerine gönderilen peygamberlerin halka yönelik bütün faaliyetlerini kendi kafalarına göre yorumlayarak "*size üstün ve hâkim olmak istiyor*"[38] şeklindeki ifadeleriyle kendi dünyevî saltanatlarının akıbeti hakkındaki kuşkularını açığa vurdular. Fir'avn ve toplumuna gönderilen Musa ve Harun (a.s)"a da buna yakın cevap verdiler: "*Babalarımızı üzerinde bulduğumuz (dinden) bizi döndüresin ve yeryüzünde ululuk sizin ikinizin olsun diye mi bize geldin? Hâlbuki biz size inanacak değiliz.*"[39]

Daha sonra olanca güçleriyle direnerek "*bizi çağırdığın şeye kalplerimiz kapalıdır, kulaklarımızda ağırlık vardır. Bizimle senin aranda bir perde bulunmaktadır*"[40] sözleriyle alıcı hislerini bütünüyle iptal ettiklerini açıkladılar. Daha da ileriye giderek kendilerine mucizelerle gelen peygamberlerin mesajlarına engel olmak için ellerini onların ağızlarına bastılar ve "*biz size gönderileni inkâr ettik ve bizi kendisine çağırdığın şeye karşı derin bir kuşku içindeyiz*"[41] diyerek tepkilerini dile getirdiler.

"*Hayat şu hayatımızdan ibarettir, (kimimiz) ölürüz, (kimimiz) yaşarız, bir daha diriltilecek de değiliz*"[42] anlayışının hayat felsefesi olarak benimsendiği böyle bir ortamda onları değişmeye iten etkili bir neden bulmak oldukça zordur. Üstelik atalarına olan körü körüne bağlılıkları da[43] onların en çetin özelliklerinden biridir. Kendilerini

---

[37] Hud 11/27.
[38] Müminun 23/ 24.
[39] Yunus 10/78.
[40] Fussilet 41/5.
[41] İbrahim 14/9.
[42] Müminun 23/37.
[43] İbrahim 14/10; Enbiya 21/53; Müminun 23/24; Şuara 26/74-76; Zuhruf 43/23-24.

harekete geçirecek bir delil istemelerine rağmen[44] delillere karşı olan vurdumduymazlıkları da bu olumlu itirazın neticesinden faydalanmalarına mani olmaktadır.

Allah, Medyen'e gönderdiği Şuayb (a.s)'a, kavmine şöyle seslenmesini emir buyurmuştu: "*De ki, ey kavmim, Allah'a kulluk edin, sizin için O'ndan başka tanrı yoktur. Ölçü ve tartıyı eksik yapmayın. Zira ben sizi bolluk (ve refah) içinde görüyorum. Yine ben gerçekten sizin için kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum.*"[45]

Burada Şuayb (a.s) ilk olarak kavmini bir tek Allah'a kulluğa çağırmakla emrolunmuştu ki bu bütün peygamberlerin yaptığı ilk iş idi. Daha sonra kavminin zayıf noktalarına temas edilmiştir. Son olarak bolluk ve refah ile Allah'ın azabı arasında ilgi kurulmuştur. Belki de birbirine çok uzak olan bu iki unsur arasındaki mesafenin, insanın eğitilmemiş zaaflarıyla birbirine yakınlaştığı anlaşılmaktadır.

Özetle ifade edersek, gerek Nuh kavminden olsun gerekse Hud ve Semud kavimlerinden ya da sonraki kavimlerden olsun ilahî çağrıya yüz çevirenler genellikle Kur'an'ın "mele" olarak adlandırdığı bolluk ve refahın verdiği şımarıklıkla büyüklük taslayan, kibirli (müstekbir) insanlar arasından çıkmıştır.[46] Bunlara göre bütün faziletlerin başı sahip olunan mal, mülk ve dünyevî saltanattır. Hatta bunlar sahiplerini muhtemel bir azabın dışında tutacak ayrıcalık verici özelliklerdir.[47] Öyle olduğu için kendilerine gelen peygamberlerde de bu vasıfları aramışlardır.[48] Belki de bu hususiyetleri her şeyin değer ölçüsü olarak addettikleri için yine kendilerine hükümdar olarak tayin edilenlerde de ilim ve liyakat yerine servet zenginliği gözetir olmuşlardır.[49]

---

44 İbrahim 14/10.

45 Hud 11/84.

46 A'raf 7/75; Yunus 10/75; Hud 11/27; Müminun 23/24; Sebe' 34/34; Fussilet 41/15; Zuhruf 43/51.

47 Sebe' 34/35.

48 Zuhruf 43/53.

49 Bakara 2/247.

Nihayet Fir'avn'ın kendisini Rablık makamında takdim etmesinde[50] de "*Ey kavmim, Mısır mülkü ve altımdan akıp giden şu ırmaklar benim değil mi?*"[51] sözlerinin altında yatan mala, mülke ve ihtişama olan aşırı tutku, değer, güven ve sahiplik duygusudur. Onun için bu durumdakiler artık başka bir Rabb aramak yerine kendilerine kul, köle arama peşine düşmüşlerdir. Dolayısıyla böyle bir zamanda peygamberlerin çıkagelmesini hoş karşılamamış ve şiddetle cephe almışlardır.

Bunların dışında geriye kalan zayıf sayılan (mustaz'af) alt tabakadan insanlar ise bir kısmı onlara boyun eğmiş,[52] diğer bir kısmı da ilahî çağrıya kulak vererek peygamberlerine tabi olmuşlardır.[53]

B. Kur'an'ın İlk Muhatapları ve Belirgin Özellikleri

Hz. Peygamber öncesi ilahî davete muhatap olan bazı toplumların tebliğ karşısındaki tavır ve tutumlarını genel bir bakış açısıyla incelemeye çalıştık. Kur'an'ın nüzulü ile başlayan yeni dinin ve onun mübelliği Hz. Peygamber'in karşısındaki muhatapları olan ilk nesil de önceki milletlere benzer tepkiler vermişlerdir. Genel tavır aynı olmakla birlikte biz tepkilerin biraz daha temeline inip ilahî mesajın hedefe(dinleyici) ulaşmasını engellemek için iletişim örgüsüne yapılan müdahale türleri ile mesajdan yönelen müspet etkilerin nötralize olmasına neden olan hedefe ilişkin içsel etmenleri burada incelemek istiyoruz.

1. İletişim Sürecinin Başlangıcı ve Tepkiler

Bilindiği üzere iletişim zinciri verici (kaynak veya davetçi), alıcı (hedef veya muhatap) ve repertuardan (ileti veya mesajdan) oluşur. Eğitimin istenilen düzeyde gerçekleşmesinin en önemli şartı sağlam bir iletişim kurulmasından geçer. Güçlü bir iletişim oluşturulabilmesi için de alıcının ve vericinin belirli bir mesaj üzerinde ahenkli birlikteliğine ihtiyaç duyulur.

---

50 Naziat 79/24.

51 Zuhruf 43/51.

52 Nisa 4/97; İbrahim 14/21; Sebe' 34/31; Mümin 40/47.

53 A'raf 7/75; Hud 11/27.

Biz burada Hz. Peygamberi iletişimin kaynağı olarak kabul edeceğiz. Hiç şüphesiz onun insanlara sunduğu vahyin esas kaynağı Allah Teâlâ olmakla birlikte iletişime fiilî olarak katılması bakımından onu bu konumda anacağız. Mesajdan kastımız özel olarak ayetler, genelde Kur'an'ın bütünü olacaktır. Muhataplardan ise iletişimin esas yönü olması bakımından alıcı veya hedef olarak bahsedeceğiz.

Amaçlı iletişim etkinliklerinin başlaması öncesinde ilk olarak aynı platformda fakat genel nitelikli güncel repertuarda birbiriyle karşılaşan kaynak ve hedefin karşılıklı konumlarını incelediğimiz zaman etkili bir iletişimin gerçekleşmesi için kaynağın sahip olması gereken özelliklerinin mevcudiyetinin özellikle hedefin de onayıyla tespit edildiğini görürüz. Bu özelliklerin bir kısmı mesaja göre değişiklik arz etse de bir kısmı aynılığını korumaktadır.

Özetle, bu özelliklere değinecek olursak iletişim kaynağının hedefte tutum değişikliği oluşturacak etkiyi yapabilmesi için her şeyden önce onun *inanılabilirlik* düzeyinde konuyla ilgili uzmanlık derecesine sahip olması gereklidir.[54] Fakat sadece uzmanlık değil, aynı zamanda dinleyici durumundaki insanların kaynağın böyle bir hususiyete sahip olduğuna ikna olmuşluğu şarttır.[55]

İkinci olarak, kaynak *güvenilirlik* vasfını taşımalıdır.[56] Burada bundan kastedilen şey, muhatapların Hz Peygamber'e karşı duydukları güven derecesidir. Bu güven duygusu, tamamen iletişimin kuruluş amacına yönelik bir iyi niyeti yansıtmalıdır. Bunun da İslâm tebliğinin başlaması öncesinde Hz Peygamber'in "güvenilir" anlamında "el-Emin" ismiyle şöhret bularak tahakkuk ettiğini görüyoruz.[57]

Son olarak kaynağın sevilebilirlik özelliği de hedefin kaynakla özdeşleşme arzusunu uyandırabileceğinden iletişimin etkililiğinde

---

[54] Freedman, Jonathan L., Sears, David O, Carlsmith, J. Merrill, *Sosyal Psikoloji*, (çev. Ali Dönmez), İst. 1989, s. 296.

[55] Freedman, *age.* ay.

[56] Freedman, *age.* s. 297.

[57] Bkz. A. Cevdet Paşa, *age.* c. I, s. 64; Bûtî, *Fikhu's-Siyre*, s. 74-75.

önemli rol oynar.[58] Yine bu yönde de Hz. Peygamber'in yüce bir mevkie sahip olduğunu hemen her İslâm tarihi ve siyer kaynağı kaydeder.[59]

Aynı dönemde kaynağın hedefe yönelik tesir türüne baktığımız zaman maksatlı iletişim etkinlikleri öncesindeki bu hazırlık devresinde ikinciye oranla daha pasif bir etkileşim olduğu görülür. Yani Hz. Peygamber, muhataplara bir şeyler vererek etkilemekten çok, onlardan kendisine yönelik her hangi kötü bir etkiye kapılmamak, ayrı kalmak ve onaylamamak şeklinde pasif bir etkileşim tavrı sergilemiştir.[60]

Maksatlı iletişim etkinliklerinin başlaması ile aynı kaynak ve hedefin ilahî nitelikli bir mesajda karşı karşıya gelmesiyle bütün dengeler âdeta altüst olmuştur. Şüphesiz bu karışıklık yeni bir düzenin kurulmasının aktif ilk safhasını oluşturuyordu.

İşte bu safhada Hz. Peygamber tarafından muhataplara sunulan ilahî mesaj üç değişik şekilde yansıma yapmıştır.[61]

a) *Kısa bir düşünme, muhakeme etme ve değerlendirme safhalarından sonra Allah'ın ayetlerinin icazını kabul ederek Rasulullah'a tabi olup ona sonsuz bağlılık gösterme:* Bu gruptakiler özellikleri itibariyle genellikle kuvvet, cesaret ve kahramanlığıyla bilinen; hakikati araştırma ve durum değerlendirme yeteneğine sahip, putperestlik ve cahiliye geleneklerine körü körüne bağlanmayarak o devrin düşük, kötü ve alçaltıcı alışkanlıklarından kendilerini mümkün mertebe koruyabilen; yardımseverlik, cömertlik ve yiğitlik duyguları kuvvetli, iyi ahlâklı ve yüksek karakterli kişilerdir.[62]

b) *İlahî mesajın üstünlüğünün ve eşsizliğinin kabul edilmesine rağmen başka birtakım sebeplerle Hz. Peygamber'e bağlılığın ilan*

---

58 Freedmen, *age.* s. 299.

59 Bkz. Bûtî, *age.* s. 75.

60 Hz. Peygamber'in cahiliye geleneklerine uymaktan sakınması hk. bilgi için bkz. Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, İst. 1986-1987, c. I, s. 163-165.

61 *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (komisyon). İst. 1992-1993, c. I, s. 559.

62 Algül, *age.* c. I, s. 225-226.

edilmemesi:[63] Bu sebepler psikolojik, sosyolojik ve kültürel kaynaklıdırlar.

c) *Büyüklenme, asabiyet, haset vs. gibi nedenlerle mesajın reddedilmesi*[64]: Bu gruptakiler her ne kadar sayıları az olsa da o anki mevcut toplum yapısı içinde nüfuzları fazla olan kesimi oluşturmaktadırlar.[65] Bunların en ayırt edici özellikleri olanca güçleriyle iletişime karşı direnişe geçmiş olmalarıdır.

Bunlardan iletişime karşı menfi tavır gösteren son iki grubun iletişim örgüsünü bozmaya ve etkisiz kılmaya yönelik tepkilerini ayrıntılı olarak incelememiz gerekirse bunun bir kaç yönden ele alınması uygun olacaktır.

a) Kaynağa Yönelik Tepkiler

İlk olarak kendi aralarından birinin peygamber olarak gönderilmesi büyük bir şaşkınlıkla karşılanmıştır.[66] Bunun için de o yalancılıkla suçlanmıştır.[67] Hâlbuki çok kısa bir süre önce onun adı "Muhammedü'l-Emin" idi. Her şeyden önce peygamber olarak gönderilen birinin beşer olabileceği kabullenilememiştir.[68] Her ne kadar o dönemde de zamanın değer ölçülerine göre insan olmanın sınırı geniş bir alanı kapsıyor olsa ve toplumda âdeta insanüstü kabul edilebilecek şahsiyetler bulunsa da gelen peygamberin yine o zamanın değerleriyle insanlığın alt tabakasından biri olması onun doğruluk ihtimalini neredeyse yok ediyordu. Çünkü peygamber insanlardan biri olacaksa, doğru bir mantıkla, seçkin bir şahsiyet olmalıydı. Ama ne var ki bu seçkin olmanın ölçüsü farklıydı.[69] Bu yüzden "*Kur'an aramızdan Muhammed'e mi indirildi?*"[70] "*Hâlbuki o iki şehirden bir*

---

63 *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, ay.

64 Hz. Peygamber'in tebliğ faaliyetlerine menfi tutum göstermede asabiyetin rolü ile ilgili geniş bilgi için bkz. Apak, Adem, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasi Tarihindeki Etkileri*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 63-69.

65 Aydın, Mustafa, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenişi*, İst. 1991, s. 58-58.

66 Kaf 50/2.

67 Ra'd 13/5; Sad 38/4.

68 İsra 17/94; Enbiya 21/2-3.

69 Râzi, *age.* c. XIX, s. 38.

70 Sad 38/8.

büyük adama indirilse olmaz mıydı?"[71] diyerek tepkilerini ve olası beklentilerini dile getirmişlerdir.

Aynı şekilde onlara göre bu değer sistemlerine uygun olarak böyle bir iddiada bulunan Hz. Muhammed'e peygamberlikle birlikte "*bir hazine verilmeli*"[72] veya onun, içlerinden gürül gürül ırmaklar akan bir hurma bahçesi ile bir üzüm bağı[73] ve bir de altından evi olmalıydı[74]. Daha genel ifadelerle o, yerin derinlikleriyle göğün sonsuzluğuna nüfuz etmeli; yerden kaynaklar fışkırtmalı ve gökten parçalar yağdırmalı, Allah da melekleri onların gözlerinin önüne getirerek[75] karşı karşıya konuşmalarını sağlamalıydı.[76]

Bütün bunlar gerçekleşmediğine göre o peygamberi, düşünmeden yalancılık[77] mecnunluk[78] büyülenmişlik[79] şairlik[80] ve sihirbazlık[81] gibi türlü benzetmelerle[82] itham ederek kötüleme yolunu tutmuşlardır.

Aslında o Kureyş'in ileri gelenleri, Hz. Muhammed'in peygamberliğine dair fevkalâde işaretleri fark etmiyor değillerdi. Fakat bu gibi, kaynağın inanılabilirlik ve güvenilirlik özelliklerini yok etmeye yönelik sözler ve fiilî faaliyetlerle iletişim örgüsünü işlemez hale getirmeyi amaçlayarak peşlerine takılan kalabalıklardan oluşan yardımcılarını bunlarla aldatıp ondan etkilenmelerini engellemeye çalışıyorlardı.[83]

---

71 Zuhruf 43/31; (Açıklama için bkz. Mevdûdî, *Tefhim*, c. V, s. 257.

72 Furkan 25/8.

73 İsra 17/91; Furkan 25/8.

74 İsra 17/93.

75 En'am 6/8; Hicr 15/7; İsra 17/90, 92; Furkan 25/21.

76 Bakara 2/118.

77 Ra'd 13/5; Sad 38/4.

78 Hicr 15/6; Sebe' 34/8; Duhan 44/14; Zariyat 51/52.

79 İsra 17/47; Furkan 25/8.

80 Enbiya 21/5.

81 Sad 38/4; Zariyat 51/52.

82 İsra 17/48.

83 Kutub, S. Fi Zilal, c. XIII, s. 183-184.

Özetle, pek çoğunu öncekilerin de yaptığı ithamlar ile peygamberlerle alay etme[84] ve onlardan olmadık şeylerin yapılmasını isteme gibi alışkanlıkların nesilden nesile vasiyet edilmişçesine[85] bunlar tarafından da devam ettirildiğini görüyoruz.

b) Mesaja Yönelik Tepkiler

Muhatapların mesaja yönelik tavırlarının da kaynağa olan tepkilerine paralel olarak yapılandığını görüyoruz. Mesajın, kaynak tarafından takdim ediliş tarzının aksine kötülenmesi, küçük düşürülmesi ve değersiz kılınması güdülen amaçlar arasındadır. Onun için ilk söyledikleri şeylerden biri "*bunun benzerini biz de söyleyebiliriz*"[86] demeleri olmuştur. Yine onu "*öncekilerinin masalları*"[87] şeklinde değerlendirerek fevkalâde ve özgün bir yanının bulunmadığı ima edilmiştir.

Kendilerine ulaşan mesaj ile muhataplar arasında mesafeli bir görüş farkının bulunması da anlaşılmasını güçleştiriyordu. Bu farkın bir uçurum haline gelmesi, Allah'ın azabının gelmesinin hemen öncesindeki merhaledir. Yani artık doğru yolu bulamayacak derecede sapan kavimlerin akıbetleri Kur'an'daki tasvirlerinden anlaşıldığı üzere genellikle azap ve yok oluş olmuştur. İşte mesajın değişmeyen yüce özü, genellikle muhatapların azabı hak etmelerinin bir öncesindeki düşük seviyesi ile karşı karşıya gelmiştir. Dolayısıyla Kur'an'ın ezelî tevhid düşüncesinde odaklaşan görüşünün, muhatapların kronikleşmiş politeist anlayışlarına bir hayli uzak mesafede bulunması onun olumsuz tarzda değerlendirilmesine neden olmuştur.

Yine mesajın en temel konularından biri olan ahiret düşüncesi ile o zamanki Arap aklı için renk ve şekiller cümbüşü içinde yegâne

---

84 Furkan 25/41; Yâ-Sîn 36/30; Saffat 37/12.

85 Bakara 2/118; Zariyat 51/52-53.

86 Enfal 8/31.

87 Enfal 8/31; Neml 27/68; Mutaffifin 83/13.

yaşanılan yer olarak kabul edilen bu dünya anlayışı[88] aynı uzaklıkta yer almaktaydı.

Onların tamamen kendi yaptıklarının peşinde sürüklenerek gelmiş bulundukları bu nokta yine de Allah'ın sonsuz rahmet alanı içinde kalmaktadır. Çünkü ne kadar uzak mesafede olursa olsun mesajın açık, anlaşılır ve gür sesi, canlı ve parlak görüntüleriyle muhatabın bütün duyularını harekete geçirmesi mümkün olabilirdi. Fakat bunun gerçekleşmesi için muhatabın alıcılarının işler durumda olması ön şartı bulunmaktadır. Müşriklerin "*bu Kur'an'ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın*"[89] şeklindeki ifadeleri, bu alıcıların daha baştan tümden kapatılmasını öğütlemektedir. Bunun da yapılamaması durumunda izlenen yol, Kur'an'ı maksatlı dinleyerek[90] algılarını yanıltmaktır. Böylelikle onu "*saçma sapan rüyalar*"[91] ya da uydurma[92] türünden yalanlar[93]; apaçık bir büyü[94], bir başkasına yazdırdığı[95] veya bir zümre ile birlikte ortaklaşa hazırlanmış[96] masal türü bir eser[97] şeklinde yorumlayarak mesajın kendilerini değişmeye zorlayıcı tesirine kapılmamak için ona ilişkin tümden olumsuzlayıcı bir özrü keşfetmiş oluyorlardı.

Muhatapların asla ulaşamayacakları bir büyüklük hevesiyle, üstelik kesin bilgileri de olmadan ayetler hakkında münakaşaya dalmaları[98] da bu türlü yorumlara yol açan nedenlerden biridir.

Son olarak onlardan bir kısmının saplantılı, peşin, genelleyici ve katı tutumlarına da şahit olunmaktadır: "*Biz hiç bir zaman bu*

---

88 Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, (çev. Selahattin Ayaz), 2. bs. İst. 1991, s. 73.

89 Fussilet 41/26.

90 İsra 17/47.

91 Enbiya 21/5.

92 Enbiya 21/5; Sad 38/7.

93 Furkan 25/4; Sebe' 34/43.

94 Sebe' 34/43.

95 Furkan 25/5.

96 Furkan 25/4.

97 Enfal 8/8; Neml 27/68.

98 Mümin 40/56.

Kur'an'a ve bundan önce gelen kitaplara inanmayacağız"[99] ifadeleri bu tavrın en açık örneğidir.

Bütünüyle bu tepkiler, o dönem toplumunda sonlu olan madde ekseni üzerine kurulu ekolojik dengenin mesaja olan çarpışık konumu dolayısıyla yansımaların da bu türde menfi özelliklerde yapılanmasına sebep olmuştur. Çünkü kendi varlıklarının özüne (fıtrat) uygun olmayan dış âleme ilişkin görüş, tutum, düşünce ve eylemleriyle iç dünyalarında oluşan ve gittikçe büyüyen karmaşa, bozukluk ve kayıtsızlık, kaynaktan kendilerine yönelen mesajı doğru bir şekilde algılamalarına engel olmaktaydı. Hâlbuki bir toplumun hayat anlayışı ile birlikte tutum ve davranışlarının da değiştirilebilmesi için yeni anlayış ve davranış seçeneklerinin iletildiği şekliyle bireylerce algılanması gerekmektedir.

Şimdi, alıcının mesajı anlamada istenilen performansı göstermesine mani olan bu konumuyla, bazı özelliklerinden bahsetmek istiyoruz. Bunlar, kaynaktan kendilerine ulaşan mesajın etkisini nötralize ederek iletişimin alıcı üzerinde anlamsızlaşmasına neden olmaktadırlar.

2. Muhatapların Dinî Îman Düzeyleri ve Psikolojik Tahliller

Yukarıda da yer yer bahsedildiği üzere muhatapların dinî durumları ile Kur'an'ın davet ettiği inanç sistemi arasında birbirine oldukça uzak konum farkı bulunmaktadır. Onların bütün değer sistemleriyle birlikte dinî anlayışlarının da üzerinde yükseldiği ve etrafında yapılandığı eksen, madde eksenidir. Dolayısıyla her şeyin değer ölçüsü olarak kabul edilen bu eksene bağlı bütün değerler de onun gibi değişime uğrayabilen ve geçerliliği bazen an kadar kısa olan zamanla sınırlı olabilmektedir.

Öncelikle onların dinî durumlarına ilişkin özelliklerine biraz daha yakından bakacak olursak, Kur'an'ın pek çok yerinde Allah'ın varlığını kabul ettiklerini ifade eden ayetlere rastlarız.[100] "İman"ın

---

99 Sebe' 34/31.

100 Müminun 23/84-89; Ankebut 29/61, 63; Lokman 31/25; Zümer 39/38; Zuhruf 43/9, 87.

karşıtı olarak kullanılan "küfr" kelimesi de genel olarak Allah'ın varlığını kabul etmemek değil de varlığının eserlerini görmemezlikten gelerek gizleme; yapılan iyilikler ve görülen menfaatler karşısında nankörlük etme anlamlarına gelmektedir.[101]

Dolayısıyla onların imanları da Allah'la birlikte başka varlıklar da inanarak O'nu gerektiğinde göz ardı etme şeklinde gerçekleşmektedir.[102]

Böyle olduğu için Kur'an'da eğitimin ilgilendiği esas konulardan biri de muhatapların tanrı anlayışlarına, doğru bir yön verme meselesidir. Bu meselenin özü de kendinden bir güç ve kudretten uzak pek çok sonlu varlıkta anlamsız hale gelen "Bir"lik, "Tek"lik ve "Kudret" sıfatlarının sadece O'na atfedilerek yeniden anlamlı kılınması ve canlılık kazandırılmasıdır. Bu alandaki zafiyet, yani bütün kuvvetin sadece Allah'a ait olduğunu önceden bilip idrak edememe durumu, yapılan pek çok kötülüğe geçit veren bir sebep olarak görülmektedir.[103]

Muhatapların dini anlayışları itibariyle ilahi mesajın özüne olan mesafe farkını ve bu farkın onu anlamada ortaya çıkardığı güçlükleri ifade ettikten sonra mesajın anlaşılmasına mani olan esas nedenleri psikolojik bir bakış açısıyla incelemek istiyoruz. Bu nedenler aynı zamanda mesaja menfi tavır gösteren muhatapların ortak özellikleri olarak görünmektedirler. Bu özellikleri şöylece sıralayabiliriz:

a) Gerçekçi, Dengeli ve Sağlıklı Bir Özbenliğin Oluşmamış Olması

Benlik, "kendi kişiliğimize ilişkin kanılarımız ve kendi kendimizi görüş tarzımızdan oluşur. Bu bakımdan benlik, kişiliğin öznel ya-

---

[101] İzutsu, *age*, 43, 165 vd.

[102] "Onların çoğu ancak ortak koşarak iman ederler"(Yusuf 12/106; Benzer ayetler için bkz. Bakara 2/165; Nahl 16/73; İsra 17/46; Sad 38/4-5; Zümer 39/45; Fussilet 41/37.

[103] Bakara 2/165.

nı"[104] olarak tanımlanabilir. Özbenlik kavramı da kısaca, "kendimizi nasıl gördüğümüzün toplam ifadesidir."[105]

Benlik, birtakım yaşantılar sonunda kazanılmış bir yapı ve bir oluşumdur.[106] Bir çocuk için "ben" ve "sen" kavramları ayrıntılı bir anlam ifade etmez. Daha sonraları çocuğun başından geçen sayısız olaylarla, çevresinde ilişkiye girdiği kişilerin etkisiyle yavaş yavaş oluşmaya başlar.[107] Ancak ergenlik (puberty) devresinde ciddi olarak bu kavramlar üzerinde düşünülmeye başlanır.[108]

Kendini bulma sürecinde kişi kendisine "ben neyim ve nasıl biriyim?" ve "nasıl olmak istiyorum?" şeklinde sorular yöneltir.[109]

Ayrıca kişinin kendi kabiliyetlerini tespite ilişkin "ben ne yapabilirim?", "gücüm neyi ya da neleri yapmaya yeter?", "güç ve kabiliyetlerimin sınırı nedir" şeklindeki soruları da benliğin tanınmasına yardım ederler.[110]

Bunlardan başka emel ve idealler de benliğin bir yanını oluştururlar.[111]

Kısaca benlik, bireyin özellikleri, yetenekleri, değer yargıları, emel ve ideallerine ilişkin kanılarının dinamik bir örüntüsüdür.[112]

"Ben neyim?" ve "ne yapabilirim?" soruları karşısında verilen cevaplar bize kişinin "gerçek benliği" hakkında bilgi verirken; "nasıl olmak istiyorum?", "benim için neler değerlidir?", "hayatta beklentilerim nelerdir?" şeklindeki soruların cevabı ise "gerçekleştirilmek istenen istek, özlem ve emelleri gösteren "ideal benliği"[113] gösterir. Benlikle ilgili bütün bu sorulara verilen cevapların olumluluk dere-

---

[104] Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İst. 1985, s. 267.

[105] Cüceloğlu, Doğan, *İçimizdeki Çocuk*, İst. 1992, s. 250.

[106] Baymur, *age.* s. 268.

[107] Baymur, *age.* s. 268.

[108] Ataç, Füsun, *İnsan Yaşamında Psikolojik Gelişim*, İst. 1991, s. 313.

[109] Ataç, *age.* s. 313; Baymur, *age.* s. 267.

[110] Baymur, *age.* s. 267.

[111] Baymur, *age.* s. 267.

[112] Baymur, *age.* s. 267.

[113] Baymur, *age.* s. 267-268.

cesiyle benliğin yoğunluk derecesi arasında doğru bir orantı bulunmaktadır. Kişide sübjektif tarzda oluşan özbenlik duygusu objektif olarak kanıt bulmazsa bu durumda gerçek benlik sahte bir oluşumla varlık bulmuş demektir. Başka bir anlatışla benlikle ilgili yöneltilen sorulara verilen cevapların doğruluk derecesi aynı oranda objektif bir gerçekliği ifade eder.

Benlikle ilgili bu tahlillerden sonra Kur'an eğitiminin muhataplarına bu açıdan baktığımız zaman daha çok iki farklı özellikte kutuplaştıklarını görürüz.

aa) Aşırı Bir Olumluluk İçinde Kendini Yüceltme

Tevhid dininin Kur'an-ı Kerim'in nüzulünün öncesindeki bir kısım muhataplarında kendini 'Rablık' makamında görmeye kadar varan yüceltmeye[114] benzer şekilde Kur'an-ı Kerim ile yüz yüze gelen muhataplarda da aynı tavrın belirgin olarak var olduğu görülmektedir.

Bu açıdan bakıldığında kendilerinin malca ve evlatça daha çok;[115] mevki ve makam, meclis ve toplulukça daha iyi[116] eşya ve görünüş bakımından da daha güzel oluşlarından[117] üstün ve şerefli olma[118] sonucunu çıkarmaktaydılar. Son merhalede ise varlık ve sefahat içinde unuttukları gerçek benliklerine ilişkin yanlış yargıları kendi heva ve heveslerini tanrı edinme[119] derecesinde sapma göstermiştir.

Kendi benliğini yanlış değerlendirme şeklinde cereyan eden bu psikolojik durum neticesinde kişi yapmadığını söylemeye, gücünün yetmediğini iddia etmeğe başlar. Böylece megaloman bir insan tipi oluşur. Bu tip insanlar canlı bir algı ve sağlıklı bir kavrayıştan yoksun bulunmaktadırlar. Yine bunların ayırıcı özellikleri objektif bir görüş-

---

114 Naziat 79/24; Zuhruf 43/51.

115 Sebe' 34/35.

116 Meryem 19/73.

117 Meryem 19/74.

118 Duhan 44/49.

119 Furkan 25/43.

ten uzak olmalarıdır.[120] Bunun sonucu olarak, kendi varlıklarının esas nedenini kavramadaki yoksunlukları ve yoksullukları, onları gurur illetiyle karşı karşıya getirmektedir. "*Böylelerine 'Allah'tan kork!' denilince benlik ve gurur kendisini günaha sevk eder.*"[121]

Böyle günahkâr kişiler Allah'ın kendisine okunan ayetlerini işitince büyüklük taslayarak sanki onları hiç duymamış gibi davranarak küfürlerinde direnmeye devam etmektedirler.[122]

Sahte bir büyüklük duygusu ve kendini bilmezliğin verdiği tedirginlikle bu kesim insanlar aşırı bir düşmanlık tavrı sergilerler. İçlerinde büyüklük taslamayan keşişler ve rahipler bulunan Hıristiyanların iman edenlere sevgi bakımından Yahudiler ve müşriklere göre daha yakın olmaları da böyle bir sebebe dayanmaktadır.[123]

İnsan fıtratında öz olarak yerleşik bulunan yüce Varlık düşüncesi, bireyin kendini bulma çabası içinde yetersiz bilgi, algı bulanıklığı ve kavrama eksikliği yüzünden net bir görüş olarak ortaya çıkmayınca sınırlı bir varlık olan insanın kendi içinde tatmin edemediği bu düşüncesini kendi dışında ama yine bir insanda arama tutkusu devam eder. Ne var ki yine yanlış bir zeminde cereyan eden bu arayış neticesinde sonuçlar da tabiî olarak isabetli olmayacaktır. İnsanın kendini aşırı bir olumluluk içinde yüceltme ihtirası kendi özbenliğinde gerçekleşmediği durumlarda bunu yine kendi cinsinde görme ve böylece kendinden çok uzaklaştırmama eğilimi gösterir.

Dolayısıyla özbenliğinden kendi cinsine doğru yer değiştiren bu aşırı güvenin uç noktasında, insanın fıtratında saklı özün yanlış bir hedefte tatmin arayışını devam ettirdiği görülmektedir. Yahudilerin Allah'ı bırakıp bilginlerini (hahamlarını), Hıristiyanların da rahiplerini ve Meryem oğlu İsa'yı 'Rab'ler edinmeleri[124] de aynı sebebe bağlı davranış türleridir.

---

[120] Said, Cevdet, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, 2. bs. İst. 1986, s. 121 vd. .

[121] Bakara 2/206.

[122] Lokman 31/7; Casiye 45/7-8.

[123] Mâide 5/82.

[124] Tevbe 9/31; Benzer bir ayet için bkz. Bakara 2/165.

Yine aynı sebepledir ki "*onlara 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiğinde: 'Hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız' derler.*"[125]

Ataların izinden gitme davranışına biraz daha yakından bakılırsa, aslında bunun gerçek nedeninin "zayıf benlik" olduğu görülecektir. Çünkü kendini yeterli görmemenin doğal sonucu başkalarını taklit etmektir.

Bilindiği üzere sağlıklı bir benliğin oluşum sürecinin ilk basamağı da beğenilen bir modeli taklitle başlar[126]. Bir Müslüman çocuk, genç ya da yetişkin için model insan, insanüstü yüce bir kaynaktan besli düşünce ve davranışların sahibi olan peygamberler ve onların varisleri olan âlimlerdir. Hatta doğrudan yüce Yaratıcı'nın ahlâkıyla ahlâklanma esası mü'min için sonsuz bir hedefin varlığını gösterir. Böylece somut bir modele peygamberler ve onların varislerinin kişilikleri vasıtasıyla ulaşan mü'min soyut olarak da Allah'ın isim ve sıfatlarında sonsuzlaşan "ideal ben"e sahiplik eder.

Gerçek benliğinin oluşmasına yardım edecek kendini aşan bir modele sahip olamayan bir insan için ise sadece kendini ya da kendi cinslerini taklit etmek ve böylece kısır bir döngü içinde benliğin yücelmesine mani olmak tek seçenek olarak var olmaktadır.

Ancak, fıtratındaki aşkın varlık düşüncesi sahte bir büyüklük şeklinde ya kişinin kendi öz benliğinde ya da hem cinsleri üzerinde veya kendi çevresinden diğer varlıklar üzerinde zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır. Kısaca büyüklenme sahte bir tatminden ibaret olduğundan asıl olan acizliktir.[127]

Yüce bir varlığı aramanın yanlış bir hedefte -insanın kendinde- neticelenmesi sonucu ortaya çıkan büyüklenme, insanın kendine yüklediği büyüklük vasfını ispatlama ya da acizliğini gizleme çabası içinde hummalı bir gayretle daha da kuvvet kazanır. Bunun sonucu

---

125 Lokman 31/21; Benzer ayetler için bkz. Bakara 2/170; Mâide 5/104; Zuhruf 43/22, 23.

126 Ataç, *age.* s. 313.

127 Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, İst. 1986, s. 415.

olarak kişinin kendine olan saygısı ve güveninin dozu da anormal düzeyde artış gösterir. Zaten kibir de, insanların kendilerini Allah'tan ve başkalarından müstağni görme, başkalarını küçümseme hallerine verilen addır.[128]

İletişim ilkeleri açısından bu durum tamamen olumsuz bir anlam taşır. Yani kendini yeterli görme, dıştan kaynaklı bütün etkilere kapalılığı ifade eder. Soruna psikolojik savunma mekanizmaları açısından bakılacak olursa, "kendine güveni yüksek olan bir kimse, bu güveni sarsabilecek kendi tutumuna ters düşebilecek bir propagandayı reddetme, görmezlikten gelme ya da unutma eğilimi gösterebilir."[129] Dolayısıyla kaynağın yönelttiği mesaj bu vasıflara sahip bir muhatap için etkileyici müspet bir anlam ifade etmez.

ab) Aşırı Bir Olumsuzluk İçinde Kendini Zayıf Görme

Bu grupta inceleyeceğimiz muhataplara 'zayıflık' vasfı ilk başta dıştan yöneltilir. Kur'an-ı Kerim"de bu anlamda kullanılan "mustaz'af" kelimesi de "*güçsüz sayılanlar, hor görülenler, küçümsenenler, zayıf görülenler*"[130] şeklinde edilgen manalar içerir.

Kur'an-ı Kerim'de bu tür zayıf görülen kişiler, yani mustaz'aflar üç grupta değerlendirilmektedirler[131]. Birinciler, özellikle peygamberlerin tebliğinin üzerinden uzun zaman geçmesiyle ilahî gerçeklerden uzaklaşan ve dolayısıyla vahiyden habersiz bulunup da müstekbirlerin idaresi altında yaşamak zorunda kalarak bundan kurtuluş ve çıkış yolu arayanlar ve bu arayışlarından dolayı müstekbirlerin her türlü zulmüne maruz kalanlardır.[132]

İkinci gruptakiler, gerek bedenî yönden ve gerekse akıl veya düşünce yönüyle, nicelik ya da nitelik itibariyle kendi iradeleri dışında bir yetersizlik içinde bulunanların oluşturduğu kesimdir. Bunlar, ya vahye muhatap olmamış, dolayısıyla gereğini öğrenmeye vakit ve

---

128 Ünal, *ae.* ay.

129 Kağıtçıbaşı. Çiğdem, *İnsan ve İnsanlar*, 7. bs. İst. 1988, s. 188.

130 Çanga, Mahmut, *Kur'an-ı Kerim Lügatı*, İst. 1991, s. 295.

131 Ünal, *age.* s. 416.

132 Ünal, *ae.* ay.

imkân bulamamış ya da çeşitli bedenî ve zihnî sakatlıklar, aklî ve cismanî zaaflar nedeniyle doğru yola erememiş veya bu yönde yeterli olmalarına rağmen zulme karşı mücadele edecek mal ve güce sahip olamamış kimselerdir.[133]

Üçüncü gruptakilere gelince, müstekbirlerin yaptıklarına korku, Allah'a güvenmeme, dünyevî çıkarlar ve birtakım zaaflar dolayısıyla ses çıkarmayıp, yeryüzündeki fitne, fesat ve haksızlıklara rıza gösterip, müstekbirlere karşı koyma gayreti içine girmeyenlerdir.[134] Bunlar kendilerine yöneltilen "zayıflık" vasfını kabullenerek haksızlıklara karşı çıkma yerine daha kolay olan zayıflık mazeretinin arkasına sığınarak yaptıkları kötülüklerden müstekbirleri sorumlu tutanlardır.[135]

Kendi benliklerinden habersiz olarak yapmaya muktedir oldukları şeyleri kestiremeyip acizliği kabullenme davranışı, meleklerin canlarını aldıktan sonraki sorgulamaları sırasında da bizzat davranış sahipleri tarafından itiraf edilmektedir: "*Melekler kendilerine zulmedenlerin canlarını aldıkları zaman, 'ne yapıyordunuz?' deyince, 'biz yeryüzünde aciz idik (mustaz'af)' derler.*"[136]

Fakat kendini tanıma sürecinin gerçek dışı bir olumsuzlukla neticelenmesi insanın kendi sorumluluğu dâhilinde bulunduğundan, yapması gerekenleri ihmal etmesi mazeret olarak kabul edilmemektedir. Kendini zayıf görenlerin mazeretleri, "*...Allah'ın yeri geniş*

---

133 Ünal, *ae*, s. 418.

134 Ünal, *age*, s. 417.

135 Sebe' 34/31-33.

136 Nisa 4/97; (Müfessirler bu ayetin Mekke'de, Müslüman olduklarını söyleyen bir grup genç, Mekke'den Medine'ye hicret etmeyi kabul etmeyen bir grup münafık hakkında nâzil olduğunu, ayrıca "kendilerine zulmedenler" ifadesiyle küfür diyarında Müslüman olup, inançlarının gereğini yerine getirememe pahasına İslâm diyarına hicret etmeyen herkesi içine alan genel mananın kastolunduğunu ve bu husustaki hükmün ise kıyamete kadar değişmez olduğunu bildirmişlerdir. Bilgi için bkz. İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, (çev. Bekir Karlıga-Bedrettin Çetiner), İst. 1984, c. V, s. 1875; Kutub, S. FiZilâli'l-Kur'an, c. III, s. 411-414; Râzi, *age*, c. VIII, s. 269.

değil miydi? Hicret etseydiniz ya!'[137] şeklindeki bir karşılıkla geçersiz sayılmakta ve ciddi olmayan bir özürle işlenmiş suçun karşılığının cehennem olduğu bildirilmektedir.[138]

Bu üç gruptan ilk ikisinin Allah'ın affına ve mağfiretine mazhar olacağı umulmaktadır.[139] Üçüncüye gelince, Allah, mahlûkatın en şereflisi olarak yarattığı insanın kendini yanlış algılamasını ya da birtakım zorluklardan kaçma uğruna benliğini zulme boyun eğecek derecede küçük görmesini mazur görmemektedir.[140]

Kur'an-ı Kerim'in bir kısım muhataplarının kendi benliklerine ilişkin sahip oldukları bu uç noktalardaki anormal algılayış tarzlarını, iletişim ilkeleri açısından ele alarak birlikte bir değerlendirme yapacak olursak;

Gerek aşırı bir olumluluk içinde kendini yüceltme ve gerekse aşırı bir olumsuzluk içinde kendini zayıf ve çaresiz görme davranışı dinî açıdan kabul görmeyen davranış türleri olduğu gibi iletişim ilkeleri açısından da peşin menfi bir özelliğe sahiptirler. Yani bu davranış türlerine sahip muhatapların iletişimi ilk baştan reddetme ihtimalleri oldukça kuvvetlidir.

Her ne kadar birçok araştırmanın ortak bulgusu, kendine güveni az olan kişilerin daha kolay ikna olduğu[141] şeklinde olsa da, bu kişilerin aynı zamanda karmaşık iletişimleri kavramakta güçlük çekecekleri, sık sık püf noktaları kaçırabilecekleri düşünülmektedir. Sonuç olarak iletişimin gayesi olan tutum ve davranış değişikliği gösterme hususunda daha az duyarlı olabilecekleri kabul edilmektedir.[142]

Bundan başka kendine güven ve saygısı düşük olan şahıslar, bu özgüven eksikliğini çoğu zaman başka birilerine benzemek ve onu taklit etmekle telafi etmeye çalışmaktadırlar. Artık kendi kendisi olmak ferdi ne kadar az tatmin ederse başkaları gibi olma isteği de o

---

137 Nisa 4/97.

138 Nisa 4/97.

139 Nisa 4/98-99; Kasas 28/4-5.

140 Nisa 4/97.

141 Freedman, *age.* s. 318; Kağıtçıbaşı, *age.* 188.

142 Freedman *age.* s. 318.

kadar kuvvetli olmaktadır.[143] Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'in bir kısım muhatapları da kendi özgüven eksikliklerini atalarını taklit etme, onlara bağlanma ve onların izinden gitme davranışlarıyla telafi etme yoluna gitmişlerdir. Böylece iletişim kuralları açısından ilk başta müspet görünen bu durum daha çetin bir problemi de beraberinde getirmektedir. Bu da iletişim öncesinde muhatabın karşıt bir görüşe ya da o görüşten olanlara körü körüne olan bağlılığıdır

Atalara olan körü körüne bağlılığın psikolojik bir izahı da yine muhatapların kendilerini yetersiz görmeleriyle ilgilidir. Onlar hayata ilişkin görüş, tutum ve eylemlerinde ferdî sorumluluk yükünü taşıyamayacak derecede kendilerini zayıf gördüklerinden kişisel bağımsızlıklarını inkâr etme yolunu tercih etmişlerdir. Böylece yeni bir hürriyete kavuşmaktadırlar ve bu hürriyet onlara utanç duymadan, vicdan azabı çekmeden nefret etme, yalan söyleme, işkence yapma, adam öldürme vs. kötü fiilleri işleme serbestliğini tanımaktadır.[144] Mantık, "biz atalarımızın yaptıklarını yapıyoruz, kendimizden bir şey yaptığımız yok!" şeklinde işlemektedir.

Sonuç olarak, benliğini idrak hususunda aşırı iki uç noktada yer alan muhatapların bu özellikleri sağlıklı bir iletişim kurulmasına ve iletişimin amacına ulaşmasına engel olacağından muhteva ağırlıklı iletişim öncesinde bu özellikleri törpüleyici, ikaz edici hazırlık girişimlerine ihtiyaç duyulacağı ortaya çıkmaktadır.

b) Akletme ve Düşünme Yerine "Zan"la Hareket Etme

Şüphesiz akıl ve düşünce ile gerçek arasında yakın ilgi bulunmaktadır. Her şeyden önce akıl ve düşünce gerçeğe ulaştıran vasıtalar arasında sayılırlar.

Kur'an-ı Kerim'e göre insanı insan yapan, onun bütün davranışlarına anlam kazandıran ve ilahi emir ve yasaklar karşısında insanın yükümlülük ve sorumluluk altına girmesini sağlayan akıldır.[145] Bu

---

[143] Hoffer, Eric, *Kesin İnançlılar (Kitle Hareketlerinin Anatomisi)*, (çev. Erkıl Günur), İst. 1988, s. 124.

[144] Hoffer, *age*, s. 123.

[145] Yavuz, Yusuf Şevki, "Akıl", *DİA*, c. II, s. 238.

nedenle Kur'an-ı Kerim sürekli olarak aklı kullanmayı, tefekkür, tezekkür ve tedebbür etmeyi vurgulamıştır.

Kur'an-ı Kerim'in aklı kullanmayı ve düşünmeyi emrederken taşıdığı gaye insanı taklitten kurtarıp bilerek inanmaya sevk etmektir.[146] Çünkü "iman, bilgi ve anlayışın meyvesidir."[147] Aynı zamanda akıl ebedî felaketi önleyici iki rehberden-vahiy ve akıl-biridir.[148] Küfür ve nankörlük de bunlara gerektiği şekilde önem vermemekten kaynaklanmaktadır.[149]

"Zann"a gelince," insanın arzusundan kaynaklanan hayal ürünü bilgiler"[150] şeklinde tanımlanabilir. Çeşitli psikolojik ve kültürel nedenlerle hareket eden insan arzuları her zaman gerçek sınırında kalmayabilir. Dolayısıyla insan arzularına dayanan zannın, kesin gerçekle aynılığı söz konusu olmadığı gibi onunla bir alakası da bulunmamaktadır.[151]

Zan, sübjektif bir mahiyete sahipken, gerçek(hak) objektif bir özellik taşır ve değişmezliği söz konusudur.[152] Akıl gerçeğe kaynaklık ederken zan ise yalana sebebiyet verir. Bunun için Peygamberimiz (sav), "*zan, yalanların en büyüğüdür*"[153] buyurmuşlardır.

Kur'an-ı Kerim'de zannı kötüler mahiyette kesin ifadeler bulunmaktadır. Zannın hakikat bakımından hiç bir şey ifade etmeyeceği belirtilmiş[154] ve özellikle kesin inancı gerektiren itikadî konularda delil olamayacağı ifade edilmiştir.[155]

---

146 Yavuz, Yusuf Şevki, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, Bursa, 1983, s. 53.

147 Said, *age.* s. 122.

148 Yazır, *age.* c. VIII, s. 225.

149 Yazır, *ae.* ay.

150 Yavuz, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, s. 62.

151 Yavuz , *age.* s. 62.

152 Yazır, *age.* c. VII, s. 317.

153 Müslim, Birr, 28.

154 Yunus 10/36; Necm 53/28.

155 Râzi, *age.* c. XX, s. 536; Yazır, *age.* c. VII, s. 317.

Akıllarını kullanmak ve vahye kulak vermekten uzak bir kısım muhatapların görüş ve beyanlarına kaynaklık eden zan, onların kötü duygularıyla beslenip kuvvet bulmaktadır. Hatta zan türünden ifade ve anlayışları tamamen heva ve heveslerinin birer ürünü olarak ortaya çıkmaktadırlar.

"Heva", Kur'an-ı Kerim'de, "nefsin şehvetlere eğilimi, keyfe düşkünlük, şehvete düşkün ve 'ilim' sahibi olmadan sahibine hükmeden nefs"[156] anlamlarında kullanılmıştır.

Normalde her nefis şehvete meyilli olmakla beraber ilimle birlikte ve ona tabi olarak bulunduğu zaman şerrin değil de hayrın vesilesi olur. Fakat hevanın ilimle beraber ve onun kontrolünde bulunmadığı bir nefis, sahibini sapıklığa sürükler. Bu durumda heva dalâletin en yakın nedenidir ve ona uymak bir yerde dalâlete düşmekle eş anlama gelmektedir.[157]

İlmin ana kaynağı vahiy ve akıl iken zannın kaynağı akıl ve vahiyle terbiye edilmemiş heva ve heveslerdir.[158]

İşte ilahî mesaja olumsuz tavır gösteren birtakım muhatapların ortak özelliklerinden biri de "*...ancak zanna ve nefislerinin hoş gördükleri şeylere uymalarıdır.*"[159]

Bu türlü davranışlarının sonucu olarak "*Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. (Kimimiz) ölürüz (kimimiz) yaşarız, bizi ancak zaman helâk eder*"[160] şeklinde özetledikleri hayata ilişkin görüş ve düşünceleri de gerçek bilgiye dayanmayan, ancak kendi heva ve heveslerinden kaynaklanan sadece zanna dayalı telakkilerdir.[161]

Bunun da ötesinde mucizelerden bile yüz çevirerek bütünüyle hakkı yalanlamalarının sebebi yine heva ve heveslerine olan aşırı

---

156 Ünal, *age.* s. 304.
157 En'am 6/56.
158 Ünal, *age.* s. 304-305.
159 Necm 53/23.
160 Casiye 45/24.
161 Casiye 45/24.

düşkünlükleridir.[162] Öyle ki, bu düşkünlük bütün değer sistemlerinin üzerinde bir noktaya ulaştığından, Kur-an'ı Kerim böylelerini "*kötü duygularını(heva) kendisine tanrı edinen kimse*"ler[163] olarak vasıflandırmaktadır.

c) Vicdanî Duyarsızlık

Vicdan, kelime olarak "bulma" ve "duygu" anlamına gelmektedir.[164] Terim olarak "kişiyi kendi davranışları hakkında bir yargıya varmaya iten duygu"[165], "insanın içinde olan ve iyiyi kötüden ayırmasını sağlayan duygu ve kanaat"[166], "davranışların iyi veya fena olduğuna hüküm veren, iyi hareketleri takdir, kötü hareketleri tekdir eden, bize iyilik yapmamızı emir, kötülük yapmamızı yasak eden bir duygu"[167] şeklinde birbirine yakın manalarda kullanılmıştır.

Çoğunlukla anlaşıldığı şekliyle genel bir tanım yapmamız gerekirse düşünce, ifade ve fiillerimizin ahlâkî niteliği üzerinde karar verebilen, eylemlerimizin değeri hakkında bizi şuurlu kılan ve onlar iyi iseler zevk veren duygularımızda; kötü iseler elem veren duygularımızda artış sağlayan bir kuvvettir.[168]

İyiyi kötüden ayırt etmemizi sağlayan bir iç ölçü[169] olarak da tanımlanan vicdan, bazı âlimler tarafından Kur'an'da bilgi kaynakları arasında sayılmıştır.[170] Ancak genel manada vicdanın bilgi kaynağı sayılmasının ön koşulları bulunmalıdır. Çünkü vicdan, doğuştan var

---

162 Kamer 54/2-3.

163 Furkan 25/43; Casiye 45/23.

164 Debbaoğlu, Ahmet - Kara, İsmail, *Ansiklopedik Büyük İslâm Tarihi*, 2. bs. bsyy. 1980, s. 677.

165 *Meydan Larousse*, İst. 1973. (vicdan md.).

166 Debbaoğlu, *age*, s. 677.

167 Bilgin, Beyza - Selçuk, Mualla, *Din Öğretimi (Özel Öğretim Yöntemleri)*, Ank. 1991, s. 102; Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlâk Dersleri*, İst. 1968, s. 86.

168 The Encyclopedia of Religion, Newyork, 1987, c. IV, s. 45.

169 Bilgin, B. -Selçuk, M., *age*, s. 102; Akseki, *age*, s. 84.

170 Bkz. Yavuz, Yusuf Şevki, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, İst. 1983, s. 76.

olan bir kabiliyet[171] olmakla birlikte zamanla sosyal ve çevresel etkilerinde katkısıyla oluşumunu devam ettirir.[172] Dolayısıyla oluşum sürecini değişik çevrelerde geçiren vicdanın göreceliliği söz konusudur.

Böyle olunca peygamberlerin gönderildiği ortamın psikolojik ve kültürel şartları göz önünde bulundurularak o dönem insanlarının vicdan anlayışlarının ne şekilde oluşup geliştiği tahmin edilebilir.

Fıtrat üzere yaratılan bir insan için, bu fıtrat durumu kötü fiillerle bozulmadığı sürece "vicdanın sesi, Mutlak'ın sesidir" anlayışı[173] doğru olarak kabul edilebilir. J.J.Rousseau'nun insan-ı tabiî dediği[174] bu gibi insanlar İslâmî literatürde kalb-i selim, akl-ı selim sahibi kişiler olarak anılır.[175]

Ancak, yaptıkları kötülükler yüzünden duyuları işlemez hale gelen, kulakları sağır, ağızları dilsiz, gözleri kör ve kalpleri anlamaz olan birtakım insanların vicdanları için aynı şeyi düşünmek pek mümkün değildir. Çünkü vicdanın akıl, duygu ve irade ile ilgisi bulunmaktadır. Bir anlamda vicdan, "işler ve davranışlar hakkındaki bilgi, anlayış ve eğilimlerin; bu anlayış ve eğilimlere dayalı akıl yürütmelerin toplamından başkası değildir."[176] Onun için önceki peygamberlerin muhataplarında olduğu gibi Hz. Peygamber'in, dolayısıyla Kur'an'ın muhatapları da bu yönde eğitime muhtaç durumda idiler.

Onların bulundukları ortam içinde şekillenen vicdan anlayışları, kendi toplumlarının değer yargıları ve inançları doğrultusunda işlev görmekteydi. Onun için kendilerine bir kız çocuğunun doğum haberi ulaştığında onların vicdanları bunu kötü bir iş olarak telakki ettiğinden suçluluk duygusu içine düşmekteydiler. Bu suçluluk duygusunu

---

171 Bilgin, B. -Selçuk, M., *age.* s. 102; Zülliger, Hans, *Çocuk Vicdanı ve Biz,* (çev. Kâmuran Şipal), İst. 1977, s. 8, 195.

172 Zülliger, *age.* s. 195.

173 Zülliger, *age.* s. 194.

174 Aksekî, *age.* s. 84.

175 Aksekî, *age.* s. 84.

176 Bilgin, *age.* s. 102.

bastırmak ya da ortadan kaldırmak için doğan kız çocuklarını diri diri toprağa gömme eylemine başvurarak böylece vicdanî rahatlık sağlama yolunu tercih ediyorlardı.[177]

Fert ve toplum yaşamında bulunması gerekli birtakım kanun ve düzenin onun mutluluğu için zorunlu olduğunu idrak hususundaki noksanlıkları da gerçek anlamda vicdan duygusunun gelişmesine engel olmaktadır. İnsanın ve evrenin boşuna ya da oyun ve eğlence olsun diye yaratılmış olduğu düşüncesi[178], bu düzenin ve gayeliliğin farkında olunmadığını göstermektedir. Hâlbuki vicdan, başka bir bakış açısıyla "yıkılmaz bir yaşam yasasının varlığından emin bulunmaktır."[179] Bunun fark ettirilmesi her halde insanın kendini çevresiyle birlikte sağlıklı bir değerlendirmeye tabi tutması açısından son derece önemlidir. Böylece insan düşünerek mutlak manada doğru ile yanlışı, hak ile batılı fark etme imkânı bulabilir.[180]

Vicdan duygusu ancak, insan tabiatına uygun evrensel değerlerle oluşup gelişerek gerçek işlevini yerine getirebilir. Bu değerler üzerine kurulu bir vicdan ve onun yargı mekanizması da böylelikle yine insanın huzur ve mutluluğu esasına uygun kararlar verecek şekilde işleyebilecektir.

Bu işlevini yerine getirebildiği oranda bir vicdanın gerçek anlamda duyarlılığından söz edilebilir. Aksi halde vicdan, insan aleyhine yargılamalarıyla olumlu manada insanî olma özelliğini kaybedecektir.

Bu açıdan bakıldığında, muhatapların günlükçü hayat anlayışları[181] onlarda, kumarı övünme vesilesi olarak kabul eden ve kumar meclislerine katılmamayı ayıp sayan[182], kadınların fuhuş yapmasına

---

177 Bkz. Nahl 16/58-59; Zuhruf 43/17.

178 Enbiya 21/16; Müminun 23/115; Duhan 44/38; Kıyamet 75/36.

179 Zülliger, *age*, s. 10.

180 En'am 6/75; A'raf 7/57; Ta-Ha 20/113; Müminun 23/85; Furkan 25/50.

181 Casiye 45/24.

182 Nedvî, Ali el-Hasenî, *Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti*, (çev. Mehmet Süslü), İst. 1986, s. 73.

engel olmayan aksine teşvik eden[183], "zalim olsun mazlum olsun kardeşine yardım et" şeklinde ifade edilen kabile taassubunu yansıtıcı adalet anlayışını[184] onaylayan bir vicdan anlayışının oluşmasına neden olmuştur.

Bunun da ötesinde, sadece cinsiyetleri kız olduğu için onlara karşı nefret duygularını kabartan ve onları diri diri toprağa gömecek kadar tiksinti duymalarına neden olan bir vicdanî duyarsızlık örneği sergilenmiştir.[185] Böyle bir davranışın bütün Arap kabileleri tarafından uygulandığı ve yaklaşık olarak halkın onda biri tarafından da tatbik edildiği[186] kabul edilecek olursa bu duyarsızlığın boyutları tahmin edilebilir.

Kur'an-ı Kerim, öngördüğü eşsiz eğitim sisteminde aklın eğitimi yanında duyuları ve vicdanı da ihmal etmemiş[187], çarpık vicdan anlayışlarının yeniden yapılanmasına; yeni oluşmakta olan körpe vicdanların da evrensel değerlerle donanıp kuvvet kazanmasına imkân tanımıştır. Kendi gelişim sürecinin andından vicdan, aklın onayından geçen bir takım kararların eylem aşamasına geçişinde motive edici bir güç olarak kullanılmıştır.[188]

d) **Kayıtsızlık: Keyfî Hareket Etme**

Muhatapların ilahî mesaja karşı sergiledikleri olumsuz tavırlarının, onu anlamalarının önündeki muhtemel bütün engeller kaldırıldıktan sonra bile devam ettiğini görüyoruz. Kâfirler ve müşriklerin pek çoğunda düşünme, akletme ve ibret alma yetilerinin işler durumda olmamasından kaynaklanan olumsuz tavırları, özellikle Ehl-i Kitap'ta daha zor açıklanabilen, gerçeğe ve akla aykırı olarak ortaya çıkmaktadır.[189]

---

183 Nedvî, *age.* s. 74.

184 Nedvî, *age.* s. 77; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, c. I, s. 185.

185 Nahl 16/58-54; Zuhruf 43/17; Ayrıca bilgi için bkz. Nedvî, *age.* s. 76-77.

186 Nedvî, *age.* s. 76.

187 Yavuz, Y. Ş., *age.* s. 102.

188 Bûtî, Said Ramazan, *Kur'an Eğitiminin Eşsiz Metodu*, (çev. Şükrü Özen), İst. 1987, s. 64.

189 Bakara 2/75.

Allah Teâlâ'nın. "*Ey ehl-i kitap! (gerçeği) görüp bildiğiniz halde niçin Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorsunuz?*"[190] hitabıyla sorguladığı bu kesim insanlar, bu hareketlerinde kendi mantıkları açısından bile geçerli bir nedene dayanmamaktadırlar. Fakat içlerindeki kıskançlık duygusu onların bile bile gerçeği gizleyip Allah'ın ayetlerini inkâr etmelerine[191], Allah'ın (doğru) yolunu eğri göstermeye yeltenerek müminleri Allah'ın yolundan çevirmeye kalkışmalarına[192] ve kendi aralarında da ayrılığa düşmelerine[193] neden olmaktadır.

Kendilerine apaçık deliller (beyyinât) geldikten sonra insanların gerçeği kabul etmemeleri için herhangi bir mazeret kapısı bulunmamaktadır. Buna rağmen yine de haktan dönülmüş ise bu ancak haset, azgınlık ve dünyaya aşırı düşkünlükten kaynaklanmıştır.[194]

C. KUR'AN'DA İNSANIN PSİKOLOJİK YAPISI

İnsanlar pek çok yönden birbirleriyle farklılık gösterirler. Davranış, tutum, duygu ve değerler itibariyle hemen hemen sınırsız çeşitliliğe sahiptirler. Ancak bu çeşitlilikle beraber dünyanın bütün insanlarında ortak pek çok özellik de bulunmaktadır.[195]

Kur'an'da insanların bir kısmının diğerlerinden derece bakımından üstün yaratıldığından bahsedilerek[196] bu farklılığa işaret edilir. Bunun yanında genel olarak her insanın fıtratında yerleşik bulunan özelliklerinden de söz edilir.

Bu hususla ilgili ayetlere bakıldığında insanın fıtrat durumuna işaretle ahlâkî değer açısından menfi ve müspet olmak üzere çift

---

190 Âl-i İmran 3/70-71.

191 Âl-i İmran 3/70-71; Açıklama için bkz. Râzi, *age.* c. VI, s. 393; Kutub, Seyyid, *age.* c. II, s. 323.

192 Âl-i İmran 3/99.

193 Bakara 2/213; Âl-i İmran 3/19.

194 Râzi, *age.* c. V, s. 67.

195 Freedman, *age.* s. 364.

196 En'am 6/165; Ayrıca Hz. Peygamber'in "İnsanlar gümüş ve altın madenleri gibidirler" hadisi de bu farklılığa işaret etmektedir. (Bkz. Müslim, Birr, 160).

yönlü hareket edebilecek bir potansiyel donanıma sahip olduğundan bahsedilir.[197] Bunun yanında hassas olduğu noktalara dikkat çekilir.

Daha çok değişik uyarıcılar karşısında gösterdikleri tepkileri inceleyerek insanların psikolojik yapılarını tanımak mümkün olmaktadır. Kur'an da, insanların ilahî mesaj karşısındaki tutumlarından hareketle onları bize tanıtmaktadır. Ayrıca çevresindeki pek çok eşyaya karşı tavırları, değer yargılarının niteliğini tespitte yardımcı olmaktadır.

1. Kur'an'da Fert Olarak İnsanın Psikolojik Yapısı

Kur'an'da insan psikolojisini yansıtan ayetleri herhangi bir sınıflandırmaya gitmeden olduğu gibi tespit edecek olursak;

Kur'an'a göre insan zayıf bir tabiata sahiptir[198]. Onun zayıflığı kötü yöndeki uyarıcıların ve sebeplerin çokluğu ile ilgili olabileceği gibi[199], zorluklar, katı istekler ve şiddet karşısında dayanma gücü ile ilgili de olabilir.[200] Bunun için Allah onun ağır yüklerini ve kendilerini bağlayan bağları kaldırarak[201] sorumluluğunu hafifletmek istemektedir.[202] Yine bundan ötürü insana, zorluk yerine kolaylığın tercih sebebi olduğu bildirilmiştir.[203]

Ayrıca insan iyiliği istediği gibi farkında olmadan kötülüğü de isteyebilmektedir.[204] Çünkü gaybı bilmemektedir. Yaratılış itibariyle de acelecidir.[205] Bu aceleciliğinden dolayı çoğu zaman içinde pek az değerleri barındıran yakını, eşsiz değerlerin bulunduğu biraz sonrasına tercih etmektedir.[206] İnsanın bu uzak geleceği düşünüp hesaba

---

197 İnsan 76/3; Beled 90/10; Şems 91/8.
198 Nisa 4/28.
199 Râzi, *age.* c. VII, s. 531.
200 Fussilet 41/49; Açıklama için bkz. Yazır, *age.* c. II, s. 547.
201 A'raf 7/157.
202 Nisa 4/28.
203 Bakara 2/185.
204 İsra 17/11.
205 İsra 17/11; Enbiya 21/37.
206 Kıyamet 75/20-21.

katmaktan kaçınma eylemi ise çoğu zaman onun felaketini hazırlayan sebeplerden biri olmaktadır.[207]

Bundan başka insan pek hırslı yaratılmıştır.[208] "*Kadınlardan, oğullardan, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşten, salma atlardan, sağmal hayvanlardan ve ekinlerden gelen zevklere düşkünlük ve bağlılık insanlar için bezenip süslenmiştir.*"[209] Onun için özellikle mal sevgisi oldukça fazladır[210] ve hayra harcama hususunda insanın eli pek sıkıdır.[211]

Kur'an, iyilik ve rahmet, güven ve rahatlık, nimet, bolluk ve refah gibi insanın haz alma duygusunu tatmin eden uyarıcılar ile kötülük ve azap, korku ve sıkıntı, darlık, hastalık ve kıtlık gibi elem duyma duygusunu harekete geçiren uyarıcılar karşısında insanların takındıkları tavırlar ve davranış değişiklikleri hakkında da bilgi verir. Bu hususta da yine çeşitlilik göze çarpmakla birlikte istisnalar göz ardı edilmemek kaydıyla bir genelleme yapmaya imkân verecek derecede benzerlik arz ederler.

İnsan, iyilik isteme hususunda hiç bıkkınlık göstermeyip[212] bundan pek de memnun olmaktadır.[213] Fakat bunu başkalarıyla paylaşma hususunda âdeta aşırı cimri kesilir.[214] Şu var ki bu davranış umumi olmayıp, namazlarını devamlı olarak kılanlar; mallarında, dilenen ve dilenmeyen fakir için belirli bir pay ayıranlar; din gününün doğruluğuna inananlar; Rablerinin azabından güvence içinde olmadıklarından korkup titreyenler; gayrı meşru ilişki kurmaktan sakınanlar; emanete ve ahde riayet edenler ve şahitliklerini dosdoğru yapanlar istisna edilmektedirler.[215]

---

207 Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (çev. Alpaslan Açıkgenç), Ank. 1987, s. 72.

208 Mearic 70/19.

209 Âl-i İmran 3/14.

210 Fecr 89/20; Beyyine 100/8.

211 İsra 17/100.

212 Fussilet 41/49.

213 Hacc 22/11.

214 Mearic 70/21.

215 Meâric 70/22-23.

Allah'ın rahmeti, nimeti ve bolluğu karşısında insan farklı bir psikolojik havaya girmektedir. Nimet ve bolluğun kendisine tattırılmasına "*Rabbim bana ikram etti*"[216] deyip Allah'ı anarak karşılık verenler olduğu gibi önceden başına gelen sıkıntılar yüzünden Rabbine yalvararak dua ettiğini hatırına getirmeden[217] Allah'tan yüz çevirip yan çizerek[218] O'nu unutan[219] ve O'na eşler koşanlar[220] da bulunmaktadır. Bu gibiler, rahmetin esas kaynağını unuttukları ve onun hiç son bulmayacağını zannettikleri için "bu bana bilgimden dolayı verilmiştir[221] ve benim hakkımdır; kıyametin kopacağını da sanmıyorum, Rabbime döndürülmüş olsam bile muhakkak O'nun katında benim için daha güzel şeyler vardır"[222] diyebilmektedirler.

Yine kendisine dokunan sıkıntının kaldırılarak rahata kavuşturulmasıyla insanın "kötülükler artık benden gitti" diyerek kibir ve şımarıklığını açığa vurduğu tespit ediliyor.[223] Burada da insanın sıkıntı halinde Rabbine yalvarışını nasıl da unuttuğuna işaret ediliyor.[224] Fakat bu hususta da istisna edilmesi gerekenlerin varlığına dikkat çekiliyor.[225]

Allah'ın nimeti karşısında O'nu unuturcasına dalınan sevinç[226] sarhoşluğunda insanın bu nimetleri sahiplenerek kendisine mal etmesi ve bunu açığa vurur mahiyette sözler etmesi, "*bunu öncekiler de söylemişti*"[227] ilahî ifadeleriyle geniş bir boyut kazanmakta ve gelecekteki insanlarda da aynı davranışın ortaya çıkma ihtimalini uyandırmaktadır.

---

216 Fecr 89/15.
217 Zümer 39/49.
218 İsra 17/83; Fussilet 41/51.
219 Furkan 25/18.
220 Rum 30/33.
221 Zümer 39/49.
222 Fussilet 41/50.
223 Hud 11/10.
224 Yunus 10/12.
225 Hud 11/11.
226 Rum 30/36; Şura 42/48.
227 Zümer 39/50.

İnsan, Allah'ın nimetlerine karşı takındığı bu olumsuz tavrı yüzünden nankörlük damgasını taşımaktadır.[228] Bu durumdan kurtulması için devamlı hatırlatılıp ikaz edilmeye muhtaçtır.

İnsanın elem verici uyarıcılar karşısındaki tutumuna gelince; ona isabet eden zarar ve sıkıntının onun iyice körleşerek azgınlıkta direnmesine engel olduğu ifade edilmektedir.[229] Böyle durumlarda insan Rabbine yönelerek[230] her durumda, yatarak, oturarak veya ayakta durarak[231], O'na yalvarmaktadır.[232] İnsanların kendi elleriyle işledikleri yüzünden karada ve denizde ortaya çıkan fesadın insanlara verdiği sıkıntının da onların üzerinde bulundukları kötü yoldan dönmelerini temin etmesi beklenmektedir.[233]

Fakat insanın kendisine dokunan kötülükler karşısında hemen ümitsizliğe düşüp[234] sızlanması, feryat etmesi[235]; önceki iyilik halini unutarak nankör bir tavır takınması da mümkündür[236]. Bu tavır nimet ve bolluğun ardından gelen sıkıntılı anlarda da görülebilmektedir.[237]

Kur'an'da darlık, kıtlık, açılık ve hastalık gibi çeşitli dünyevî sıkıntıların insana Allah'ı hatırlatması, O'na boyun eğerek tazarru ve niyazda bulunmasını sağlayıcı bir etki yapması gerektiği açık bir şekilde ifade edilir.[238] Bu beklentiye her zaman ve her kesim tarafından olumlu bir cevap verilmemekle birlikte[239], normal durumlarda

---

228 Hud 11/9-10; İsra 17/67-69. 83; Hacc 22/66; Müminun 23/78; Ankebut 29/65-66; Rum 30/33-36; Yâ-Sîn 36/77; Zümer 39/49-50; Mümin 40/65; Fussilet 41/49-51; Şura 42/48; Teğabun 64/2; Mearic 70/19-21; Fecr 89/15-16; Âdiyat 100/6-7

229 Müminun 23/75.

230 Rum 30/33; Zümer 39/8.

231 Yunus 10/12.

232 Zümer 39/49.

233 Rum 30/41.

234 İsra 17/83; Fussilet 41/49; Rum 30/6; Fecr 89/16.

235 Mearic 70/20.

236 Şura 42/48.

237 Hud 11/9.

238 En'am 6/42.

239 En'am 6/43; Hacc 22/11; Müminun 23/76.

insanın genel tavrı ifade edildiği şekilde gerçekleşme eğilimi taşımaktadır.[240]

Değişik sıkıntı ve musibetler karşısında "biz Allah içiniz ve yine O'na döneceğiz" diyerek bilinçli bir teslimiyet gösteren,[241] zorda ve darda kaldığında sabreden[242] seçkin kişilerin varlığı da gözden kaçmamaktadır.

İnsanın güvensizlik duygusu ve onunla birlikte gelen ölüm korkusu karşısındaki tutumu oldukça belirgindir. Özellikle ölümle yüz yüze gelindiği durumlarda "*dinin tamamen Allah'a has kılınarak O'na yalvarıp yakarılması*"[243] tek davranış şeklidir: "*Size (ölümü hatırlatan) Allah'ın azabı gelse ya da (ölüm vakti olan) o kıyamet gelip çatıverse Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız?*"[244] sorusuna karşı "*bilakis sadece Allah'a yalvarırsınız*"[245] şeklinde verilen cevapta da bu husus açıkça görülmektedir.

Özetle ifade etmemiz gerekirse, sıkıntı ve endişe, maddî yoksunluklar, hastalıklar, azap ve ölüm korkusu insanı kendi kaynağına doğru yeniden düşünmeye sevk edebilir.[246] "Sıkıntı yoluyla insan kendi kendine doğabilir; suçluluk duygusu içinde ölüm karşısında yalnızlık ve yüzüstü bırakılmışlık anında yeniden kendiliğinden kendini yakalayabilir ve varlığının aşkın boyutuna açılabilir."[247] Sıkıntı vasıtasıyla Allah'a başvurma eylemi, korku, üzüntü, ümitsizlik, güvensizlik... gibi olumsuz duyguların aşılmasına bağlı olarak gerçek bir tutum halinde ortaya çıkabilir.[248]

Buna göre insanın içine düştüğü zor durumlarda bu dengesiz ve menfi tutumlarının disipline edilerek bu duyguların kendisine ve

---

[240] En'am 6/40-41; Enbiya 21/46.

[241] Bakara 2/156.

[242] Bakara 2/177.

[243] Yunus 10/22; Ankebut 29/65; Lokman 31/32 .

[244] En'am 6/40.

[245] En'am 6/41.

[246] Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*, Ank. 1993, s. 114.

[247] Hökelekli, *age*, s. 115.

[248] Hökelekli, *age*, ay.

başkasına zarar vermeyecek sınırlar içinde tutulması gerektiği ve bunun düzeltilmesinin de ancak uygun metotlarla iyi bir eğitim ve kontrolle mümkün olacağı gerçeği açığa çıkmaktadır.[249]

Kur'an'da insan psikolojisiyle ilgili olarak konumuzu şöyle bir sonuçta toplamamız mümkündür:

Kur'an, insan psikolojisini ele alırken "onun birtakım duyguları, eğilimleri, hayallerle dolu bir iç âleminin varlığına işaret ederek organizmalarının gerek kendi içlerinden gerekse dış dünyadan gelen etkiler karşısında yaptıkları davranışlarını tespit eder. Bu tespit neticesinde insanın değişen iki psikolojik davranış içerisinde bulunduğunu, bu davranışlarının bir kısmı organizmasının içinden gelen ve onu faaliyete sevk eden fizyolojik sürükleyiciler (açlık, susuzluk, cinsiyet), birtakım ihtiraslar (çocuk, altın, gümüş, at, deve ve ekine karşı), diğer bir kısmı ise sosyal kaynaklı psikolojik duygular (birlikte yaşama, üstün olma, güven, korku, feragat, şefkat, merhamet, adalet, cömertlik, cimrilik, kıskançlık, kin ve nefret, husumet) olduğunu belirtir."[250]

Buraya kadar daha çok fert üzerinde yoğunlaştırdığımız araştırmamızı şimdi genel olarak insan nesli üzerindeki tespitlerimizle sürdürmek istiyoruz. Başka bir ifadeyle Kur'an'ın insan psikolojisine ilişkin ortaya çıkardığı tespitlerin bütün insanlık üzerindeki görünümünü, bir anlamda sosyal psikolojiyi incelemek istiyoruz

2. Psikolojik Özellikleri Açısından İnsanlığın Genel Durumu

İnsanları ruh ve eylem kudretleri ve niteliklerine göre değişik derecelere ayırmak mümkündür. Çocuğun doğması, büyümesi, gelişip olgunlaşması gibi insanlığın da farklı derecelerde hayat seyrine devam ettiği bilinmektedir.

İnsanları bu yönde bir sınıflandırmaya tabi tutan Hilmi Ziya Ülken, onları "halk mertebesi", "vatandaş mertebesi", "vatansever mer-

---

249 Tütüncü, Mehmet, "Kur'an ve Hadislerde Eğitim Esasları", *DEÜİFD*, İzmir, 1985, c. II, s. 193.

250 Tütüncü, agm. s. 193.

tebesi" ve "insanî vatansever mertebesi" olmak üzere dört kısımda inceler.[251]

Bir topluluk ya da kalabalık içinde bulunan herkes halk mertebesinde bulunmaktadır. Toplum psikolojisinin bulunduğu yer halk mertebesidir. Halk daima bir şeyin hükmü altındadır. Onda hakim olan güç yalnızca korku ahlâkıdır. O bir yığının hükmüne bağlı kaldığı için iyidir ve bu bağlar gevşediği zaman bütün faziletlerini kaybedecektir. Dolayısıyla "onun, her zaman hükmeden, tehdit eden, yol gösteren bir kuvvete ihtiyacı vardır. Halk korku ile boyun eğer, hükmolunmak ve idare edilmek ister."[252]

> *"Halk demek, korku ahlâkını henüz daha aşamayan demektir. Âlim veya cahil, zengin veya fakir, avam veya havas arasında irfana eremeyenler yalnız korku ile iyi olanlar ve ruhlarında insanlık aşkı uyanmamış olanlar halktandır."*[253]

Vatandaş mertebesi ümit ahlâkında, vatansever mertebesi gurur ahlâkında ve insanî vatansever mertebesi aşk ahlâkındadır.[254]

Daha çok dinî bağlamda ele alarak bu yönde bir durum tespiti yapmamız gerekirse, Kur'an insanları bu hususta üç kısma ayırır: "...Onlar (insanlar)dan kimi kendisine zulmeder (zalimun li nefsihi), kimi ortadadır (muktesid), kimi de Allah'ın izniyle hayırda öne geçmek için yarışır (sabiku'l-hayrat)."[255]

İslâm âlimleri de bu ayetler ışığında insanları benzer şekilde gruplandırmaya tabi tutmuşlardır.

---

[251] Ülken, Hilmi Ziya, *Aşk Ahlâkı*, 3. bs. bsyy. 1971, s. 87 vd.

[252] Ülken , *age.* s. 88.

[253] Ülken, *age.* s. 105.

[254] Ülken, *age.* s. 88.

[255] Fatır 35/32; Açıklama için bkz. Kutub, S. Fî Zilâl. c. XII, s. 215; Mevdûdî, *Tefhim*, c. IV, s. 500; Râzi, *age.* c. XVIII, s. 409-411; Suyutî, Celâluddîn Abdurrahman, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'an*, (çev. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik), İst. 1987. c. II, s. 240,

Gazâli'ye göre beşerî istek ve arzular (heva) karşısında insanlar üç gruba ayrılırlar:[256]

a) Bu istek ve arzulara çoğu zaman yenik düşen insanların bulunduğu grup: İnsanî derecelerin en düşüğü bu mertebedir ve insanların çoğu bu mertebededirler. Allah'ın da "*hevasını ilah edineni gördün mü?*" ayetinde sözünü ettiği kimseler bu grupta yer almaktadırlar.[257]

b) Akıl ve iradeleri ile beşerî istek ve arzuları arasında sürekli bir mücadelenin var olduğu, bu durumda, bazen akıl ve iradenin bazen de heva ve hevesinin baskın geldiği insanların bulunduğu grup: Peygamberler ve veliler dışındaki üstün insanlar da bu mertebededirler.[258]

c) Son olarak, Nefsine kölelikten kurtulup tam anlamıyla hürriyete kavuştuğu insanların bulunduğu en üstün mertebedir.[259]

Aynı tasnifi az değişiklikle Fahruddin Râzi de yapar. Ona göre insanların derecelerinin en düşüğünü münazaa ve münakaşa etme fıtratı üzerine yaratılan[260] ahmak, cahil, gayb âleminden uzak, maddî lezzetlerle bedenî arzularını tatmin etmeye düşkün[261] kimseler işgal eder. Ortasını genel halk teşkil eder ki bunlar fıtratı tamamen bozulmamış kimselerdir. Çoğunluğu bu kesim oluşturur. En üst derecede ise kendilerine hikmet verilen az bir kesim yer almaktadır.[262]

Yine benzer bir tasnifi İbn Rüşd'de[263] görmekteyiz. O insanları, kendilerine yönelen bir mesaj karşısındaki tutumlarına göre üç sınıfa ayırır. Bunlardan *birinci gruptakiler*, akıl ve düşünce melekeleri itibariyle en üst seviyede olup, bir hükmü kesin aklî, ilmî ve felsefî

---

256 Çağrıcı, Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, İst. 1989, s. 146.

257 Çağrıcı, *age*. s. 146 vd.

258 Çağrıcı, *age*. s. 147.

259 Çağrıcı, *age*. s. 147.

260 Râzi, *age*. c. XIV, s. 379.

261 Râzi, *age*. c. X, s. 277.

262 Râzi, *age*. c. XIV, s. 379.

263 Hökelekli, *age*. s. 162; Draz, M. Abdullah, *Din ve Allah İnancı*, (çev. Bekir Karlığa), bsyy, ts. s. 62 vd.

delillere bağlı olarak tasdik etme eğilimi taşırlar. Bunlar hikemî tip olarak adlandırılır.

İkinci gruptakiler, karşılıklı konuşma ve tartışma sonucu söylenilenin doğruluğunu kabul ederler.

Üçüncü gruptakiler, duygu ve sevgi yönleri diğer melekelerinden daha fazla gelişmiş olduğundan, bunlar vaaz ve nasihat yollu sözlere, dinî hitap ve telkinlere dayalı olarak tasdik etme eğiliminde olan insanlardır.

Bütün bu tasniflerden insanlığın geçmiş, hal ve gelecekteki muhtemel durumlarıyla ilgili olarak şöylece ortak bir sonuca ulaşabiliriz: İnsanlar arasında çok çeşitli mizaçlara rastlanmakla birlikte bunlar üç büyük sınıfa ayrılabilirler.[264]

a) Yaratılış itibariyle iyi olup hiçbir kimse tarafından en azından bir zorlamaya maruz kalmadan beşerî istek ve arzularına karşı koyabilecek durumda olan ve şeytanın saptırıcı telkinleri karşısında bozulması mümkün olmayanlar.

b) Kendi yaptıkları yüzünden bütün aklî ve hissî melekelerinin çalışmaz hale geldiği ve böylece hiçbir kontrole tabi tutulmak istemeyen ve eğitilmesi mümkün olmayanlar. Bunlar her topluluk içinde bulunabilirler. Fakat onları bilip tanımak-Allah'ın özel olarak bildirdiği peygamberler hariç- mümkün olmadığından eğitim faaliyetlerinden dışlanması gibi bir durum söz konusu değildir.

c) Bu ikisi arasında, orta yollu bir kesim bulunmaktadır. Bunlar, yapılan kötülükler karşısında bir ceza ya da misilleme korkusu olduğu müddetçe kötülüklerden geri durup uygun bir şekilde hareket eden; kendilerinin bir başkasının kontrolü altında olduklarını unuttukları an istenmeyen davranışlarda bulunmaya ve haksızlık etmeye meyleden kimselerdir.[265]

Bunlardan birinci ve ikinci zümrelerin mensupları sınırlı olduğu halde sonuncu zümre insan cinsinin büyük çoğunluğunu oluştu-

---

264 Hamidullah, Muhammed, *İslâm'a Giriş*, (çev. Kemal Kuşçu), Ank. 1965, s. 132, 174.

265 Bkz. Ülken, *age*. s. 88.

rur.[266] "Birinci zümreden (insan-melek) olanların bir idare ve kontrole ihtiyaçları yoktur; fakat ikinci sınıftan (insan-iblis) olanlar, kötülük yapmalarına imkân verilmemek için bütün vasıtalarla kontrol edilmelidirler. Büyük dikkat üçüncü nev'e (insan-beşer) tahsis edilmelidir."[267]

Genel olarak insanın temel duygularını yukarıdaki insan gruplarıyla bağlantılı olarak ele alacak olursak şu tespitleri yapmamız mümkündür.

a) Dinî açıdan ıslahı mümkün olmayanlarda 'saldırıcılık' davranışına yönelten öfke, kıskançlık, nefret, düşmanlık... gibi duygular[268] hakim güçler olarak bulunmaktadır. Mesaja ve kaynağa karşı gelişen bu duyguların baskın hâkimiyeti, sahiplerinin düşünüp muhakeme etme ve değerlendirme, hatırlayıp anlama ve inanıp boyun eğmelerine engel olmaktadır[269]. Onların sevgi, şefkat, haz, zevk vs. gibi duyguları ise yanlış hedeflerde tatmin arayışı içindedir.[270] Çünkü insanın bu duygularının gerçek anlamda tatmin bulması, ancak yüce Yaratıcı'ya yönelip O'nu anmakla gerçekleşmektedir.[271]

b) Yaratılış itibariyle iyi olanlarda sevindirici davranışlara yönelten sevgi, şefkat, mutluluk, haz, zevk ve merak duyma gibi duygular[272] daha hakim görünmektedir.[273] İnsanlığa, ideal birer insan tipi olarak sunulan peygamberlerin, özellikle Hz. Muhammed (sav)'in bu yönde özellikleri hem Kur'an'ın[274] hem de tarihi kaynakların şahitliği ile sabittir. Diğer insanlar da insanî ve ahlâkî olgunluğun bu nihaî

---

266 Hamidullah, *age.* s. 133.

267 Hamidullah, *age.* ay.

268 Başaran, İ. Ethem, ***Eğitim Psikolojisi***, 9. bs. Ank. 1988, s. 104.

269 Bakara 2/213; Âl-i İmran 3/19, 70, 71, 99.

270 Âl-i İmran 3/14; Fecr 89/20; Adiyat 100/8.

271 Ra'd 13/28.

272 Başaran, *age.* s. 104.

273 Tevbe 9/128; Enbiya 21/107.

274 A'raf 7/156; Tevbe 9/128; Enbiya 21/107.

noktasına yaklaştıkça onların bu duyguları gerçek hedefte yüksek düzeyde tatmin bulmaktadır.[275]

c) Bu iki sınıf arasında yer alan ve her devirde insanlığın yaklaşık olarak dörtte üçünden fazlasını oluşturan[276] bu kesimden ise yasaklayıcı ve savunucu davranışlara yönelten korku, üzüntü, sıkıntı, keder, bıkkınlık ve şiddetten korkma gibi duygular[277] diğerlerine nazaran daha etkin bir durumda bulunmaktadır.* Buna göre her zümrenin eğitiminde onların hakim duygularını eğitip yönlendirmeye ihtiyaç duyulacağından, insanlığın öteden beri hedef kesimini oluşturan bu orta sınıf insanın eğitiminde de aynı faktör göz önünde bulundurulacaktır.

Gerek duygusal yüklenimleri ve gerekse aklî donanımları itibariyle birbirinden farklı bulunan insanların kendilerine sunulan ilahî mesajı anlamada da farklılık gösterecekleri bir gerçektir. Çünkü insanlardan bazıları içe dönüktür ve dış uyarıcılardan çok iç uyarıcıların etkisi altında kalır. Bir başka grup insan ise bunun tersinedir. Dış fenomenlerin etkisi altında kalanlardan kimi gördüğü manzaraların güzelliği ve heybeti karşısında kendinden geçer. Kiminin de korku ve dehşet halleri karşısında duyguları kabarır. Kimi insan, olayların psikolojik cephesi üzerinde dikkatle dururken, kimi de maddî evreni ilgilendiren cepheleri üzerinde yoğunlaşır. İçe dönük kişilerden kimi kendi vicdanının sesini dinlerken kimi de hislerinin ve sempatilerinin esiri olur. Böylece kimi insan anî bir bakış, bir göz kırpma ile uyanırken kimi de katı bir darbe ve şiddetli bir sarsıntı ile kendine gelir.[278]

---

275 Bkz. Râzi, *age.* c. IV, s. 187; c. VI, s. 260.

276 Tatlı, Âdem, *Merak Ettiklerimiz*, 4. bs. İst. 1992, c. I, s. 132.

277 Başaran, *age.* s. 104.

* İnsanın sıkıntı, üzüntü, korku ve şiddet karşısında Rabbini hatırlayıp O'na yöneldiğinden bahseden ayetler de bu tespitin doğruluğunu göstermektedir. (İlgili ayetler için bkz. En'am 6/40-41; Yunus 10/12, 22; Hud 11/9-10; İsra 17/83; Enbiya 21/46; Müminun 23/75; Ankebut 29/65; Rum 30/33, 36; Lokman 31/32; Zümer 39/8, 49; Fussilet 41/49; Şura 42/8; Mearic 70/20; Fecr 89/16.

278 Draz, *Din ve Allah İnancı*, s. 189 vd.

İşte "*sonsuz rahmet sahibi olan Allah Kur'an'ında her vesile ile affı, hoşgörüyü öğütlerken acaba neden bunun yanında intikamından, azabından ve cehenneminden de söz etmiştir?*" sorusunun cevabı burada aranmalıdır. İnsanlığın yukarıda arz ettiğimiz genel manzarası ve özellikle peygamberlerin gönderildiği ortamın her yönden bozukluğu düşünülecek olursa denilebilir ki;

Böyle yapmıştır çünkü realite böyledir. İnsanların hepsi bir değildir. İyiliksever, inançlı insanların yanında kötülükten hoşlanan, fırsat bulunca ezen, haksızlık eden, saldıran, öldüren, çalan insanlar da vardır. Yine insanların içinde öyleleri var ki nimetle azıyor, merhametle bozuluyor. Ruhlar var ki kuvvetle şiddetin görünümleri dışında bir şeyden ürkmüyor, ağır cezalardan, sıkı tehditlerden başkasına kulak vermiyor; sonra yine insanların içinde öyleleri var ki iyiliğin kulu şefkatin kölesi oluyor. Bunların arasında da çeşitli dereceler ve farklı tabakalar var. Kimini taat ve istikamete sevk eden sebep ahirette göreceğini umduğu mükâfat, kimininki dünyada elde edeceği yararlar, kimininki hayatının sıkıntıları, geçim mücadelesi, hâsılı dünyanın sonsuz elemlerini ve değişimlerini ona duyurmayan âsûde bir kalp oluyor.[279]

Dolayısıyla bunlar ve bunlardan başka ahlâkî, ruhî farklılıklara sahip ya da değişik manevî hastalıklara tutulmuş ne kadar insan varsa hepsi ilahî eğitimin muhatapları arasında yer almaktadır.

Bütün bu tespitler göz önünde bulundurulacak olursa, hiç bir eğitim faaliyetinden nasibini almamış ya da asliyetini iyice kaybetmiş ruhsal yapıya sahip bireyleri veya bir toplumu, iyilik ve fazilet yoluna döndürebilmek için, onların şahsi avantajı vasıtasıyla cezp edilmesi veya herhangi bir zarar korkusuyla harekete geçirilmesi suretiyle bir hazırlık eğitiminden geçirilmesine ihtiyaç bulunduğu kolaylıkla anlaşılabilecek bir husustur.

---

[279] Ateş, *age.* c. I, s. 133, 135.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NASIL İNZAR?
EĞİTSEL BOYUTLARI KUR'AN'DA İNZAR

KUR'AN'DA İNZAR METODU VE EĞİTSEL BOYUTLARI

İslâm dini, insan varlığını bütünüyle kuşatıcı bir görüşe sahip oluşu[1], bütün düşünsel ve kültürel uzantıları itibariyle belli bir kitaptan (Kur'an) kaynaklanmasının tabiî bir sonucu olarak eğitim-öğretime birinci derecede önem veren bir dindir.[2]

İslâm dininin kutsal kitabı olan Kur'an[3], okuma ve yazma yoluyla bilgi elde ederek mükemmelliğe erişmeyi insanlığa tavsiye eden ilk kitaptır.[4] Bu nedenle, aynı zamanda İslâm eğitiminin de başlıca temelidir.[5] Tarihin izahı zor hadiselerinden biri olarak kabul edilen İslâm'ın başlangıçtaki süratli inkişafı da, Kur'an'ın sahip olduğu eşsiz eğitim prensiplerinin Hz peygamber önderliğinde yine eşsiz eğitim metotlarıyla gerçekleşen son derece dikkatli ve maharetli uygulamalara bağlanmaktadır.[6]

Kur'an, insan fıtratına uygun bütün eğitim vasıtalarını kullanır. Yer ve zaman unsuruna bağlı olarak gerek duyuldukça bunlardan her birine başvurur.[7] Bu eğitim vasıtalarının en önemlilerinden biri de inzar metodudur. "Kur'an-ı Kerim'in farz olarak mükelleflere-ve gayri farz olarak da alıştırılma devresinde olan mümeyyizlere-yaptığı hitapta korku ve sevgi, ümit ve ye's, tergib ve terhib umumi bir prensiptir. Allah lütfu, rahmeti, affı... ve cenneti ile sevilir, ümit bağlanır; azabı, kahrı, gadabı... ve cehennemi sebebiyle kendisinden korkulur, endişe edilir, iltica ve tövbeye koşulur. Kur'an-ı Kerim'de ümidin

---

1 Yahya, Osman, "İslâm ve İnsan"(Erol Güngör'ün *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*, 6. bs. İst. 1990, adlı eseri içinde), s. 255.

2 İzzeti, Ebulfazl, *İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş*, (çev. Cahit Koytak), İst. 1984, s. 319.

3 Moran, Adli, *Dinler Tarihi*, İst. ts. s. 120.

4 Hüseyin, Seyyid Muazzam, "Çağdaş Bir İslâm Üniversitesinin Gerekliliği: İkiliğin Çözülmesi", Attas (ed.) *İslâmî Eğitim* (çev. Ali Çaksu), (İst. 1991) içinde. s. 143.

5 Moran, *age.* s. 121.

6 Tütüncü. Mehmet, "Kur'an ve Hadislerde Eğitim Esasları", *DEÜİFD*, sy. 2, İzmir, 1985, s. 231.

7 Bayraktar, *age.* s. 56.

kaynağı olan cemali sıfatlarla endişenin menbaı olan celâli sıfatlar, umumiyetle yan yana zikredilir, kahr-ı ilahî rahmet-i rabbaniye ile beraber hatırlatılır."[8] Çünkü insanın fiilleri genellikle ya korku veyahut bir arzuya bağlıdır.[9] Fakat bir zarardan korunmanın bir menfaati elde etmekten daha önce ve önemli olmasından dolayı korku unsuru arzu (istek) unsurundan daha önce gelir.[10] Bunun için inzar metodu, özellikle Kur'an'ın ilk dönem muhatapları ve onların özelliklerini taşıyan bütün insanlar üzerinde son derece önemli eğitsel etkiye sahiptir.

Kur'an'da inzar, hem eğiticinin hem de eğitilenin davranışlarının dinamizm kaynağını oluşturur. Toplumda kendi bilgi kudreti ve kapasitesince eğitim görevini üstlenenlerin en zor şartlarda bile bunu yerine getirme gayreti içinde olmaları gerektiği Kur'an'da "*içlerinden bir topluluk 'Allah'ın helak edeceği yahut şiddetli bir şekilde azab edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?' dedi. (Öğüt verenler) dediler ki: Rabbinize mazeret beyan edelim diye, bir de sakınırlar ümidiyle*"[11] ayetinde görüldüğü üzere iki sebebe dayalı olarak açıklanmaktadır. Bunlardan birincisi, Allah'a karşı özür beyan etme gereği, diğeri ise muhatapların kötülüklerden uzaklaşmaları ve takvaya ermeleri ümididir.

Kur'an'da inzar, insanın daha çok duyuşsal alanı üzerinde etkisini gösterir. Duyuşsal alan, ilgi, tutum, güdülenmişlik, kaygı, benlik, kişilik, değer yargıları gibi boyutlardan oluşur.[12] Bu boyutlar muhatapların yaşam boyu geçire geldikleri yaşantılarının nicelik ve niteliklerini içerir. İlahî vahye uymayan ve ona ters düşen ne varsa hepsini kökünden değiştirmeyi hedefleyen İslâm eğitiminin de tabiî olarak bu alana diğer vasıtalar yanında daha çok inzar metodu ile etki etme yolunu seçtiği görülür.

---

[8] Canan, İbrahim, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, İst. 1991, s. 279 vd.

[9] Razi, *age*. c. VI, s. 510.

[10] Razi, *age*. ay.

[11] A'raf 7/164.

[12] Sönmez, Veysel, *Program Geliştirmede Öğretmen Elkitabı*, Ank. 1991, s. 42.

Ayrıca bu metod, ilahî buyrukların muhataba ulaştırılma vasıtası ve bir davet metodudur.[13] Fakat bununla kalmayıp aynı zamanda duyguları ve vicdanı etkileyici yönüyle bir eğitim vasıtası olarak da işlev görür.[14] Onun fonksiyonu, insanın tekâmül sürecinin ilk safhalarında kendini daha çok gösterir. Fakat bu sürecin değişik aşamalarında değişik oranlarda da olsa etkinliğini korur.

Bu amaçlarla Kur'an'da yer alan inzar, ayetlerde değişik şekillerde görünür. Başka bir ifade ile insanların kendileri vasıtasıyla uyarıldıkları değişik inzar vasıtaları ya da nesneleri bulunmaktadır. Bunları aşağıdaki gibi dört grupta toplamak mümkündür:

1) İnkâr eden ve kötülük yapmakta direnen insanları kıyamet ve ahiret gününde bekleyen sıkıntılı, zor anlar ve azaplar:

Bunlar Kur'an'da en çok konusu geçen inzar vasıtalarıdır. Bunlarla inzar etme, vahyin indirilişinin sebeplerinden biri olarak[15] Allah'ın Hz. Peygamber'den yerine getirmesini istediği bir husustur.[16] Kur'an'da cehennem azabının, başta inkârcılar[17] olmak üzere zalimler[18], haksızlıkla yetim malı yiyenler[19], bir mü'mini kasten öldürenler[20], şeytana uyanlar[21], münafıklar[22], ahirete inanmayan ve Allah'ın

---

[13] Hökelekli, Hayati, "İnzar", *DİA*, c. XXII, s. 358.

[14] Özbek, *age*. s. 234-235

[15] Mü'min 40/15

[16] Bkz. En'am 6/19, 51, 92; A'raf 7/2; İbrahim 14/52; Nahl 16/2; Kehf 18/1-4; Meryem 19/97; Enbiya 21/45; Şuara 26/193-195; Secde 32/3; Ya-Sîn 26/70; Zümer 39/71; Mü'min 40/15; Şûra 42/7; Duhan 44/2-3; Ahkaf 46/12

[17] Bkz. Bakara 2/24, 39, 126; Âl-i İmran 3/10, 12, 21, 116, 151, 197; Nisa 4/55, 56, 140, 169; Maide 5/72, 86; A'raf 7/36, 40; Enfal 8/14, 36, 50; Tevbe 9/73; Hud 11/17; Ra'd 13/5, 35; İbrahim 14/16, 29, 30; İsra 17/8; Kehf 18/101, 102, 106; Hacc 22/72; Müminun 23/44; Nur 24/57; Ankebut 29/54; Ahzab 33/64; Fatır 35/36; Ya-Sîn 36/63; Zümer 39/26, 32; Mü'min 40/6, 60; Fussilet 41/28; Casiye 45/10; Fetih 48/12; Teğabun 64/10; Tahrim 66/9; Mülk 67/6;

[18] Kehf 18/29; Meryem 19/72; Enbiya 21/29; Mü'minun 23/41;

[19] Âl-i İmran 3/30

[20] Nisa 4/93;

[21] Nisa 4/140, 145; Tevbe 9/68, 73, 95; Tahrim 66/9.

[22] Nisa 4/121; İsra 17/63; Hacc 22/4.

ayetlerinden gafil olanlar[23] ile Allah'a ve Peygamber'e isyan edenler[24] için hazırlandığı bildirilmiştir[25].

Elem verici, alçaltıcı, acı ve büyük gibi sıfatlarla nitelenmiş olarak; azap kelimesiyle de yine inkârcılar[26] zalimler[27] suç işleyen ve hilelere başvuranlar[28] haddi aşanlar[29] Allah'a verdikleri sözü bozanlar[30] kendilerine apaçık deliller geldikten sonra ayrılığa düşenler[31] cimrilik edenler[32] Allah'a ve Peygamber'e isyan edenler[33] münafıklar[34] altın ve gümüşü yığıp da Allah yolunda harcamayanlar[35] gerektiğinde savaşa gitmeyenler[36] Allah ve Rasulüne eziyet edenler[37] ahirete inanmayan ve Allah'ın ayetlerinden gafil olanlar[38] Allah'a karşı yalan uyduranlar[39] mü'min kadınlara zina isnadında bulunan iftiracılar[40]

---

23 Yunus 10/8.

24 Nisa 4/14, 115; Ehfal 8/16; Tevbe 9/63; Cin 72/23.

25 Geniş bilgi için Bkz. Salih, Subhi, *Ölümden Sonra Diriliş (Ayet ve Hadislerle Cennet-Cehennem)*, (çev. Şerafettin Gölcük), İst. 1992, s. 19-25.

26 Bakara 2/7, 90, 104, 174; Âl-i İmran 3/4, 56, 91, 176, 177, 178, 181; Nisa 4/18, 37, 102, 151, 161; Maide 5/36, 37, 73; En'am 6/49, 70; Enfal 8/35; Tevbe 9/3, 67, 90; Yunus 10/4, 70; Ra'd 13/34; İbrahim 14/2, 17; Nahl 16/63, 88, 104, 106, 113; Ta-Ha 20/127; Hacc 22/57; Ankebut 29/23; Rum 30/16; Lokman 31/24; Ahzab 33/8; Fatır 35/7; Zümer 39/26; Casiye 45/8, 11; Hadid 57/19; Mücadele 58/4-5; Teğabun 64/5; Müzzemmil 73/12, 13.

27 İbrahim 14/22; Nahl 16/85; Hacc 22/25; Furkan 25/19, 37; Şûra 42/21, 42, 44, 45; Zuhruf 43/65.

28 En'am 6/124, 147.

29 Bakara 2/178; Maide 5/94.

30 Âl-i İmran 3/77, 188.

31 Âl-i İmran 3/105.

32 Âl-i İmran 3/180.

33 Nisa 4/14; Maide 5/33; En'am 6/15; Enfal 8/13; Ahzab 33/57; Haşr 59/3-4.

34 Nisa 4/138; Maide 5/41; Tevbe 9/68, 74, 79, 101.

35 Tevbe 9/34-35.

36 Tevbe 9/39; Fetih 48/16-17.

37 Tevbe 9/61.

38 İsra 17/10; Neml 27/5; Secde 32/14; Sebe' 34/8.

39 Nahl 16/117.

40 Nur 24/24.

Allah'a kulluk etmekten ve O'nun ayetlerinden yüz çevirenler ile kibirlenenler[41] inzar edilmişlerdir.

Ayrıca cehennemde inkârcılar için hazırlandığı bildirilen yiyecek ve içecekler de ayetlerdeki tasvirî ifadelerle tamamen inzar edici bir üslupla sunulmaktadır.[42]

2) Dünyevî musibet, bela ve azaplar:[43]

Bunlar, çoğu ayetlerde önceki milletlerin yaptıkları kötülükler yüzünden başlarına gelen dünyevî bela ve musibetler ile Allah'a isyan hususunda ısrarlı kavimlerin yok oluşlarını konu edinen kıssaların anlatımı şeklinde olur.[44] Öncekilerle şimdikiler arasında benzerliklere dikkat çekilerek şimdikilerin, kendilerinin helaklerine engel olacaklarını sandıkları mal, mülk ve her türlü dünyevî refah ve bolluğun öncekilerin de fazlasıyla sahip oldukları hususiyetler olduğu halde yine de azaptan kurtulamadıkları ifade edilir.[45] Böylece inanç ve yaşantı yönüyle önceki milletlerin hayat tasvirleriyle kendi hayatı arasında benzerlik gören ve hissedenlerin kalplerine azap ve yok

---

41 Nisa 4/173; En'am 6/157; Hud 11/3; Ta-Ha 20/8.

42 Bkz. Yunus 10/4; Saffat 37/67; Sâd 38/57; İbrahim 14/16; Vakıa 56/42, 54, 93; Hakka 69/36-37; Nebe' 78/25; Ğaşiye 88/5; Ayrıca Bilgi için Bkz. Saka, Şevki, Kur'an-ı Kerim'in Davet Metodu, 2. bs. İst. 1991, s. 139.

43 Bkz. Yunus 10/73; Hud 11/ Şuara 26/173, 208-209; Neml 27/58; Sebe' 34/46; Saffat 37/72-73, 177; Fussilet 41/13; Zuhruf 43/23-25; Kamer 54/16, 18, 21, 30, 36-39; Mülk 67/17; Nuh 71/1.

44 Bkz. Bakara 2/50; A'raf 7/59-93, 136-137; Enfal 8/52-54; Yunus 10/ 71-73, 90-91; Hud 11/42-43, 57-60, 66-68, 81-83, 94-95; Hicr 15/61-66, 72-73, 78-84; İsra 17/17, 103-104; Ta-Ha 20/23-48; Enbiya 21/74-77; Hacc 22/42-44; Mü'minun 23/39-41; Furkan 25/37-40; Şuara 26/60-66; 119-122, 139-140, 155-159, 170-175, 189-191; Neml 27/14, 49-53, 56-58; Kasas 28/40-41; Ankebut 29/14, 30-40; Saffat 37/75-76, 82, 134-136; Fussilet 41/15-18; Zuhruf 43/48-50, 55-56; Duhan 44/22-29; Ahkaf 46/24-26; Kaf 50/12-14; Zariyat 51/35-37, 40-46; Necm 53/50-53; Kamer 54/9-14, 18-42; Hakka 69/5-10; Nuh 71/25-26; Naziat 79/23-26; Fecr 89/6-13; Şems 91/14-15.

45 Bkz. En'am 6/6; A'raf 7/4, 100-101; Yunus 10/13; İsra 17/17; Meryem 19/74, 98; Ta-Ha 20/128; Kasas 28/58; Ya-Sîn 36/31; Sad 38/3; Zuhruf 43/8; Kaf 50/36

oluş korkusu salınmaktadır.[46] Bütün bunların anlatılış sebebi, okuyan ve dinleyenlerde sonuç itibariyle ibret ve öğüt tesiri bırakma ümidi ile açıklanmaktadır.[47]

Kur'an'da bahsedilen bu dünyevî musibet, bela ve azapların yer ve zaman hususundaki belirsizlikleri ve her an gerçekleşme ihtimalinin sürekli zihni meşgul etmesi de bunların inzar edici özelliğini daha da belirginleştirirken aynı zamanda sürekliliğini de temin eder. Bu hususta; Kur'an'da Allah'ın, gece veya gündüz[48], uykuda veya eğlenirken[49] gerek yıldırımlar göndererek çarpmak suretiyle[50] ve gerekse karada yerin dibine geçirmek ve başlarına taş yağdırmak; denizde kasırgalar göndererek boğmak suretiyle günahlarından dolayı insanları musibetlere uğratabileceği[51] veya helak edebileceği[52] ve bütün bunlara hiç kimsenin engel olamayacağı[53] ifade edilerek insanların hayatlarının her anına nüfuz eden bir inzar üslubu kullanılır. Zaten bütün bunların mutlak faili olan Allah'ın her şeyi biliyor, duyuyor, görüyor... olması inzar metodunun O'na inananlar üzerindeki tesirini her yönüyle artırmakta ve sürekli kılmaktadır. Ayrıca Allah'ı anmaktan yüz çevirenlerin hayatlarının sıkıntılı geçeceği[54] haberi de sözü edilenler için önemli inzar unsuru olarak sunulmaktadır.

Bu husustaki ilgili ayetler dikkatle incelendiği zaman açıkça görülür ki bütün bunlarda, kararlaştırılmış bir cezanın ifade edilmesi kastı olmaksızın beşerî ve kozmik kanunlardan çıkarılacak bir ders söz konusudur. Böylece zenginlerin ve güçlülerin dikkatini uyandıra-

---

46 Kamer 54/51; Ayrıca Bkz. Bakara 2/20, 220; En'am 6/46, 65; Yunus 10/24; Yusuf 12/107; Sebe' 34/9.

47 Hud 11/100-103, 120; Secde 32/26; Kamer 54/51.

48 A'raf 7/4; Yunus 10/50.

49 A'raf 7/97-98.

50 Ra'd 13/13, 40.

51 A'raf 7/100.

52 Enfal 8/54.

53 En'am 6/17; Ra'd 13/11; Ahzab 33/17.

54 Ta-Ha 20/124.

rak onlara kendi emniyetleri ve refahlarının asılsız ve kararsız özelliğini göstermektedir.[55]

3) Daha çok psikolojik etki yüklü ifade ve manzaralar:

Kur'an'ın pek çok ayetinin ortak özelliği; psikolojik bir etki oluşturarak, muhatabın cüz'i irade sahasını kısıtlamaya gitmeden onu değişmeye zorlayıcı olmasıdır.

Bu maksatla, günah işlemekte ya da inkârda ısrarlı insanların, fıtrî bir meleke olan güven duyguları tahrik edilerek onların etkilenmeleri hedeflenir. Bu etki türü, insanın güven duygusunu besleyen ve tatmine ulaştıran bütün vasıta ve unsurların ortadan kaldırıldığının açıklanması[56] ve böylece insanın kendi aczini yakinen idrakiyle oluşarak açığa çıkan korku, panik, sıkıntı ve terkedilmişlik manzaralarının sergilenmesi[57] şeklinde gerçekleşir.

Allah'ın yegâne sahip ve koruyucu olduğu ısrarla vurgulandıktan sonra olumsuz davranış sahiplerinin bu yegâne güven duyulacak yüce Varlık tarafından da ilgisiz[58], sevgisiz[59] ve yardımsız[60] bırakılmaları etkileyici bir inzar unsuru olarak yer almaktadır.[61] Bunun yanında bir de Allah'ın kâfirlerin düşmanı olduğunun açıklanması[62] ve onların, Allah'ın gazabına uğramakla birlikte rahmetinden de uzak-

---

55 Draz, M. A., *Kur'an Ahlâkı* (çev. Emrullah Yüksel, Ünver Günay), İst. 1993, s. 184 vd.

56 Şuara 26/88, 92-93, 100-101.

57 Abese 80/34-36.

58 Bakara 2/162, 174; Âl-i İmran 3/77.

59 Bakara 2/190, 205, 276; Âl-i İmran 3/32, 57, 140; Nisa 4/36, 107, 148; Maide 5/64, 87; En'am 6/141; A'raf 7/31, 55; Enfal 8/58; Nahl 16/23; Hacc 22/38; Kasas 28/76, 77; Rum 30/45; Lokman 31/18; Şûra 42/40; Hadid 57/23.

60 Bakara 2/107, 120; Âl-i İmran 3/22, 56, 91, 111, 192; Nisa 4/52, 123, 145, 173; Maide 5/72; En'am 6/51, 70, 90; Tevbe 9/74, 116; Hud 11/20, 113; Ra'd 13/11, 37; İsra 17/75; Kehf 18/43, Hacc 22/71; Şuara 26/92-93, 100-101; Kasas 28/81; Ankebut 29/22, 41; Rum 30/29; Secde 32/4; Ahzab 33/17, 65; Sebe' 34/22; Şûra 42/8, 31, 44, 46; Duhan 44/41; Ahkaf 46/32; Muhammed 47/11; Fetih 48/22; Tarık 86/10.

61 Adler, Alfred, *İnsanı Tanıma Sanatı* (çev. Kâmuran Şipal), 3. bs. İst. 1992, s. 46 vd.

62 Bkz. Bakara 2/98.

laştırılmakla tehdit edilmeleri[63] bu etkinin derinliğini daha da artıran psikolojik tahrik unsurları olarak yer almaktadır.[64]

4) Kur'an:[65]

Gerek yukarıda saydığımız unsurları içinde bulundurması bakımından ve gerekse, bunlara ilaveten, duygusal ve düşünsel etkilere sahip hemen her ayetindeki gerçekçi, derinden kavrayan bir anlayış ve doğrudan insanın özüne (fıtrat) yöneltilmiş hitabıyla Kur'an'ın kendisi inzar vasıtalarının en şümullü ve en etkileyicileri arasında yer alır.[66]

Kur'an'ın inzar vasıtaları arasında sayılması, inzar kavramındaki korku unsuruna farklı bir anlam kazandırmaktadır. Bu anlam, inzar vasıtalarının bütününden çıkarılacak genel sonuçta gözlenebilir. O da, bu vasıtaların sadece psikolojik anlamda doğrudan ve sadece korkutucu özelliklere sahip unsurlar olmayıp, ayrıca algı, bilgi, gözlem ve düşünme yoluyla dolaylı etkileyici özellikleri de ihtiva eden unsurlar olduğu hususudur. Gerek muhatapların Hz. Peygamber öncesinde bir uyarıcı (nezîr) beklentisi içinde olmalarından[67] ve gerekse inzarın, insanların ahiret günü Allah'a bir bahane ileri sürmelerini ortadan kaldırıcı düzeyde bir fonksiyona sahip olmasından[68] çıkan sonuçla da onun Allah'ın varlığına ve birliğine işaret eden delliler ve Hz. Muhammed (sav)'in peygamberliğini doğrulayan açık alâmetlerle bilinçli ve ihtiyarî bir tercihe götüren uyarıcı unsurları ihtiva ettiği anlaşılmaktadır.

---

63 Bkz. Nisa 4/52; Maide 5/80; A'raf 7/40, 152; Enfal 8/16; Ta-Ha 20/81; Ankebut 29/23; Ahzab 33/64.

64 Değişik inzar vasıtaları hakkında bilgi için Bkz. Halefullah, M. Ahmed, *Hz. Muhammed ve Karşıt Güçler* (çev. İbrahim Aydın) İst, 1992, s. 265-274; Hökelekli , "İnzar". *DİA*, c. XXII, s. 358-359; Temiz, Bilal, agt., s. 61-62.

65 Kur'an'ın inzar edici olduğuna işaret eden ayetler için Bkz. En'am 6/19, 51, 92; A'raf 7/2; İbrahim 14/52; Nahl 16/2; Kehf 18/1-4; Meryem 19/97; Enbiya 21/45; Şuara 26/193-195; Secde 32/3; Ya-Sîn 36/70; Zümer 39/71; Mü'min 40/15; Şûra 42/7; Duhan 44/2-3; Ahkaf 46/12.

66 Zümer 39/23.

67 Fatır 35/42.

68 Nisa 4/165; Maide 5/19.

Bütün bu vasıtaların hemen hepsinde muhataplar üzerinde güçlü bir uyarıcı etki bırakma özelliği ön plandadır. Çünkü özellikle Kur'an'ın nazil olduğu çağın insanının kişilik özellikleri, vahyin onlara sunduğu mesajı gerektiği şekilde anlamaları için lüzumlu olan ilgi duyma, istekli olma, değer verme, düşünme... gibi müspet durumları örtücü bir mahiyete sahipti. Ayrıca insanların kendi benliklerine ilişkin yargıları da ya aşırı bir olumluluk içinde kendini yüceltme ya da aşırı bir olumsuzluk içinde kendini aciz görme şeklinde uç noktalarda sübjektif bir algıya dayanmaktaydı.

Hâlbuki insanın gerek iç ve gerekse dış dünyasını gerçekçi tarzda algılaması, değerlendirmesi ve tanımlaması, onu Hakk'ı kabule yöneltecek olan ilk ciddi faaliyettir. Dolayısıyla muhatabı böyle bir faaliyete motive eden metot ya da metotlar da aynı derecede önem ve öncelik arz eder.

Böyle olunca rahmeti ve acıması sonsuz olan âlemlerin Terbiye Edicisi'nin insanları vahiyle buluşturan elçisine ilk olarak inzar görevi vermesi de ancak muhatapların tabi tutulduğu ilahî eğitim süreci ile ve bu sürecin temelden kavrayıcı özelliğiyle açıklanabilir.

Bu eğitim sürecinin ilk aşamasında etkileyici olan inzar metodu, bir yandan muhatapların kişilik eğitiminde rol alırken diğer yandan onların dine davet ve din eğitiminde etkin bir görev icra eder. Kur'an'da inzar metodu ile kişilik eğitimi, dine davet ve din eğitimi birlikte yürütülür. Çoğu zaman bunların birini diğerine takdim etme imkânı yoktur. Fakat algılama, anlama ve değerlendirme hususunda ileri derecede duygusal ve düşünsel duyarsızlığa sahip muhatapların ilk olarak bu yönleriyle kişilik eğitimine tabi tutulmaları gereği önem arz eder. Bunu dine davet ve daha sonra da din eğitimi izler.

Yine de bir bütün olarak eğitim süreci içinde kesin hatlarla birbirinden ayrılması söz konusu olmasa da sistematik kolaylık sağlaması açısından yukarıdaki sıralamaya uyarak inzar metodunu Kişilik eğitimi, dine davet ve din eğitimi açısından ele alarak incelemeye çalışacağız.

I- KİŞİLİK EĞİTİMİ VE İNZAR METODU

Kişilik, oldukça kapsamlı bir kavram olup, insanın biyolojik ve psikolojik, kalıtsal ve sonradan kazanılmış davranış tarzlarının, ilgilerin, ruhî davranışların, yeteneklerin, güdülerin, duyguların, isteklerin, alışkanlıkların ve kısaca bütün davranış özelliklerinin karakteristik bir bütünlemesi[69] olarak tarif edilmektedir.

"Kişilik, bireyin beden, ruh ve zihin özelliklerinin bir bütün halinde gelişmesiyle oluşur."[70] Duygu, düşünce, yetenek, ilgi, tutum, davranış ve eylemler de bir insanın kişiliğini oluşturan öğeler arasında yer alırlar.[71]

Kişilik kavramıyla, bir insanın nesnel (objektif) ve öznel (sübjektif) yanlarıyla diğer insanlardan ayrıldığı duygu, düşünce, tutum ve davranış özelliklerinin tümü anlaşılmaktadır.[72] Buna göre kısaca *kişiliğin öznel yanı* ya da *insanın kendi kişiliğine ilişkin kanılarının toplamı, insanın kendisini tanıma ve değerlendirme biçimi*[73] olarak tanımlanan benlik de kişilik kavramı içinde yer almaktadır. Yine "*insanın duygularının ve coşkularının bütünü*" olarak tanımlanan huy ya da mizaç da kişiliğin bir yanını ifade eder.[74]

Modern psikolojide kişilik, "temeli beden yapısı ve bünyede bulunan mizaç ve karakter binasına içtimaî hayatın kondurduğu bir üst yapı"[75] şeklinde de tarif edilir. Fakat bu üst yapı bir dengeyi ifade eder ve karakterle cemiyet arasında kurulan bu denge durumunda

---

69 Baymur, Feriha, Genel Psikoloji, İst. 1978, s. 257; Çamdibi, Hasan Mahmut, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâli*, İst. 1983, s. 27; Ayhan, Halis, *Eğitime Giriş ve İslâmiyetin Eğitime Getirdiği Değerler*, 2. bs. İst. 1986, s. 135; Köknel, Özcan, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, 13. bs. İst. 1995, s. 19, 23.

70 Alaylıoğlu, *age.* s. 168.

71 Köknel, *age.* s. 22; Çamdibi, *age.* 30, 35.

72 Köknel, *age.* s. 19.

73 Köknel, *age.* s. 64.

74 Köknel, *age.* s. 20.

75 Çamdibi, *age.* s. 28.

daha çok uyum sağlayıcı davranışlarımız görev alır.[76] Bunlar çoğunlukla merkezde zekâ olmak üzere duygularımızdır. Buradan hareketle "şahsiyet, zekânın karakter mesnedi üzerinde içtimaî hal ve şartlara göre kurduğu dinamik bir montajdan ibarettir"[77] tanımlaması yapılmıştır. Bunun yanında kişiliğin yapısında, zekânın eseri olan düşüncenin tâli bir âmil olduğunu kabul ederek, arzular, duyuşsal eğilimler, ihtiraslar ve hisleri daha öne alanlar da olmuştur.[78] Gerçekte kişiliğin oluşumunda hem zekâ hem de duyguların önemli yeri bulunmaktadır. Çünkü kişilik bir süreçtir ve bu sürecin oluşacağı ruhsal yapının temelinde zekâ bulunmaktadır.[79] Üstünde kişiliğin oluştuğu ve insanın doğuştan getirdiği bu temel yapı kalıtımla geçer. Kişilik de bu temel yapıyla çevrenin sürekli etkileşimi sonunda oluşmaktadır.[80] Kişilik oluşumunda ve bu oluşumu tasvirde sonuç itibariyle sosyal yönün ve çevresel faktörlerin belirgin olması kişiliğin eğitim faaliyetlerinde dikkate alınması gereğini[81] ortaya çıkarmaktadır.

Kişilik insanın erken yaşlarında oluşur ve çoğu kere kalıcı bir özellik gösterir. Bilhassa "okul çağında ve sonraki yıllarda çocuğun değişen çevresi, okul öncesi çağda yerleşen kişilik özelliklerinin özünü değiştirememektedir. Ancak eğitimle bazı kişilik özelliklerinin başka özelliklerle sıvanması sağlanabilmektedir."[82]

Bu bağlamda Kur'an'ın muhatapları ele alınacak olursa, onun doğrudan mükelleflere yönelik olan mesajının, menfi yönleriyle kalıplaşmış kişiliklere tesir etmeyi ve değiştirmeyi amaçladığını düşünmemiz gerekmektedir. Bu durumda pek tabii olarak, ilkin insan varlığı ve ruhunun derinliklerine kadar nüfuz edebilen bir üslup kullanımı ve etkileyici bir metot seçimi söz konusu olacaktır. Bu da daha çok duygulara ve vicdana, kimi zaman da akla hitap edici tarzda geli-

---

[76] Çamdibi, *ae.* ay.

[77] Çamdibi, *ae.* ay.

[78] Çamdibi, *age.* s. 29.

[79] Köknel, *age.* s. 42.

[80] Köknel, *age.* s. 28.

[81] Çamdibi, *age.* s. 29.

[82] Başaran, *age.* s. 130.

şen, sonuçta müspet yönde davranış değişikliklerinin ortaya çıkmasını sağlayan inzar üslubu ile mümkün olmaktadır. Zira inzar, söz konusu edilen inzar vasıtaları ile gerçekleri bütün açıklığıyla beyan etme yanında ilhamlarla dolu bir tesir gücüne sahip ilahî bir metottur.[83]

Kur'an'da inzar metodunun kişilik eğitimindeki fonksiyonu farklı yönlerden ele alınabilir. Ancak bu metodun esas işlevi, kişiliğin öznel ve nesnel yanları arasında uyum ve tutarlılık sağlama hususunda yoğunlaşır. Çünkü bu uyum ve tutarlılık güçlü ve sağlıklı bir kişiliğin temelini oluşturur.[84] Bu da insanın bütün gerçekliğiyle kendini tanımasına imkân veren bir metotla gerçekleşebilir. Kişilik gelişmesinde ve eğitiminde amaç, ruhsal bütünlüğün sağlanması[85] ise bu ancak insanın kendi özünü yetenek ve imkânlarıyla birlikte tanıyıp değerlendirmesiyle mümkün olur.[86] Kendini iyi değerlendirebilen insan, kendi gerçekleri ile beklenti ve amaçları arasında doğru bağlantılar kurarak kendi varlığına ve bu varlığının diğer canlılar arasında ve evrendeki yerine ilişkin gerçek bir bilince ulaşabilir.[87] Onun için "ruh sağlığına temel yaklaşım 'kendini bil' ilkesine dayanır. En eski ruhsal tedavi yöntemlerinden günümüzde kullanılan ruhsal tedavi yöntemlerine kadar bütün tedavilerde amaç, insanın kendisini tanımasına yardımcı olmak ve yol göstermektir."[88]

Kur'an'da, insanın kendini tanıması maksadına hizmet eden değişik metotlar yanında, muhatapların kişilik özellikleriyle birlikte düşünüldüğünde inzar metodunun önemli bir yerinin olduğu görülür. Muhatapların kendi benliklerine ilişkin sübjektif yargıları ile objektif gerçekler arasındaki uzun mesafenin kapatılması, insan hürriyetine zarar vermeksizin bu metotla gerçekleştirilmektedir.

---

83 Kutub, S., Fi Zilal, c. V, s. 219.

84 Köknel, *age.* s. 22.

85 Köknel, *age.* s. 91.

86 Köknel, *ae.* ay.

87 Köknel, *age.* s. 344.

88 Köknel. *age.* s. 342.

Bilindiği üzere "bilincimizin temelini geniş ölçüde dış dünyaya ilişkin algılarımız ve bu dünya da kendimize bir yönelim (oryantasyon) sağlama yolundaki çabalarımız oluşturur."[89] İşte inzar metodu ile birinci planda duyulara hitap yoluyla dış dünyadan etkileyici, uyarıcı haberlerle veya canlı tasvirler, dokunaklı ifadeler ve insan hayalinde oluşturulan dikkat çekici sahnelerle insanın evrendeki konumuna ilişkin önemli mesajlar verilmektedir. Böylece insana, kendi benliğine dair yanılsamalarını doğru bir zeminde yeni değerlendirmelerle doğrultma imkânı sunulmaktadır.

Kur'an'da inzar metodu, derin tesir gücünü bütün inzar vasıtalarının Mutlak sahibi ve uygulama yetkisini elinde bulunduran yegâne varlık olan yüce Yaratıcı'dan alır. İnsana, kendi gücünün sınırları ve kendi varlığının esas sebebine nispetle hiçliği anımsatılır. Böylece ona, kendini tanrılık hevesine kaptırmaması ve yaratılış sebebine uygun olacak şekilde Allah'a boyun eğmesi uyarısında bulunulur. Allah'ın kudretine işaret eden açık delillerle bu yapı güçlendirilir. Kimi zaman işlemiş oldukları kötülükleri yüzünden helake uğramış nice varlıklı ve güçlü topluluklardan söz edilir. Bazen de günahkâr kimselerin ahiret günü Allahın huzurunda çaresiz ve O'nun azabı karşısındaki korunmasızlıklarının tasviri yapılır. Böylece insanın kendisini, onu çevreleyen dış âlemi ve bu alemin de varlık sebebi olan Yüce Yaratıcıyla birlikte bilip tanımasının yolu açılmış olur.

İnsanın en büyük gücü, "onun kişiliğinin en üst düzeyde bütünleşmesine dayanır, bu da onun kendine karşı en üst düzeyde saydam (açık) olması şartına bağlıdır."[90] İnsanı en iyi bilen onu yaratan olduğuna[91] göre, insanın yaratanını hatırlaması hayatın bütün parçalarının ve insan faaliyetlerinin her birinin uygunlukla tamamlanıp birleştiği şahsiyetin bütünleşmesine yardım eder.[92] Bunun aksine "Allah'ı unutmak gerek şahsî gerekse toplumsal insan şahsiyetini yok

---

89 Jung, C. G., *Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri -Konferanslar-* (çev. Kâmuran Şipal), İst. 1992, s. 13.

90 Fromm, Eric, *Özgürlükten Kaçış* (çev. Selçuk Budak) , Ank, 1993, 217

91 Mülk 67/13-14.

92 Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 78.

eder. Çünkü yalnız Allah'ı hatırlamak insan şahsiyetini bir bütün olarak muhafaza edebilir."[93]

İnzar metodu, insan tavır ve davranışlarında ahlâkî bir gerginlikle meydana gelen dengeyi temin etmektedir. Bu denge Allah tarafından yasaklanan davranışların insan tarafından işlenmesi halinde bozulma durumuyla karşı karşıyadır.[94] İşte Allah'ın, bu denge durumunun bozulmasına engel olucu tarzda hatırlanması insan kişiliğinin bütünlüğünü koruyucu bir etki meydana getirmektedir.

Kısaca ifade etmek gerekirse inzar metodu, bütünüyle varlığın oluşum ve devamının esas kaynağına ilişkin bilgi ve idrak yoksunluğu sonucu Allah'ın unutulmasıyla parçalanmış kişilikleri yeniden inşa etmek yanında yeniden kurulan kişiliklerin Hz. Peygamber'in kişiliğinde somutlaşan ideal kişiliğe kavuşmalarını temin edici bir fonksiyon icra eder. Kur'an'da "hedef kişilik" yapısının tek kelime ile ifadesi olan "takva"da en yüce anlamıyla "*tamamen meczolmuş ve bütünleşmiş insan şahsiyeti ve bütün olumlu parçaların birleştirilmesi ile meydana gelen kararlılık (sebat)*"[95] şeklinde tanımlanmıştır.

İnsanın hayatında "değişmeyen reflekslerden başka insan çocukluğunun kendisiyle tehiz edildiği ve kişiliğinin kurulduğu ham.malzemeler olarak iş gören" dört tip kabiliyetten bahsedilmiştir.[96] Bunlar, tesadüfî hareket, motivler, zekâ ve duyular olarak sıralanır. İnsanın içinde bulunduğu dünya ile etkileşiminde bu kabiliyetlerin ürünü olarak bir takım değişmeler meydana gelmektedir. Bunlar, genel olarak ifade edersek, "duygularımızda, bilgilerimizde ve hareketlerimizde meydana gelen değişmelerdir."[97] Buradan hareketle Kur'an'da inzar metodunun insan kişiliği üzerindeki etkilerini de bu yönleriyle ele alarak incelemeye çalışacağız.

---

93 Fazlur Rahman, ae, s. 90.

94 Fazlur Rahman, *ae.* ay.

95 Fazlur Rahman, *ae.* s. 91.

96 Sharif, M. M, *Eğitimde İslâmi Hedefler* (çev. Ali Özer), İzmir, 1986, s. 208.

97 Fidan, N. - Erden, M., *Eğitime Giriş.*, Ankara 1992, s. 175.

A. Duygu Eğitiminde İnzar

Sözlük anlamıyla duygu, "duyularla algılama, his"; "belirli nesne olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim"; "ön sezi"; "ahlâkî, estetik vb. şeyleri değerlendirme, onlara bağlanma yeteneği" ve "kendine özgü bir ruhî hareket ve hareketlilik"[98] gibi anlamlara gelmektedir.

"Duygu "için, psikolojik bir terim olarak,"dış ya da iç çevreden gelen etkilerin, bireyde haz ya da elem türünden izlenimler yaratması"[99], "her hangi bir belli uyaran karşısında bir dereceye kadar süreklilik ve tutarlılık gösteren ve daha çok hoşlanmayla ilgili bir tepki (uyarım) biçimi, his"[100] gibi tanımlar yapılmıştır.

Bu kavramın "duygulanım" şeklinde kullanımı yine psikolojik anlamda "iç ve dış uyarımların, zihinsel işlevlerden ayrı olarak kişide yarattığı değişme, etki ve tepkilerin bütünü"[101] şeklinde tanımlanırken felsefi literatürde "duyarlığın harekete geçişi"[102] olarak anlamlandırılmıştır.

Bütün bu tanımlardan duygunun;

a) Duyularla, dolayısıyla algıyla ilgili olduğu,

b) Değerlerle ilişkili olduğu ve

c) Aksiyon ifade ettiği anlaşılmaktadır.

İşte duygu, nüve olarak fıtrî bir kabiliyeti ifade etmekle birlikte bu özellikleri dolayısıyla insanın yaşam süreci içinde değişik şekillerde gelişmesi mümkün olmaktadır. Duyguların, istenilen ölçülerde ve arzu edilen yeğinlikte, insan kişiliğini bütünler tarzda oluşup gelişebilmesi için bir eğitim sürecinden geçmesi önem arz eder.

---

98 TDK Sözlüğü, Ankara 1988, c. I, s. 414.

99 Başaran, s. 103.

100 Alaylıoğlu, *age*, s. 78.

101 Köknel, *Kişilik*., s. 56; a. mlf. *Korkular*, s. 15.

102 *TDK Sözlüğü*, c. I, s. 415.

Duyguları kaynaklarına ve içyapılarına göre ele aldığımızda bir kaç gruba ayırmamız mümkündür:[103]

a) Vücut organlarından ve duyulardan gelen duygular,

b) Benlik duyguları,

c) Toplumsal duygular,

d) Heyecansal yönü güçlü olan duygular.

Kur'an'da eğitilen duyguların başında duyulardan kaynaklı duyguların geldiği söylenebilir. Çünkü insanın kendi iç ve dış âlemine açılımı bunlar aracılığıyla olmaktadır. Bu nedenle, duyuların yetersiz işlevinden ya da tamamen atıl bırakılmasından dolayı fonksiyonunu yitiren duygular Kur'an'da eğitimin konusu yapılmaktadır. Bu hususta yapılan ise ilk olarak duyuların eğitimi ile onların işler hale getirilmesidir.

"İnsanların ve hayvanların, dış dünyanın uyaranlarını görme, işitme, koklama, dokunma ve tatma organlarıyla algılama yeteneği"[104] olarak tanımlanan duyu, Psikoloji'de "iç ya da dış çevreden gelen etkilerin belli sinir yollarından geçerek beyinde duyulması olayı"[105] şeklinde açıklanmıştır. Dinî ve felsefî terminolojide ise "canlılarda içten ve dıştan gelen uyarıları almayı mümkün kılan ruhî güç"[106] olarak tarif edilmiştir.

Duyumlarımız ilk önce, bir şeyin varlığı hakkında bize bilgi verir.[107] Duyulara yönelik uyarıcıların yeğinliği aynı zamanda duyumların da yeğinliğini ifade eder.[108] Bir duyumu doğurabilecek en küçük değerdeki uyarılma ise duyu eşiğini oluşturur.[109] Buna göre "eşik

---

103 Alaylıoğlu, *age.* s. 78.

104 *TDK Sözlüğü*, c. I, s. 415.

105 Baymur, *age.* s. 312; Ayrıca bkz. a. mlf., *ae.* s. 98-99.

106 Hökelekli, "Duyu", *DİA*, c. X., s. 8.

107 Jung, *age.* s. 18.

108 Baymur, *age.* s. 99.

109 Baymur, *age.* ay., *TDK Sözlüğü*, c. I, s. 415.

değerden daha az yeğinlikte olan uyaranlar hiç bir duyum meydana getirmez."[110]

Bu açıdan bakıldığında, özellikle ilahî mesajla ilk karşılaşan muhatapların kendi heva ve heveslerinden yana işlev gören duyu organları ve duyumsama kabiliyetleri, onların bu ilgi alanlarına girmeyen uyarıcıları algılayabilme imkânını azaltıyordu. Başka bir ifadeyle nefsî arzulara, maddeye, refaha ve kısaca dünyevî menfaatlere karşı aşırı tutku ve eğilim, onların bütün ilgilerinin bu yönde yoğunlaşmasını sağladığından bu hususlardaki uyaranlara karşı duyarlılıkları da yüksek düzeyde bulunmaktaydı. Buna karşılık tek yönde yoğunlaşmanın getireceği tabiî sonuçla, diğer tarafta daha güçlü ve baskın bir uyarım olmadan duyum hadisesinin gerçekleşmesi mümkün olmamaktadır.

Bu nedenledir ki Allah, Kur'an'la mesajını insanlara duyurmak için uyarıcılarını onların duyum durumlarına uygun yeğinlikte iletmiştir. Allah'tan ne zaman bir ihtar (zikr) gelse kalpleri hep oyun ve eğlence halinde olduğu halde dinleme alışkanlığında olan muhataplar[111] için inzar, onların Kur'an'ı gereği gibi dinleme ve anlamalarına mani olan psikolojik engelleri ortadan kaldırma maksadını güden en etkili metottur.[112] Kur'an'ın genel üslubu da ilk olarak aynı amaca hizmet eder yapıdadır. Bunun için Kur'an "ne zaman mücerret bir manayı, ruhî bir durumu, manevî bir sıfatı, insanî bir tipi, vaki bir olayı, geçmiş bir kıssayı, kıyamet hallerinden bir manzarayı, nimet ve azap sahnelerinden bir sahneyi ifade etmek istese yahut bir münakaşa veya hüccet getirme, ikna etme konuşması münasebetiyle bir misal vermek istese; hatta mutlak münakaşa kastıyla söz söylese hep tasvirî ifade kullanır; sözleri resimlendirerek ruha, duyulara hitap etmek ister."[113] Fakat duyularını kötü fiilleriyle büsbütün işlemez

---

110 Baymur, *age.* ay.

111 Enbiya 21/2-3.

112 Hökelekli, "İnzar", *DİA*, c. XXII, s. 359.

113 Kutub, S., *Kur'an'da Edebî Tasvir*, (çev. Süleyman Ateş), s. 42, Ank. 1967, (Kur'an'ın duyulara hitap edici ayetleriyle oluşturulmuş kıyamet sahnelerinin anlatımı hk, geniş bilgi için Bkz, Kutub, S, Kur'an'da Kıyamet Sahneleri, (çev. Süleyman Ateş) 4. bs Ank, ts,

hale getirenler yine de bütün etkileyici metotlara kapalı bulunmaktadırlar.[114]

Sonuç olarak diyebiliriz ki, inzar metodu ile duyulara yapılan tazyik sonucu duyguların uyarılması ve "duyarlığın harekete geçirilmesi"[115] sağlanarak mesajdan yönelen uyarıları dikkate alma, dinleme ve anlama hususlarında duyarlığın motivasyonu temin edilmektedir.

Benlikle ilgili duygulara gelince; Kur'an'ın problem edindiği ve eğitimini ele aldığı konular arasında bunların ayrı bir önemi bulunmaktadır. Çünkü benlikle ilgili duyguların fıtrî düzeyde ölçülü ve gerçekçi bir şekilde tatmin edilmemesi, başta şirk olmak üzere Kur'an'ın şiddetle reddettiği pek çok olumsuz davranışın nedeni olmaktadır.

Kişinin kendini algılayış tarzı[116] şeklinde tanımlanan "benlik"'in "içgüdülerden ve dürtülerden kaynaklanan güdüleri engellemek, denetlemek ve düzenlemek; çevredeki nesne ve kişilerle bağlantı kurmak; gerçeği tanımak, denemek, anlamak; gerçeğe uyum sağlamak, çevreden gelen uyarımları sınırlamak, sıralamak, zamanlamak; algılamak, saklamak, hatırlamak, düşünmek, karşılaştırmak, çıkarımlar yapmak, yargıya varmak; kavramları birleştirmek ve bütünleştirmek; kişinin karşılaştığı engelleri aşabilecek güçleri toplamak; geleceğe ilişkin beklenti ve amaçları saptamak ve kişiliği kaygıdan kurtaran savunma düzenlerini kullanmak"[117] gibi pek çok görevleri bulunmaktadır. Böyle olunca onun eğitiminin önemi de ayrı açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Benliğin, insanın özellikleri, amaç ve beklentileri, yetenek ve olanakları, değer yargıları ve inançlarıyla ilgili olması,[118] ayrıca durağan olmayıp sürekli değişen bir yapı arz etmesi[119] onun sözü edilen yönleriyle eğitimini gerekli kılmaktadır.

---

[114] Enbiya 21/45.

[115] *TDK Sözlüğü*, c. I, s. 415.

[116] Baymur, *age.* s. 267; Köknel, *Kişilik*, s. 64.

[117] Köknel, *Kişilik.*, s. 66-67.

[118] Baymur, *age.* ay., Köknel, *Kişilik*, s. 65.

[119] Köknel, *Kişilik*, ay.

Benlik yapıları itibariyle incelendiğinde Kur'an'ın muhataplarının iki zıt yönde kutuplaştıklarını ve özellikle benliğin aşırı bir şekilde yüceltilmesi ile kendi heva ve heveslerini ilah edinme derecesinde kendine tutsak, fakat başkalarına karşı da "Rab"lığını ilan edecek düzeyde kibir duygularının geliştiğini yine Kur'an ayetlerinden hareketle daha önce tespit ettik.

İşte muhatapların kendi benliklerine ilişkin bu sübjektif yargılarının geçersizliğini gösterme ve onları gerçek benlikleriyle karşı karşıya getirmek amacıyla Kur'an'da inzar metodu kullanılmıştır.

Kur'an'da inzar sahnelerinin önemli bir kısmı, muhatapların inkârcılar kesiminden, büyüklük taslayarak Allah'tan ve O'nun ayetlerinden yüz çevirenlere hitap eder tarzda düzenlendiği dikkati çeker. İnanmayanların hemen hemen ortak vasfı olarak zikredilen "büyüklük kopleksi" inzarlara konu olan en birincil davranış türüdür. Tasvirî ifadelerle ve canlı bir üslupla pek çok ayette yer alan bu husus hakkında aşağıdaki ayetleri örnek olarak vermemiz yeterli olacaktır.

"*Vay haline o yalancı ve günahkâr kişinin ki Allah'ın kendisine okunan ayetlerini işitir de sonra büyüklük taslayarak sanki onları hiç duymamış gibi (küfründe) direnir. İşte onu acı bir azab ile müjdele!*"[120]

"*Ona ayetlerimiz okunduğu zaman sanki bunları hiç işitmemiş, sanki kulaklarında ağırlık varmış gibi büyüklük taslayarak yüz çevirir. Sen de ona acıklı bir azabın müjdesini ver.*"[121]

"*Kendilerine ayetlerimiz ayan beyan okunduğu zaman inkâr edenler iman edenlere 'iki topluluktan hangisinin (hangimizin) mevki ve makamı daha iyi, meclis ve topluluğu daha güzeldir?' dediler. Onlardan önce de eşya ve görünüş bakımından daha güzel olan nice nesiller helâk ettik.*"[122]

---

[120] Casiye 45/7-8.

[121] Lokman 31/7.

[122] Meryem 19/73-74.

"(Fir'avn): Ben sizin en yüce Rabbinizim' dedi. Allah onu (herkese ibret olarak) dünya ve ahiret azabıyla cezalandırdı."[123]

"Zakkum ağacı günahkârların yemeğidir. Tıpkı erimiş madenler gibi karınlarda kaynar. Bir başka yönden de kaynar suyun kaynaması gibidir. (Allah zebanilere emreder:) Tutun onu, cehennemin ortasına sürükleyin! Sonra azap olarak üstüne kaynar su dökün! (ve deyin ki) Tad bakalım, çünkü sen kendince üstündün, şerefliydin! Bil ki bu şüphe edip durduğunuz şeydir."[124]

Bu ayetlerde görüldüğü üzere sahte büyüklük duyguları ile acıklı azap sahneleri birlikte zikredilmekte ve bu duygulara sahip olanların dünya ve ahiretteki kötü sonları en etkileyici bir üslupla tasvir edilmektedir. Böylece insana kendini aşan bir kuvvetin varlığı hatırlatılarak kendine ilişkin yargılarını yeniden gözden geçirme fırsatı sunulmaktadır. Allah'ın kahredici gücü hakkında bilgi verilerek O'na boyun eğmesi istenmektedir. Kibir duygusuna sahip olanların kötü akıbetlerinin tasvir edilmesi yanında Allah'ın huzurunda mütevazi tavır takınanların mükâfat haberleriyle[125] müjdelenmesi muhatapların büyüklük duygularını daha da anlamsızlaştırarak törpülenmesini kolaylaştırmaktadır. İnsanın, azgınlığının sebebi olan kendini kendine yeterli görme davranışı,[126] geçmiş milletlerden bu hususta daha ileri olanların helâkle karşılaşmaktan kurtulamadıkları haberiyle de[127] irdelenmekte, muhatabı aynı kötü sonuçla karşılaşma ihtimaline karşı uyarmaktadır.

Kur'an'da, Allah'ın insanları dünyevî ve uhrevî cezalarla inzar etmesi yanında O'nun "küfrün önderlerine karşı savaşın"[128] hitabıyla mü'minlere emredilen cihad ile de inkârcıların taşkınlıklarını engelleme ve kibirlerini kırma gayesi güdülmektedir. Bunun için, büyük-

---

123 Naziat 79/24-25.

124 Duhan 44/43-50.

125 Hacc 22/34.

126 Alak 96/6-8.

127 Meryem 19/74; Zuhruf 43/8; Kaf 50/36-37; Kasas 28/58.

128 Tevbe 9/12.

lük taslayan kâfirlerin kibrini yerle bir edip onları zelîl kılmak savaşın faydaları arasında sayılmıştır.[129]

Kur'an'da, büyüklük duygusu içinde olan bir kısım insanlara yöneltilen inzar üslubu ayrıca dikkati çeker. İnzar; "korku verip uyarma, korkutma" olmakla birlikte korku objesinin gizli olarak sunulduğu durumlar da bulunmaktadır. Allah'ın, Hz. Musa'yı Fir'avn'ı dine davetle görevlendirdiği sırada ondan kullanmasını istediği üslubun "*yumuşak söz (kavl-ı leyyin)*"[130] ile ifade edilmesi bu tarzda bir sunuşun açık bir örneğidir. Bu örnekten hareketle sonucunun korku tesiri bırakmasından dolayı "yumuşak söz"ü de farklı bir inzar üslubu olarak görmemiz mümkündür.[131] Böylece görünürde "büyüklenme, kibre kapılma" şeklindeki tek tip davranışa karşılık "yumuşak söz"den en acıklı dünyevî ve uhrevî azaplara kadar farklı inzar vasıtalarıyla benlik duygularının eğitiminin hedeflendiği görülmektedir.

Muhatapların değer duygularını eğitmede de inzar metodunun etkinliği söz konusudur. Bütün değer duygularının etrafında yapılandığı madde ekseninin mana yönünde yer değiştirmesi ancak bu metotla gerçekleşmektedir. Manevî merkezde odaklaşan iyiliklere, insan idraklerine sığmayan mükâfatlarla âdeta sınırsız değerde anlam kondurulurken, madde temelinde yapılanan bütün kötülükler tahammülü imkânsız dünyevî ve uhrevî ceza haberleriyle olabildiğince değerden düşürülerek anlamsızlaştırılmıştır.[132] Sonuçta maddeye de yine mana eksenli olarak yeni bir anlam kazandırılmıştır.[133]

Hz. Peygamber dönemi muhataplarının çetin özelliklerinden biri olan asabiyet anlayışının çözülmesinde de yine inzar metodu önemli rol oynamaktadır. Asabiyet; "aralarında kan bağı bulunan bir topluluğun, bütün fertlerini birbirine bağlayan ve herhangi bir dış tehlike durumunda onları karşı koymaya sevk eden veya başka bir topluluk üzerine saldırı gerektiğinde bütün aile üyelerinin tereddütsüz hare-

---

[129] Razi, *age.* XI, s. 433.

[130] Ta-Ha 20/44.

[131] Kutub, *Fi Zilâl,* c. X. s. 42.

[132] Açık bir örnek için Bkz. Tevbe 9/34-35.

[133] Bkz. Kehf 18/31; Hacc 22/23; Fâtır 35/33.

kete geçmesini sağlayan birlik ve dayanışma ruhudur."[134] Cahiliye döneminde asabiyet, "ister zalim ister mazlum olsun, kardeşine yardım et"[135] ifadeleriyle kısa ve net bir şekilde anlatılan bir anlayışı temsil etmekteydi. "Gerçek kardeşin seninle birlikte hareket eder, sen zalim olursan o da seninle birlikte zalim olur"[136] şeklinde bir anlayışı barındıran asabiyet duygusu, Kur'an'ın "*iyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın, Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın cezası çetindir*"[137] ifadeleriyle gayrı meşru ilan edilmiş ve bu duygunun çözülerek ancak yeni ölçüler dâhilinde etkinlik gösterebileceğine işaret edilmiştir.

İşte bu cahiliye asabiyet anlayışının kaldırılmasında etkili olan faktörlerin kökeninde netice olarak kıyamet hadisesini içeren korku dolu bir düşünüşün bulunabileceği, belirtilmesi gereken en önemli husustur.[138] Çünkü o gün muhatapların o denli değer atfettikleri tüm kan bağlarının anlamsız ve yararsız hale geleceği Kur'an'da bütün açıklığıyla ve inzar edici bir üslupla sunulmaktadır.[139]

Böylece soy üstünlüğü, kabilecilik ve kavmiyet davası güden bir anlayışla kerpiçleşmiş asabiyet duygusu, inzarların etkin olduğu yeni bir üslupla çözülerek dindarlık ve ahlâkî hassasiyet demek olan takva esası üzerinde kurulu mutlak adalet ve hakkaniyete dayanan "yardımseverlik" duygusuna dönüştürülmektedir. Bu duygunun, imanla bağlantılı bir şekilde işlenerek nihaî noktada "her hâlükârda haksızın karşısında yer alma" şeklinde dini bir görev duygusu olarak yararlı bir şekle sokulmak istendiği görülmektedir.[140]

---

[134] Apak, Adem, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasi Tarihindeki Etkileri*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 17.

[135] Çağrıcı, *age*. ay.

[136] Çağrıcı, *age*. ay.

[137] Maide 5/2.

[138] Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 90.

[139] Bu hususla ilgili önemli birkaç örnek için Bkz. Hacc 22/1-2; Meâric 70/10; Abese 80/33-37.

[140] Bkz. Hucurat 49/9-13.

İnzar metodu, insanın fıtratında saklı güdülerini ilahî eğitimin amaçlarına uygun bir yönde kanalize ederek erdemli davranışların meydana gelmesine yardımcı olmaktadır. Bu metot ile insana, yanlış yönde rehberlik eden bütün otoritelerin ehliyetsizliği ve iktidarsızlığı anlatılırken aynı zamanda fıtratındaki bağlılık ve güvenlik ihtiyacı da motive edilmektedir. Bununla beraber insanın saygınlık kazanma ihtiyacının da ancak, onun yüce Varlık'la ilişkisine bağlı olarak karşılanabileceği duygusu yerleştirilmektedir.

Yine toplumsal güdüler arasında anılan saldırganlık güdüsü de Allah'ın sonsuz güç ve kudretiyle karşı karşıya getirilmekte, bu güdüye Allah'ın iradesine uygunluğu ölçüsünde ve doğrultusunda hareket imkânı sağlamaktadır. Böylece temelde yıkıcılığı çağrıştıran bu duygu kudreti sonsuz, cezalandırması pek çetin ve kahrı tahammülsüz ama rahmeti ve acıması da sınırsız bir varlık düşüncesi karşısında ihtiyarî bir tarzda değişime uğramakta ve o yüce Varlık'ın gazabına neden olan bütün olumsuz eylemlere karşı erdemli bir mücadele ve cihad ruhu şeklini almaktadır.

Böylece diyebiliriz ki inzar metodu ile güdülerden kaynaklanan ilkel nitelikteki eğilim ve isteklere ket vurularak bu güdülerin amaçlarına ulaşması kısmen ya da bütünüyle engellenmiş, daha sonra da, fert ve toplumun dünya ve ahiret mutluluğunu kazanması yolunda, erdemli davranışların oluşturulması yönünde daha yüce amaçlara yöneltilmiştir. Bu yönelim, hem dinî manada olumlu davranışlarla sonuçlanırken hem de insana, edebiyat, sanat, bilim... gibi değişik alanlarda kendini gerçekleştirme imkânını sağlamaktadır. Sonuçta insanın, insanî kabiliyetlerinin farkına vararak kendini gerçekçi tarzda tanıması amaçlanmaktadır.[141]

Kur'an'da inzar metodunun, kendilerini aşırı bir olumsuzlukla güçsüz ve zayıf gören muhataplar üzerinde de önemli psikolojik etki bıraktığı söylenebilir. Bu muhatapların, kendilerinden çekinip korktukları ve böylece izlerinden gittikleri kişilerin Allah'ın huzurundaki hor, hakir ve zelil haldeki tasvir edilişleri[142], onların cesaret hissini

---

[141] Köknel, *Kişilik*, s. 187.

[142] Sebe' 34/33.

uyandırarak Allah'tan başka kimseden korkmama ve O'ndan başka kendisine itaat edilecek bir varlığın olmadığı duygu ve düşüncesinin oluşmasına yardım etmektedir. Bilal-i Habeşî (r.a)'ın ağır işkenceler altında dahi, önceden efendisi olarak bildiği Ümeyye b. Halef'e, onun bütün istek ve emirlerine aykırı olarak haykırdığı "Allah en büyüktür, Allah birdir" sözleri,[143] bu duygunun ulaştığı nihaî noktayı ifade eden İslâm tarihindeki numunelerden biridir.

Heyecansal yönü güçlü olan duygulardan korku duygusunun eğitimine gelince;

Bilindiği gibi ilahi eğitimle biçimlenmiş korku duygusu, iyi işlerin yapılmasında motivasyona imkân veren bir yeti olarak kabul edilmektedir.

Bir yanılsama ürünü olmayan gerçek korkunun, temel duygulardan biri olup tehlike karşısında enerjiyi artırdığı, kişiyi uyanık tuttuğu için gerekli olduğu bilinen bir husustur.[144] İnsan, gerçek tehlikelere karşı duyduğu gerçek korkunun dürtüsüyle uygarlık ve teknikten yararlanarak çeşit çeşit koruyucu çareler bulmuş, bu sayede doğayı geniş çapta hizmetine alarak üzerinde bir egemenlik kurmuştur.[145]

Bununla beraber korkunun bazı durumlarda tedavisi mümkün olmayan ruh hastalıklarına sebebiyet verdiği de bilinmektedir.[146] Muhammed İkbal, benliği zayıf düşüren şeyler arasında korkuyu da zikreder. Ona göre korku, "kötülüklerin birçoğunun kaynağıdır. Korkaklıktan dolayıdır ki birçok insan, imkân ve kabiliyetlerini gerçekleştirmek imkânından mahrum kalır. O sadece uyuşukluğun, gerçeklerden kaçışın, faaliyetten uzak durmanın, başkalarını taciz etmenin, sözde cesaret gösterilerinin ve istibdadın da sebebidir. Ayrıca her

---

143 Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, İst. 1986, c. I, s. 214.

144 Bilgin, *İslâm ve Çocuk*, s. 82.

145 Zülliger, *Çocuklarımızın Korkuları*, s. 16.

146 Bilgin, *age*, s. 83.

türlü putperestliğin, insana veya başka şeylere tapınmanın temelinde yatan da korkudur."[147]

Sınırlı ve sonlu varlıklara karşı aşırı düzeyde gelişen korku, İkbal'in de ifade ettiği gibi bütün kötülüklerin kaynağı olan şirkin de sebeplerinden biridir.[148] Nitekim Fir'avn kavminin, bir grup genç dışında Musa (a.s)'a iman etmemelerinin sebebi, onların Fir'avn'a karşı duydukları korkuya bağlanmıştır.[149]

Çocukluk döneminde gelişen korkunun farklı pek çok nedene dayanabileceği ifade edilmiştir. Bununla birlikte korku uyandıran bütün unsurların aslında bir tek koşula indirgenebileceği de kaydedilmiştir. O da sevilen, özlenen kimsenin aranması (eksikliği)dır."[150] Korku bu aranan objenin eksikliğine bir tepki olarak doğmaktadır.[151] Çocukta korkunun kaynağı ile ilgili bu tespiti, yetişkinlerin korkularının kaynağını ararken de hatırlamak yerinde olacaktır. Çünkü çocuk için güven kaynağı olan anne ya da baba, yetiştin için artık güven kaynağı olmaya yetmemektedir. Dolayısıyla onu aşan ve her türlü tehlikenin onun yanındayken anlamsız kaldığı bir varlığın bulunamaması yetişkinin bütün korkularının kaynağı olmaktadır.

Korku, kendisine karşı koyma hususunda insanın kendini aciz ve çaresiz hissettiği durumlarda ortaya çıkan bir duygudur. Korkan, korku objesinde gördüğü ya da hissettiği korkutucu gücü veya özelliği daha fazlasıyla bir başka varlıkta görmedikçe önceki korku objesine karşı korkma tutumunu değiştirmeyecektir. Onun için sahte korkuların tedavisinde inzar metodunun kullanılması ayrı bir önem arz etmektedir.

Korku, "tanrıların ilk anasıydı" diyen Amerikan tarihçisi Will Durant'ın[152], belki bizim anladığımız manada olmasa da bu sözüyle bir gerçeği ifade ettiğini söyleyebiliriz. İnsan, aceleci tavrıyla kendi-

---

147 Aydın, S. Mehmet, "İkbal'in Felsefesinde İnsan", s. 96.

148 Yazır, *age.* c. I, s. 105.

149 Bkz. Yunus 10/83.

150 Zülliger, *Çocuklarımızın Korkuları*, s. 12.

151 Zülliger, *ae.* ay.

152 Durant, Will, *Medeniyetin Temelleri* (çev. Nejat Muallimoğlu), İst. 1978, s. 112.

sinde aşkın bir gücün varlığını sandığı şeylere hemen tanrı diye tapınmıştır. İnsanın bir takım varlıklara tanrı diye tapmasının sebebi korku olunca, daha yüce bir varlığın fark ettirilmesinde de aynı motifin kullanılması kaçınılmaz olacaktır. Bunun için Kur'an'da, "de ki: Ben sadece bir uyarıcıyım. Tek ve Kahhar olan Allah'tan başka tanrı yoktur"[153] buyurulmuştur. Yine başka bir ayette, *"(Rasulüm) de ki: Allah'ı bırakıp da (ilah olduğunu) ileri sürdüklerinize yalvarın. Ne var ki onlar, sizin sıkıntınızı ne uzaklaştırabilir ne de değiştirebilirler, onların yalvardıkları bu varlıklar Rablerine -hangisi daha yakın olacak diye- vesile ararlar, O'nun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı sakınılacak bir azaptır"*[154] buyurularak ilah diye ileri sürülerek tapınılan şeylerin Allah'ın rahmetine muhtaç ve azabından kaçınma gereği duydukları ifade edilmiştir.

İşte insan fıtratındaki korku hissi aslında hayra yönelme vesilesi olması gerekirken, kimi zaman yanlış terbiye ve yönlendirme sebebi ile sapma vesilesi olabilmektedir. Bir takım hayvanların, tabiat hadiselerinin, cinlerin... vs. tanrı kabul edildiği bazı batıl dinlerin doğuşu, korku hissinin gerçek merciine bağlanamayışından olmuştur. Peygamberlik müessesesinin vazifesi olan inzar (korkutma) ve tebşir (müjdeleme)den ilkinin temeli bu hissi gerçek merciine bağlamak olmuştur."[155]

Kur'an'da inzar metodu ile korku duygusuna yön verilirken bu duygunun Allah'ın "Adl", "Rahman ve Rahîm", "Vedud", "Şekûr", "Halîm", "Raûf", "Afuvv", "Selâm"... gibi sıfatlarıyla dengede tutularak marazî bir hal alması engellenmektedir. Hâlbuki diğer bütün korkularda bu dengeleyici özellik bulunmamaktadır. Allah'a karşı hissedilen korku, kulun günah fiilleriyle ilgili olarak gelişirken[156] günahkârlık duygusunun en yoğun tarzda seyrettiği zamanlarda bile

---

153 Sâd 38/65.

154 İsra 17/56-57.

155 Cebeci, *age.* s. 74.

156 İbn Kayyım, *age.* c. I, s. 398.

"Allah'ın sonsuz rahmetinin gazabına galip geldiği"[157] bilgi ve inancı yine de korkunun tehlikeli bir boyutta seyretmesine mani olmaktadır. Onun için Kur'an diğer konularda olduğu gibi korku eğitimi konusunda da komplike metotlar içerir. Bunların birbirinden ayrı işletilmesi ya da ele alınıp incelenmesi Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılmasına mani olacaktır.

Kur'an'da, korku duygusunun gerçek merciine ilişkin bilgi verildikten sonra diğer pek çok korkunun tehlikeli sonuçlarıyla birlikte anlamsızlığına işaret edilir.[158] Ayrıca en çok korkulması gereken şeyin güven duyulmaya en çok layık olan bir varlık olması gereği hatırlatılır.[159] Böylece Allah'ın "korkutucu" yanı ile "güven duyulacak yegâne varlık olduğu" teması birlikte işlenir. Sonuçta insan, O'nun dışındaki diğer bütün kuvvet unsurlarını korkulmaya değer bulmaz. Çünkü onların da boyun eğdiği yüce bir Kuvvet bulunmaktadır. Gerçek anlamda korkulması gereken güç, her şeyi elinde tutan güçtür.[160] O halde insan sadece O'ndan korkmalı[161] ve sadece O'na güven duymalı, O'ndan başka hiç bir şeyden kokmamalıdır.[162] Bu tarzda gelişen bir korku insanı, korkak ve pısırık bir şahsiyet sahibi yapma yerine yiğit, yürekli, gözü pek ve cesur bir kişiliğe kavuşturur.[163] Onun için "Allah'tan korkan bir kimseden her şey korkmuş olur. Allah'tan korkmayan bir kimseyi de Hak Teâlâ her şeyle korkutmuş olur"[164] denilmiştir.

İslâm âlimleri dinî yönden makbul sayılabilecek korkuları derecelendirirken genelde iki kısma ayırarak incelemişlerdir.[165] Bunlardan

---

157 Müslim, Tevbe 14-12; İbn Mâce, *Mukaddime*, 13, Zühd, 35.

158 Bkz. Bakara 2/19; Nisa 4/77; En'am 6/80-81; Nahl 16/52; İsra 17/31; Ahzab 33/19.

159 Bkz. En'am 6/81.

160 Kutub, Muhammed, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler* (çev. Bekir Karlığa), İst. 1987, s. 201,

161 Bakara 2/150; Âl-i İmran 3/175; Maide 5/3, 44; Tevbe 9/13.

162 Âl-i İmran 3/173; Maide 5/54; Tevbe 9/18; Ahzab 33/39.

163 Uludağ, Süleyman, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, Ank. 1989, s. 55.

164 İmam Şa'rânî, *Levâkihu'l-Envari'l-Kudsiyye fi Beyâni'l-Uhudi'l-Muhammediyye (el-Uhudu'l-Kübra)*, (çev. Selahattin Alpay), İst. 1981, s. 657.

165 Bkz. Razi, *age*, c. XI, s. 228.

birincisi ceza korkusudur. Bu imanın kendisiyle sahih olduğu korkudur. Avama ait olan bu korku, tehdidi kabul etmek, suçu itiraf etmek ve sonunu düşünmekten dolayı ortaya çıkmaktadır.[166] Kur'an'da yetiştirilmek istenen hedef insanın bütün müspet davranışlarının değer ölçüsü olan "takva"nın temelleri kıyamet günü ve cehennem azabı korkusuna dayanır[167] ki bunlar birinci kısım korkular arasında yer alırlar. *İkincisi*, celâl ve azametten dolayı olan korkudur. Bu da muhakkiklerin, hakikat erbabının korkusudur. Bu korkunun sona ermesi hiçbir zaman mümkün değildir. Zira Allah'ın celâlini bilip tanıyan herkesin kalbinde bu korku her zaman ve en ileri düzeyde varlığını devam ettirir.[168]

Razi, birinci kısım korkunun müptedilerin, yani dini anlama ve yaşama sürecinin henüz başında olanların makamı olduğunu belirtir. Korku objesi olan şeyin esas kaynağı hakkında marifet arttıkça korku da yavaş yavaş birinci kısım korku durumundan ikinci kısım korkuya inkılâp eder. Bu noktada davranışların nedeni herhangi bir ceza korkusu olmayıp, Allah'a karşı hassas bir sorumluluk duygusundan ibarettir. Bu nihaî merhale Kur'an'da yine takva kelimesiyle ifade edilir.[169]

Buna göre insanın fıtratındaki korku duygusu, dünyevî cezalar ve uhrevî azaplar gibi inzar vasıtaları ile eğitime tabi tutulmaktadır. Bu merhalede muhatapların korku duygularına daha güçlü uyarıcı etkisi bulunan yeni objeler sunularak dikkatler çekilmektedir. Daha sonra yerlerin, göklerin ve bütün kâinatın sonsuz güç ve kudretteki yaratıcısı hakkında daha ikna edici bilgilerle sunulmakta ve onların bu yüce varlığı tanımalarına yardım edilmektedir. Neticede inzar, fıtrî bir duygu olan korku ile başlayıp takva derecesinde kemale ulaşan

---

166 İbn Kayyım, *age*. c. I, s. 398.

167 Gibb, Hamilton A. R., *İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, (çev. Kadir Durak, Atilla Özkök, Kenan Dönmez, Hayrettin Yücesoy), İst. 1991, s. 207.

168 Razi, age. c. XI, s. 228.

169 Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 92; Gibb, *age*. s. 207 vd.

insanın ruhî tekâmülünde merhaleler arası geçişleri sağlayan etkin bir metottur.[170]

B. Düşünce Eğitiminde İnzar

Düşünce, düşünme eylemi sonunda ortaya çıkan görüş, mütalâa, fikir, mülâhaza ve ide anlamında[171] insanî bir ürünü ifade eder.

Kur'an'da düşünme eylemini ifade eden kelimelerin başında "nazar", "tefekkür", "tedebbür", "i'tibar" ve "taakkul" gelmektedir.[172] Bunlardan nazar ve tefekkür, "bir işin akıbeti konusunda düşünmek"; tedebbür ve i'tibar, "bir işin sonucunu başından hesap etmek", zikir ve tezekkür de geçmişe yönelik düşünmeyi ifade eder ve "hem lisan ile anma hem de kalb ile hatırlama, akıldan geçirme" anlamlarında kullanılmaktadırlar.[173] Taakkul ise, "nedenle nedeni bulunan, eserle müessir arasındaki ilgiyi idrak edip, eserden müessire veya müessirden esere veya iki eserin birinden diğerine varmaktır."[174]

Kur'an ayetleri bir bütün olarak ele alınıp incelendiğinde onun çağrısının temelde ve özde akla ve fikre yönelik olduğu görülür[175]. Duyuların ve duyguların tahriki de çoğu zaman aklın önündeki düşünme gücünü azaltan ya da engelleyen amilleri ortadan kaldırmaya yöneliktir. Denilebilir ki: duyuların ve duyguların eğitimi düşünce eğitiminin ilk merhalesidir. Çünkü düşünce bir anlamda algılama + yargıdır.[176]

Kur'an'da düşünmeye yoğun teşvikin olduğu açık bir gerçektir. Kur'an'ın mesajı da daha çok insanlar arasından, gerçekten sağduyu sahibi, öğrenmeye, murakabe etmeye ve düşüncede derinleşmeye

---

170 Korku eğtimi için ayrıca Bkz. Bayraklı, *age.* s. 237-243; Gazâli, *age.* c. IV, s. 295.

171 *TDK Sözlüğü*, c. I, s. 423.

172 Kutluer, İlhan, "Düşünme", *DİA*, c. X, s. 53.

173 Kutluer, *ae.* ay.

174 Ünal, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 443.

175 Buti, *Kur'an Eğitiminin Eşsiz Metodu*, (çev. Şükrü Özen), İst. 1987, s. 64.

176 Jung, *age.* s. 16.

muktedir kimselere yöneliktir.[177] Düşünmenin konusu ise, başta Kur'an'ın mesajı olmak üzere bu mesajın aydınlatıcı ve yol gösterici ışığı altında Allah-âlem, âlem-insan, Allah-insan ilişkisi etrafında yoğunlaşır.[178]

Kur'an bu ilişkiyi ifade ederken insanı geçmiş, hal ve gelecek arasında dolaştırır ve bu zamanlarda olmuş ya da olacakları aktararak dinleyici ya da okuyucuyu düşünmeye ve birtakım çıkarımlara gitmeye zorlar. Bunu yaparken ya müspet davranış sahiplerini mutlu sonlarıyla birlikte, ya da kısmen veya tümden menfi tavır takınanları kötü akıbetleriyle tasvir eder.

Kur'an'a göre insanları aklen ve fikren harekete geçirip düşündürerek anlamalarını sağlamak ve doğru yolu bulmalarını temin etmek için;

a) Delil sunmak ve bu delilleri anlaşılacak düzeyde açıklamak (beyan) gereklidir.[179] Bunun için davetçi ya da eğitimcinin, muhatapları tarafından anlaşılabilecek bir lisan ile hitap etmesi gerekir.[180]

b) Ayrıca çok çeşitli misallerle pek çok yönlü açıklama yapmak (tafsîl ve tasrîf) gerekebilir.[181]

Gerek 'beyan' fiili gerekse 'tafsîl' ve 'tasrîf' fiili ile düşünmeye yöneltmek amacıyla açıklanan pek çok konu arasında tebşirlerin ve inzarların da yer aldığını görüyoruz. Beşîr ve nezîr sıfatlarıyla gönderilen Hz Peygamber'in muhatapları tarafından ahirette Allah'a karşı ileri sürmeleri muhtemel olan değişik türdeki bahaneleri geçersiz

---

177 Draz, *Kur'an Ahlâkı*, s. 162 vd.: Ayrıca ilgili ayetler için Bkz. Bakara 2/164, 269; Âl-i İmran 3/7; En'am 6/97, 98, 105, 151, 152; A'raf 7/32; Tevbe 9/11; Yunus 10/5, 24; Ra'd 13/3, 4, 19; Nahl 16/ll, l2, 13, 67, 69; Rum 30/21, 23, 24, 28; Sâd 38/29; Zümer 39/9, 18, 21, 42; Casiye 45/5.

178 Kutluer, "Düşünme", *DİA*, c. X, s. 53.

179 Bkz. Bakara 2/219, 221, 242, 266; Âl-i İmran 3/103, 118; Nahl 16/44; Nur 24/61; Hadid 57/17.

180 İbrahim 14/4.

181 En'am 6/65; İsra 17/41 (Bu ayetteki "tezkir"tezekkür (iyice düşünüp anlama) anlamındadır. Bkz. Razi, *age*, c. XIV, s. 491); Furkan 25/50.

kılan açıklamaları 'beyan' fiili ile ifade edilmiştir.[182] Ayrıca "(Rasulüm!) Biz onu böylece Arapça bir Kur'an olarak indirdik ve ikazları (vaîd) tekrar tekrar açıkladık. Umulur ki onlar (bu sayede günahtan) korunurlar (ittika); yahut da o (Kur'an) kendileri için bir ibret (zikr) ortaya koyar"[183] ayetiyle inzar vasıtaları arasındaki geçmiş milletlere ait ceza haberlerinin ya da gelecekteki azapların ifade ediliş şekli 'tasrîf' kelimesi ile anlatılırken bu inzar vasıtalarının göreceği muhtemel fonksiyon da günahlardan sakınma (ittika) veya bir ibret tesiri (zikr) meydana getirme şeklinde açıklanmaktadır.[184]

Yine Kur'an, yaptıkları kötülükler yüzünden helakle karşılaşan önceki milletlerin acıklı yok oluş haberlerini aktarırken bunların, düşünme melekeleri çalışır durumda olanlar için mühim dersler ve ibretler ihtiva ettiğini birçok ayetinde önemle vurgular.[185] Hz Peygamber'in Rabbinden bir rahmetle uyarıcı olarak gönderilmesi de muhatapların düşünüp öğüt almalarını temine yöneliktir.[186]

Kur'an'da akıl sahipleri, "Allah inancıyla fikrî araştırmayı bir arada götüren, entelektüel faaliyetlerini tezekkür ve tefekkürün birbirini takip ettiği ve bütünlediği bir aklî yapıyla gerçekleştiren insanlar"[187] olarak tarif edilir.[188] İlgili ayetlerde geçen "zikr" kelimesi ise, "dille anmaktan ziyade Allah'ın hayranlık uyandırıcı kudret belirtilerini tefekkür ve teemmüle dalmak, bu alâmetlerin Allah'ın kudretini hatırlatıcı tesiriyle düşünmeye koyularak Allah bilinciyle dolmak"

---

182 Bkz. Mâide 5/19.

183 Ta-Ha 20/113.

184 Bkz. İsra 17/41.

185 Bkz. A'raf 7/130; Hud 11/103, 120; Yusuf 12/109, 111; Hicr 15/76-79; Ta-Ha 20/99, 128; Hacc 22/46; Furkan 25/40; Şuara 26/65-67, 139-140, 155-158, 172-175, 189-191; Neml 27/52; Ankebut 29/14-15, 34-35; Rum 30/9-10, 42; Secde 32/26; Fatır 35/44; Ya-Sin 36/31-32; Saffat 37/133-138; Mü'min 40/21, 82; Zuhruf 43/55-56; Ahkaf 46/27-28; Muhammed 47/10; Kaf 50/36-37; Zariyat 51/37-38, 41, 43; Kamer 54/13, 16, 51; Tegabün 64/5; Naziat 79/25-26.

186 Kasas 28/46.

187 Kutluer, "Düşünme", *DİA*, c. X, s. 53.

188 Âl-i İmran 3/190-191.

anlamlarını taşımaktadır.[189] Bu durumda Hz Peygamber'in uyarıcılık (nezîr) vasfıyla gönderilmesi "insanların tezekkür etmeleri" sebebiyle açıklanınca inzar ile düşünce arasında bir etkileşimin olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.[190] Burada bir etkileşimden söz ediyoruz, çünkü inzarın düşünmeye etki edici olması yanında ayetlerde tezekkür ve tefekkürün de aynı zamanda inzar tesiri oluşturduğunu görmekteyiz.[191]

Kur'an'da inzar ile "hikmet" arasında bir ilgi kurulmuş olmasının da inzar metodu ile düşünce eğitimi arasında bir ilişkinin varlığının diğer bir delilidir. "*Ant olsun onlara, kötülükten önleyecek nice önemli haberler gelmiştir, bu büyük bir hikmettir. Fakat (yüz çevirene) uyarılar (nüzür) ne fayda verir!*"[192] ayetlerinde bu durum ifade edilmiştir. Bu ayetler, "yani üstün bir hikmet olan tehditler ve haberlerle Kur'an geldi"[193] şeklinde açıklanmıştır.

Düşünme gücünün bir fazileti olarak kabul edilen hikmet[194], birçok manada kullanılmakla birlikte[195] nazarî anlamda objektif ve sübjektif yönleriyle varlıktaki ilahî kanunların akış şeklini gözlem konusu yaparak onlardan bir sonuç çıkarmayı ifade eder.[196] Hikmet, mastar olarak "kötülükleri ortadan kaldırma ve iyilikleri elde etme" gibi bir manaya da sahiptir.[197] İşte hikmetin kötülükleri ortadan kaldırma manası, Allah korkusuna bağlı iken iyilikleri elde etme manası da Allah sevgisiyle daha çok işlerlik kazanmaktadır.[198] Dikkat

---

189 Kutluer, "Düşünme", *DİA*, c. X, s. 53.

190 Razi *age.* c. XIV, s. 48.

191 Âl-i İmran 3/191-192; Açıklama için Bkz. Razi *age.* c. VII, s. 272.

192 Kamer 54/4-5.

193 Yazır, *age.* c. VII, s. 317.

194 Aydın, Mehmet, "Ahlâk" *DİA*, c. II, s. 12.

195 Bkz. Yazır *age.* c. II, s. 204-220.

196 Yazır, *age.* c. II, s. 214.

197 Yazır, *age.* c. II, s. 204; Kur'an'da Hikmet kavramı hakkında geniş bilgi için bkz.

198 Yazır, *age.* c. II, s. 219; Ayrıca "Hikmetin başı Allah korkusudur"hadisi de hikmet ile Allah korkusu arasındaki münasebeti açıklamaktadır. Hadis için Bkz. Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafa ve Müzilü'l-İlbas Amme'ş-Tehere Mine'l-Ehadîsi Ale's-Sineti'n-Nas*, Beyrut, 1351, c. I, s. 421.

edilecek olursa hikmet hem bilgi ve ilimle hem de amelle ilişkili bir kelimedir. Zaten hikmetin hakikatinin de *ilim ve amelde doğruya ve hayra isabet etmek* olduğu ifade edilmiştir.[199]

Buradan hareketle, Kur'an'ın üstün birer hikmet olarak değerlendirdiği önceki milletlere ait kötülüklerden önleyici haberler, Allah'ın yeryüzünde kurduğu düzendeki incelikleri gözlem konusu yaparak muhatapların bu düzenin kanun ve kurallarını, sebep-sonuç açısından işleyiş şeklini düşünüp anlamaya çalışmalarına önemli derecede müspet etki ettikleri söylenebilir. Allah'ın Hz Peygamber'den muhataplarına birtakım kıssaları anlatmasını istemesinin sebebi, "*belki düşünürler*"[200] şeklinde ifade edilirken de yine içinde daha çok inzar sahnelerinin yer aldığı kıssaların düşünceyi motive edici yönüne işaret edilmektedir.

Gerek anlatılan kıssalar aracılığıyla ve gerekse bunun dışında tasvir edilen azap ve yok oluş sahneleriyle inzar etme sonunda muhataplar üzerinde oluşan kaygı ve korku durumu, önce onlara, fıtrî olarak bu durumu algılama, daha sonra da takınacakları tutum ve yapacakları davranışta bilinçli hareket etme olanağı sunmaktadır. Bu süreçte kaygı ve korkuyu doğuran durumla bilinçli olarak başa çıkmak için, duygu, bellek, düşünce, uslamlama gibi yetilerin işlevlerinden yararlanılmaktadır.[201]

C. Davranış Eğitiminde İnzar

"Kişilik" için yapılan tanımlardan biri de "insanın duygu, tutum ve davranışlarının örgütlenmiş, kalıplaşmış, alışkanlık haline gelmiş bütünüdür"[202] şeklindedir. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere kişilik; duygu, düşünce, tutum ve davranışların örgütlü ve sıkı örüntülü bir şeklidir. Bunlar arasında kesintisiz bir ilişki ve bir iç içe oluş bulun-

---

199 Yazır, *age.* c. II, s. 206.

200 A'raf 7/176.

201 Köknel, *Kişilik*, s. 137; Düşünceye ve kalbe etki etmesi açısından Kur'an'ın inzar edici özelliğinin, onun icazındaki rolü için Bkz. Suyuti, *age.* c. II, s. 317-318.

202 Yörükoğlu, Atalay, *Gençlik Çağı*, 7. bs. İst. 1990, s. 81.

maktadır.[203] Böyle olduğu için davranış eğitiminin temelleri, duygu ve düşüncenin eğitimi ile atılır. Daha sonra tutumların eğitimi ile onlara istenilen yön verilir, değiştirilir ya da pekiştirilir. Böylece istenilen davranış türlerinin ortaya çıkması için zemin hazırlanmış olur.

1. Tutumları Değiştirmede İnzar Metodu

"Tutum" kelimesi, değişik kuramsal yaklaşımlardan hareket eden sosyal psikologlarca farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bununla birlikte daha yaygın bir şekilde kabul gören tutum tanımı, "bilişsel ve duygusal öğeleri bulunan ve davranışsal bir eğilim içeren oldukça kalıcı bir sistemdir"[204] şeklinde yapılmıştır.

Yine bu gün birçok sosyal psikolog tarafından kabul görebilecek buna yakın başka bir tutum tanımı da şudur: "Tutum, bir bireye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir şekilde oluşturan bir eğilimdir."[205]

Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere tutumun iki temel öğesi bulunmaktadır. Bunlar, tutum nesnesine ilişkin bilgi, görüş ve inançlardan oluşan bilişsel öğe ve inançlara bağlanmış heyecansal duygulardan meydana gelen duygusal öğedir.[206] Bir de bunlara bağlı olarak davranışsal eğilimi ifade eden üçüncü bir öğeden bahsedilebilir.

Tutumların oluşum, gelişim ve biçimlenmesi daha çok bireyin duygusal gelişimine dayanır[207] ve pek çok eğilimde olduğu gibi bunların da öğrenildikleri varsayılır.[208] Öğrenmede çağrışım, pekiştirme, taklit ve özdeşleşme süreçlerinin[209] yanı sıra bireyin haz ve elem yönünde geliştirdiği tüm duyguları tutumların biçimlenmesinde önemli etkide bulunurlar.[210] Daha sonra tutumların süreğenliğini

---

203 Baymur, *age.* s. 72.
204 Freedman, *age.* s. 268.
205 Kağıtçıbaşı, *age.* s. 84.
206 Freedman, *age.* s. 268; Kağıtçıbaşı, *age.* s. 85-86.
207 Başaran, *age.* s. 298.
208 Freedman, *age.* s. 349.
209 Freedman, *age.* s. 273-274, 349.
210 Başaran, *age.* s. 298.

sağlayan faktörler "bireyin geliştirdiği inançları, peşin yargıları, dogmaları, değerleri ve ilgileridir."[211]

Tutumlar değişmeye karşı oldukça dirençli olma eğilimi taşıdıklarından mevcut duruma ters bir gerçekle karşılaştıklarında hemen değişivermezler. Onun için insanlar direnmeden, küçümsenemeyecek ölçüde güçlü bir baskıyla karşılaşmadan ve güçlü bir iletişime girmeden tutumlarını değiştirmemektedirler.[212]

Esasen, tutum değişikliği için dört koşulun gerekliliğinden bahsedilir: "(1) Güçlü bir iletişim, (2) inanılabilir bir kaynak tarafından (3) değişikliğe çok dirençli olmayan bir hedefe ulaşmalı ve (4) ortamsal değişkenler değişikliği kolaylaştırıcı olmalıdır."[213]

Güçlü bir iletişimle bir kişinin tutumunu etkileme girişimi, bilişsel bir temele dayalı olarak mantıksal açıklamalarla gerçeklerin ortaya konulması yanında insan ruhunun derinliklerine kök salmış gereksinimlere hitaplar ve güçlü güdülerle duygusal motivleri içermelidir. Çünkü güdüsel ve heyecansal etmenler bir etkileyici iletişimin etkililiğini belirlemede önemli rol oynamaktadır.[214]

Bu gerçekten ve pek çok araştırmanın ortak sonuçlarından hareketle çoğu koşullar altında, korku uyandırmanın etkileyici iletişimin etkililiğini artırdığı kabul edilmiştir.[215] Ancak çok fazla korkunun kişiyi, nasıl davranması gerektiğini kestirmesine engel olacak derecede şaşkınlaştırabileceği ya da onun tehlikeyi görmezlikten gelip kaynağı ya da iletişimi reddetmesine neden olabileceği de ifade edilmiştir.[216]

İnsanların, korku uyandıran bir durumla karşılaştıklarında takındıkları tavrın açık örneklerini Kur'an'da da görmemiz mümkündür. Bu tavır, Kur'an'ın "ölü" olarak tanımladıklarının dışında ilk anda

---

211 Başaran, *age.* ay.

212 Freedman *age.* s. 269.

213 Freedman *age.* s. 336.

214 Freedman *age.* s. 327.

215 Bkz. Freedman, *age.* s. 309-312; Kağıtçıbaşı, *age.* s. 185.

216 Bkz. Freedman, *age.* s. 312, 328; Kağıtçıbaşı, *age.* s. 184.

genellikle olumlu bir değişiklik şeklinde görülmektedir.[217] Kur'an'ın bu husustaki tasvirlerinden söz konusu değişmenin geçici olduğu ifade edilse de bu durumun muhatapların kendilerinden kaynaklı bir problem olduğuna işaret edilir.[218] Dolayısıyla korku uyandırmanın (inzar) kişiyi fıtratı ile yüz yüze getirerek yaratılışına uygun harekete sevk ettiği söylenebilir.

Kur'an'da inzar metodu, muhatapların daha çok atalarının peşinden giderek taklit yolu ile sahip oldukları kalıplaşmış tutumlarını çözmede etkin rol oynar. Tasvir edilen inzar sahnelerine iştirak edenler genellikle değiştirilmek istenen tutumlara ve inançlara sahip olan insanlardır. Böylece dolaylı olarak, yaşayanların görüş ve tutumlarını kendilerine zarar getirmeyecek bir yönde oluşturmaları ikaz edilmektedir.

2. Davranış Eğitiminde İnzar Metodu

Psikolojide "canlı varlıkların bütün eylemlerini (devim, edim ve tepkilerini) kapsayan bir kavram"[219] olan davranış, "bir kimsenin bulunduğu toplumsal, ekonomik ve kültürel şartlar sonucu geliştirdiği ve onu aynı durumda bulunan kimselere yaklaştıran davranımlarının tümü"[220] olarak tanımlanmaktadır.

Davranışların önkoşullarına psikolojide "uyarıcı"; uyarıcılara karşılık meydana gelen davranışlara da tepki adı verilir.[221] Uyarılma bir yandan çevresel uyarıcılar, öteki yandan da içsel etmenler sonucu oluşur ve organizmayı davranışta bulunmaya zorlar.[222] Bu durum U-O-T formülü ile ifade edilir.[223]

Davranışların önkoşulları olan uyarıcılar, çevrenin bireyi etkilemesini ve bireyin de çevresini tanımasını mümkün kılan duyum

---

[217] Bkz. En'am 6/27-28, 40-41; Yunus 10/12; İsra 17/67; Ankebut 29/65Rum 30/33; Zümer 39/8. 49; Lokman 31/32.

[218] En'am 6/27-28; İsra 17/67.

[219] Baymur, *age.* s. 311.

[220] Alaylıoğlu. *age.* s. 61.

[221] Baymur *age.* s. 23.

[222] Baymur. *age.* s. 27.

[223] Baymur, *age.* s. 24.

mekanizmasının[224] sağlam bir şekilde çalışıyor olmasıyla anlamlı hale gelir. Duyum hadisesi, fizyolojik bir olay olarak kabul edilmekle[225] birlikte fert ruhunun derinliklerine kadar inebilen duyguları harekete geçirebilme özelliği bakımından ruhsal etkileri de önem arz eder. Çünkü duygu, ruhsal bir olay ve aynı zamanda ruhsal bir faaliyeti ifade eder.[226] Duyguların ortaya çıkması, ihtiyaçlar ve güdülerle ilişkilidir. "Temel ihtiyaçların karşılanıp karşılanmaması çeşitli duyguların doğmasına yol açar."[227] Sonuçta duygular ferdî yaşayışın bütününe ve içerde yaşanan her ruhsal olaya yön verecek gücüyle, ferdin çevresine ve çevre şartlarına uymasını sağlayan faaliyetlerde itici ya da çekici güç olur. Böylece insanın hem davranışlarının ayarlanmasında hem de fiillerinin ortaya çıkmasında önemli rol oynar.[228]

Güdüler davranışlara yön verirken bu ya istenilen bir şeye doğru yaklaşma ya da istenmeyen zararlı bir şeyden kaçma şeklinde gerçekleşir.[229] Daha genel ifadeyle, tüm insan davranışları zevk almak ya da üzüntüden kaçınmak için şiddetli bir dürtünün etrafında gelişir.[230]

İnsanın fıtratına hitabı esas alan Kur'an da, işte bu fıtrî özellikten faydalanmıştır. Bu özellikten dolayı Kur'an'ın emir ve yasakları, genel olarak üç farklı delille desteklenmiştir:

1) Sadece onu koyanın teşrii otoritesi ile Allah bizzat 'hakkın ve adaletin sesi' olduğu ölçüde hiç bir art düşünce olmaksızın parolasına şartsız olarak uyulmaya layıktır.

2) O'nun latif ve saygılı, her yerde hazır ve nazırlığının duygusu vasıtasıyla; bu duygu, bizim kötü eylemlerimizi edepli bir şekilde püskürtmek özelliğine sahip olduğu gibi iyilik yapma ve onu güzel yapma cesaretimizi de teşvik edecek türdendir.

---

224 Baymur, *age.* s. 26.

225 Baymur, *age.* s. 99.

226 Yavuz, Kerim, *Çocuğun Dünyası ve Gelişme*, İst. 1992, s. 30.

227 Baymur, *age.* s. 73.

228 Yavuz, K., *Çocuğun Dünyası ve Gelişme*, s. 31; Köknel, *Kişilik*, s. 59.

229 Baymur, *age.* s. 66.

230 Robbins, Anthony, *Sınırsız Güç*, (çev. Mehmet Değirmenci), 4. bs. İst. 1993, s. 256.

3) O'nun tarafından konulmuş olan müeyyide ölçülerinin görünüşü vasıtasıyla.[231]

İnsanları dünyada iyilik işlemeye iten sebepler sayılırken bunlar da temelde üç sebebe dayandırılır.[232]

1) Teşvik veya tehdit: Sebebi bir teşvik ya da tehdit olan iyiliklerin işlenişi kişinin sadece kendi arzularını tatmin amacının gütmektedir. Bu manada iyilikleri daha çok halk kitleleri işlemektedir.

2) Övülme umudu veya yerilme korkusu: Bu manada iyilikleri tam olarak aklî olgunluğa ermemiş olan kimseler işlerler.

3) Kişinin, nefsini olgunluğa eriştirmesi ve ahlâkî üstünlük kazanması gayesiyle iyilik yapmasıdır ki bu tarzda yapılan iyilikler sonuçta temiz bir gayenin dışında mükâfat veya çıkar umuduna bağlı değildir. Bu manada iyilikleri de Allah dostları, hikmet sahipleri ve kendisini Allah'ın emrine veren akıl sahiplerinin işleyecekleri ifade edilmiştir.[233]

Kur'an'ın hemen her devirdeki muhataplarının büyük çoğunluğunun halk tabakasından insanlar olması ilk planda fayda verecek olan delillerin tespitinde ve bunların yoğunluğunda önemli bir kriterdir. Buna göre halk kitleleri korku ahlâkı üzere bulunduğundan onların öncelikle korkutma ağırlıklı olarak inzar-tebşir metoduyla belli bir davranışta bulunmaları ya da kötü bir fiili işlemekten alıkonmaları sağlanabilir. İnsanların tehdit ya da teşvikle her hangi bir davranışta bulunmaları hem pedagojik hem de dinî yönden makbul olmasa da bu tarz da elde edilen bir sonucun, tehditle engellenmeyen bir davranışın kötü sonucuna göre daha çok tercih sebebi olduğu durumlarda bu metoda başvurulması bir yerde kaçınılmaz olmaktadır.[234]

Kendi kendini idare etmekten yoksun olan ve devamlı dış uyarıcılara ihtiyaç duyan insanları istenilen bir davranışa yöneltmek için,

---

[231] Draz, *Kur'an Ahlâkı*, s. 217.

[232] Gazâli, *Amellerde İlahî Terazi*, (çev. Abdullah Aydın), İst. 1971, s. 198.

[233] Gazâli, *ae.* ay.

[234] Sûfî, Abdülkadir, *Yüz Basamak*, (çev. Yusuf Tatlısu), İst. 1982, s. 31.

onların nefsî istek ve arzularına dönük ilgilerinin bu davranışlar üzerine çekilmesi gerekir. Bu da uyarıcıların yeğinliği ve belirginliği oranında gerçekleşir. Çünkü uyarıcıların belirginliği azaldıkça psikolojik (nefsî) yapım seçenek ve olanakları artarken uyarıcıların belirginliği arttıkça psikolojik yapım seçeneklerinin azalacağı psikolojik bir kaidedir.

İşte bundan dolayı Kur'an'da inzar sahneleri, nefsî istek ve arzuların vereceği geçici ve sahte ferah ve tatminden alıkoymayı amaçladığından, bu amacı gerçekleştirecek yeğinlikte ve belirginlikte düzenlenmiştir. Kur'an'ın ilk dönem muhataplarının "*hayat ancak bu dünya hayatımızdır, (kimimiz) ölürüz, (kimimiz) yaşarız, biz bir daha diriltilecek değiliz*" şeklinde özetledikleri anlayışları onların birçok olumsuz davranışlarının oluşum ve şekillenişine kaynaklık etmektedir. Bu sübjektif algılayış, dünyevî bütün lezzetleri acıya çevirecek ve onları anlamsızlaştıracak dünyevî ve uhrevî azap tasvirleriyle sarsılmadıkça adaletle hareket etme ve iyiye yönelme davranışının ortaya çıkması mümkün olmayacaktır. Onun için Kur'an'daki bütün kıssalar bu manada didaktik bir mahiyete sahiptir. Bunların dışında hemen her emir ve yasağın ardından Allah'ın karşı konulmaz gücüne işaretle azapla uyarı ve sonsuz lütfuna işaretle nimetlerle müjdeleme ayetlerinin gelmesi de, muhatapların nefsî isteklerine uyarak şuursuzca yaptıkları davranışları kontrol ederek yeni bir alana kaydırma amacına matuftur.

Kur'an'da korkunun olumsuz davranışlara engel olucu ve olumlu davranışlara yöneltici özelliğine işaret eden pek çok ayet bulunmaktadır. Bu hususta birer örnek olarak şu ayetleri verebiliriz:

"*Kim Rabbinin makamından korkup da kendini kötülükten alıkoyarsa varacağı yer şüphesiz cennettir.*"[235]

"*O kullar verdikleri sözü yerine getirirler, fenalığı oldukça yaygın olan bir günden korkarlar. Onlar kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler. 'Biz size Allah rızası için yediriyoruz, binaenaleyh sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür*

[235] Naziat 79/40-41.

bekliyoruz. Biz sert ve belalı bir günde Rabbimizden (O'nun azabına uğramaktan) korkarız' (derler)."[236]

Bu ayetlerde görüldüğü üzere kötü bir davranış öncesinde var olan ya da uyandırılan cezalandırılma korkusu, bu davranışın ortaya çıkmasını engelleyici olması[237] yanında iyi davranışlar üzerinde pekiştirici bir etkiye sahip bulunmaktadır. Bu durumda korku uyandırmanın Kur'an'da negatif bir pekiştireç olarak kullanıldığını söylememiz mümkündür. Bunun yanında korkunun, onun yokluğu müjdesiyle pozitif bir pekiştireç haline dönüşmüş olarak kullanılışları da bulunmaktadır.

Bu hususta, Allah'a ve ahiret gününe inanarak hidayete tabi olup peygamberlere uyan ve O'nun emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınan; mallarını Allah yolunda gece ve gündüz, gizli ve açık olarak, verdiğini başa kakmadan ve gönül kırmadan hayra sarf eden; namazlarını kılan ve zekâtlarını veren; taat ve amelinde ihsan mertebesine yükselerek bütün benliğini Allah'a teslim eden O'nun veli kulları; kısaca, "*Rabbimiz Allah'tır*" deyip dosdoğru yaşayanlar ve O'nun yolunda öldürülenlerin[238] cennette "*Ey kullarım! Bu gün size artık ne korku vardır ne de üzüntü*"[239] ilahî müjdesiyle karşılaşacakları haber verilerek korku ve üzüntünün ortadan kaldırılmasıyla bu davranışların pekiştirilmesi sağlanmaktadır. Şüphesiz inzar üslubu ne kadar etkili olursa olumsuz pekiştireç olarak sunulan inzar vasıtalarının ortadan kaldırılması da o derece önem kazanır. Ayrıca inzar, iyi davranışların karşılığı olarak verileceği haber verilen maddî ve

---

236 İnsan 76/7-10.

237 Bariz başka bir örnek olması bakımından Habil'in Kabil'i öldürme gibi bir davranışa girişmemesinin sebebi olarak onun "ben âlemlerin Rabbi Allah'tan korkarım"şeklindeki ifadeleri için Bkz. Maide 5/28; Sosyal Psikolojik açıdan izahı için Bkz. Freedman, *age.* s. 217, 414, 415; Durant, *age.* s. 132.

238 Bakara 2/38, 62, 112, 262, 274, 277; Âl-i İmran 3/170; Maide5/69; En'am 6/48; A'raf 7/35, 49; Yunus 10/62; Ahkaf 46/3; Korkunun negatif bir pekiştireç olarak kullanıldığı bu ayetlerin çoğunluğunun Medenî surelerde yer alması, inzar metodunda sürecin niteliği açısından dikkatimizi çeken bir husustur.

239 Zuhruf 43/68.

manevî mükâfatlara da yeğinliği nispetinde anlam katmaktadır. Çünkü bir şey zıddıyla birlikte daha iyi bilinmek durumundadır.[240]

Toplumda birçok davranış şekilleri ile çeşitli objelerden hoşlanma ya da korkma gibi özelliklerin öğrenilmesi çoğu kez bir model aracılığıyla gerçekleşir.[241] Modeli gözlemleyen bir kişinin davranışlarında üç tür değişiklik olabileceği saptanmıştır:

a) Yeni tutum ve davranışların kazanılması,

b) Eski davranışların kuvvetlenmesi - harekete geçirilmesi,

c) Var olan davranışların yapılmasından kaçınılması, sakınılması.[242]

Kur'an'da peygamberlerin ve salih kişilerin hayatları ile cennet nimetleri ile müjdelenen takva sahiplerinin örnek davranışlarına ilişkin tasvirler, okuyucu ya da dinleyici için olumlu manada birer modeli yansıtırken önceden helake uğrayan kavimler ile Allah'ın acı azabına uğrayacakları haber verilen inkârcı ve azgın günahkârlar, bütün olumsuz davranışlarıyla okuyucu ya da dinleyicinin şiddetle sakınacağı menfî modelleri oluşturmaktadır. Model sunma yoluyla kötü davranışlardan sakındırmak için Kur'an, "*sizden önce nice milletlerin vakaları gelip geçmiştir. Onun için yeryüzünde gezin, dolaşın da (Allah'ın ayetlerini) yalanlayanların akıbeti ne olmuş görün*"[243] uyarısı yapılır ve benzer uyarılar pek çok yerde tekrarlanır.[244]

Sonuç olarak bütün vahiyler kısaca iki esasta özetlenebilir ki bunlardan birisi ilmî kuvvetin olgunluğunun son noktasını ifade eden tevhid, diğeri ise amelî kuvvetin nihaî kemal noktasını ifade eden takvadır.[245] İşte inzar metodu da duyulara ve duygulara yaptığı tazyik

---

240 Razi, *age.* c. IV, s. 180.

241 Fidan, *age.* s. 166.

242 Fidan, *age.* s. 167; Kılavuz, M. Akif, *Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi (İHL ve GL Öğrencileri Arasında Karşılaştırmalı Bir Araştırma)*, (Basılmamış Doktora Tezi, Bursa , 1993, s. 20.

243 Âl-i İmran 3/137.

244 Bkz. En'am 6/11; A'raf 7/84, 86, 103; Yunus 10/39, 73; Nahl 16/36; Neml 27/14, 51, 69; Kasas 28/40; Rum 30/42; Saffat 37/73; Zuhruf 43/25.

245 Yazır, *age.* c. V, s. 228.

ve tahrikle kişiyi hem ilmî kuvvetin nihaî noktası olan tevhide hem de amelî kuvvetin son noktası olan takvaya ulaştırıcı bir fonksiyon icra eder. "*Rablerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları onunla (Kur'an ile) uyar. Onlar için Rablerinden başka ne bir dost ne de bir aracı vardır; belki sakınırlar (ittika)*"[246] ayeti de bu gerçeği ifade etmektedir.

II- DİNE DAVET VE DİN EĞİTİMİNDE İNZAR METODU

A. Dine Davette İnzar Metodu

Davet, "terim olarak, özellikle İslâm'a ve İslâm esaslarının uygulanmasına çağrı"[247] anlamında bir kelimedir. Kur'an'da değişik türevleriyle birlikte pek çok ayette geçen davet kelimesi, geniş manada 'iyiliği emretmek ve kötülükten menetmek' şeklinde de tanımlanabilir.

Kur'an'da Rasulullah'ın şahsında bütün insanlığa yöneltilen davet emri, bu kelimenin dışında tebliğ, inzar, tebşir, va'z ve nasihat kelimeleriyle de ifade edilmiştir. Kur'an'da "dâî", "beşîr" ve "nezîr" olarak nitelendirilen Hz Peygamber de davetine ilk olarak "*Ey örtüsüne bürünen, kalk ve inzar et*"[248] emriyle başlamıştır.

Kur'an-ı Kerim incelendiği zaman bütün peygamberlerin kavimlerini sevindirecek şeyleri haber verip müjdelemek, zarar verecek şeyleri bildirip korkutmak ve sakındırmak, itaat edilecek hususları ve itaat edenlerin sevabını; günahları ve günah işleyenlerin cezasını haber vermek ve tebliğ etmek için gönderildikleri anlaşılır.[249] Hz Peygamber de tebliğ görevini, yukarıda kaydettiğimiz ayetteki inzar

---

246 En'am 6/51.

247 Çağrıcı, Mustafa, "Davet", *DİA*, c. IX, s. 16; Geniş bilgi için Bkz. Önkal, *Ahmet, Rasulullah'ın İslâm'a Davet Metodu*, 6. bs. Konya 1990, s. 3-17; Saka, Şevki, Kur'an-ı Kerim'in Davet Metodu, 2. bs. İst. 1991, s. 27-28.

248 Müddessir 74/1-2.

249 Bkz. Kutub, S., *Fi Zilal*, c. V, s. 336; Mevdudi, *Tefhim*, c. I, s. 385; Ünal, Ali, *Mekke Rasullerin Yolu*, 5. bs. İst. ts. s. 92.

emri doğrultusunda ilk dönemlerde uyarma, korkutma biçiminde yerine getirmiştir.[250]

İlahî vahyin insanlara ilk olarak ulaştırıldığı dönemler düşünüldüğünde davette inzar metodunun ilk olarak tercih edilmesinin değişik pek çok nedeni yanında Allah'ın sonsuz rahmeti ve insan psikolojisinin giriftliği ile açıklanabileceğini bir kere daha vurgulamakta yarar vardır. Kısaca bunları açmak gerekirse;

a) Allah'ın insanlara peygamber gönderdiği dönemler genellikle her yönüyle olumsuzluk ifade ederler. İnsanlık özbenliğini kaybetmenin eşiğinde ve Allah'ın yeryüzünde işleyen kanunu gereği kötülükleri kendilerini kuşatan toplumların helake uğrayacakları haberine muhatapken, O'nun kullarına sonsuz rahmetinin sonucu olarak peygamberler gelmişlerdir. Böyle bir ortamda insanlıklarını kaybetme noktasında hisleri körelmiş toplumlara bulundukları durumun vahametini anlatmak ve onları harekete sevk etmek ancak inzar metoduyla mümkün olabilirdi. Çünkü insanı harekete sevk eden en temel dürtüler haz ve elem ilkesine dayanır. Bunlardan haz, kendisine ulaşmak mümkün olmadığında vazgeçilebilir olmakla birlikte elemin daha hayati etkilere sahip oluşu, onu daha önemli kılmaktadır. Onun için ilk olarak elem duygularının tahriki insanın kurtuluşunun en emin yoludur.[251]

b) Böyle bir tercihin genel olarak insan psikolojisiyle de yakın ilgisi bulunmaktadır. İnsan bolluk, refah ve rahatlık anlarında nankör ve kibirli olmaya daha yatkın; darlık, sıkıntı, hastalık ve acılı hallerinde Allah'ı anıp O'na yönelmeye, aczini kabullenerek dua edip O'ndan yardım dilenmeye daha meyillidir. Onun için maddi zevk serabına gömülü bir topluma böyle bir üslupla yönelme en uygun yaklaşım tarzıdır. Peygamberlerin asıl görevi, insanın fıtratında mevcut bulunan dinî potansiyeli harekete geçirmek için vicdanları uyandırmak[252] ise bunu sağlamak için etkili olacak bütün yollara başvurmak ve psikolojik engelleri ortadan kaldırmak da bu görevin bir par-

---

[250] Bkz. Müslim, İman, 348, 351, 355.

[251] Bkz. Hökelekli, "İnzar", *DİA*, c. XXII, s. 358 vd.

[252] Hökelekli, "İnzar", *DİA*, c. XXII, s. 359.

çasıdır.[253] İşte inzar, bu psikolojik engelleri izale etme ve kalplere nüfuz ile vicdanları göreve çağırmada en etkili metottur.

Kur'an'da, dine davette izlenmesi emir buyurulan metot, hikmet, güzel öğüt (mev'izeti'l-hasene) ve en güzel şekilde mücadele tarzında förmüle edilmiştir.[254] Bu formülasyonda ilk olarak yer alan hikmet, akletme ve düşünme gücüne sahip olan insan varlığına en uygun düşen ve ona has bir metottur. Zira hikmet, "beyyine ve bürhan, delil ve hüccetlere mebnî, akla ve düşünceye hitap etme olup"[255], Allah'ın insanlıkta seçkin birer numune olan peygamberlere bahşettiği bir lütuftur.[256] Kur'an'ın inzar muhtevalı haberleri birer hikmet olarak değerlendirdiği[257] hatırlanacak olursa, buradaki formülde davet metodunda inzara yine ilk sırada yer verilmiş olduğunu söylememiz mümkündür.

İkinci olarak güzel öğüt anılmıştır ki hemen her devirde insanlığın çoğunluk kısmını oluşturan avam tabakasına uygun düşen bir yaklaşım tarzıdır. Bu kesim korku ve ümit ahlâkı üzere bulunduğundan onları etkileyecek hitap şekli de ancak bu türden olabilir. İşte mev'ize de içinde va'd ve vaîd, tebşir ve inzar, sevap veya azaba dair söz ya da haberlerin bulunduğu etkileyici bir üsluptur ki bu yollardan muhatabın kalbini yumuşatarak olaylardan ibret alması ve batıldan uzaklaşıp hakka meyletmesi kolaylaştırılmış olur.

Son olarak "en güzel güzel şekilde mücadele" muhataplara karşı takınılacak nihaî tavrı ifade eder.

Kur'an'da Allah'ın Peygamber'den muhataplarına karşı kullanmasını istediği sözün niteliği, "beliğ" sözcüğüyle ifade edilmiştir.[258] İlgili ayetin tefsirinde Râzî, beliğ sözü, "sözün beliğ, uzun; lafızları ve manaları güzel, terğib ve terhib, sakındırıp korkutma, mükâfat ve

---

[253] Hökelekli, "İnzar", *DİA*, c. XXII, s. 359.

[254] Bkz. Nahl 16/125.

[255] Önkal, *age.* s. 33.

[256] Bkz. Âl-i İmran 3/48; Maide 5/110; Yusuf 12/22; Enbiya 21/79; Neml 27/15; Sad 38/20, 35; Zuhruf 43/63.

[257] Kamer 54/4-5.

[258] Bkz. Nisa 4/63.

cezayı ihtiva eden bir söz olmasıdır"[259] şeklinde açıklar ve böyle olduğu zaman kalbe tesir edeceğini ifade eder.[260]

Özetle, gerek Kur'an'daki davetle ilgili ayetlerin teorik incelemesinden gerekse Hz Peygamber'in bu husustaki pratiklerinin göz önünde bulundurulmasından çıkaracağımız sonuç şudur:

Dine davette inzar, hem insan psikolojisi açısından korku uyandırmanın dinî güdüleri harekete geçirerek onu motive etmedeki etkililiği, hem muhatapların kendilerine has duyum noksanlıkları ve hem de insanlığın o anda karşı karşıya bulunduğu aşağı seviyenin acil ve etkili bir müdahaleyi gerekli kılması açısından son derece önem arz eden bir tebliğ metodudur.

B. Din Eğitiminde İnzar Metodu

1. İnanç Eğitiminde İnzar

Hz. Peygamber, Mekke'deki on üç yılını muhataplarının kalplerine imanı yerleştirmekle geçirdi. Onun için İslâm eğitiminin temelini inanç eğitimi teşkil eder.[261]

Din duygusunun bütün insan cinsi arasında ortak bir duygu olduğu çoğunlukça kabul edilen bir husustur. Onun için din fikrinin insanla birlikte ortaya çıktığı ifade edilir[262] ve insan için "doğuştan dindar bir varlık" tanımlaması yapılır.[263]

Dinî yaşayışın ideolojik boyutunu ifade eden dinî inanç, dinî hayatın çekirdeğini oluşturur.[264] "Kişinin kendi kendisi hakkındaki ilahî iradenin belirlediği hakikate baş eğmesi ve razı olmasıyla gelişen bir 'alçakgönüllülük'"[265] fiili olarak tarif edilen dinî imanın, Allah'ın gerçek ve doğru anlayışı ve bilincine sahip olunmadan sağlıklı

---

259 Razi, *age.* c. VIII, s. 129.

260 Razi, *age.* ay.

261 Özbek, Abdullah, "İslâm Eğitiminin Özelliklerine Genel Bir Bakış", SÜİFD, Konya 1990, sy. 3, s. 259.

262 Draz, M. Abdullah, *Din ve Allah İnancı* (çev. Bekir Karlığa), İst. ts. s. 90-91.

263 Draz, *Din ve Allah İnancı*, s. 111.

264 Hökelekli, *age.* s. 74.

265 Hökelekli, *age.* s. 163.

bir şekilde yapılanacağı düşünülemez.[266] Onun için İslâm eğitiminin amacı olan gerçek mümin yetiştirmek, insana bütün yönleriyle Rabbini tanıma ve anlamasına yardım edecek, O'nun evrendeki ayetlerini kavramasını, yeryüzünde hayatın kanunlarını bilmesini sağlayacak gerekli bilgi, tanım, tasvir ve hatırlatmalarla mümkün olabilir.[267]

İnzar ile inanç eğitimi arasındaki ilgiyi anlamak için öncelikle "iman" kavramının bilinmesi gerekir. "A-me-ne" kökünden türeyen iman, lügatte, "insandan korkunun giderek emniyetin, güvenin yerleşmesi; tasdik etmek, güvenmek, inkâr, hıyanet ve korkunun karşıtı"[268] anlamlarına gelmektedir.[269]. Fakat içyapısına bakıldığında Kur'an'da bu kavramın Allah korkusu, takva; minnettarlık ve şükür gibi kavramlar üzerinde kurulu olduğu görülür.[270]

İman, dinî hayatın gelişimi içerisindeki safhaların ilkini oluşturur. Daha çok "sezişlerden, hislerimizin akışından ve içimizin yalvarışından"[271] teşekkül eder. İman'ın doğuşunda ilk olarak akıl ve zekâ yerine ruhumuzun derinliklerine kadar nüfuz edebilen duygular ile melekelerimizin başında ve eşyanın en yukarısında bulunan[272] irade daha etkin rol oynar.[273]

İman veya inanma duygusunun, insanî bir özellik olduğu bilinen bir husustur.[274] Fakat insan, bu fıtrî özelliğiyle Allah'a olduğu kadar başka şeylere de yönelmeye ya da kendi üzerine kapanmaya eğilimli bir varlıktır.[275] Böyle olunca insanı istenilen yönde bir inanç eğitimine tabi tutmak için, iman gelişiminde etkinliği olan unsurların tes-

---

266 Nor, Wan Muhammed, "Attas'ın Eğitim Felsefesi ve Metodolojisinin Genel Hatları", (çev. Yasin Ceylan), *İslâmî Araştırmalar*, c. VII, sy. 1, s. 40.

267 Attas, İslâmî Eğtim, s. 8.

268 İbn Manzur, *age.* c. XIII, s. 21.

269 Güler, İlhami, "Allah-İnsan İlişkisinin Ahlâkî Boyutu (Allah'ın Kulları mıyız?)", *İslâmî Araştırmalar*, c. V, sy. 3, s. 195.

270 İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 259.

271 Başgil, Ali Fuat, *Din ve Laiklik*, İst. 1991, s. 66.

272 Weber, Alfred, *Felsefe Tarihi*, (çev. H. Vehbi Eralp), İst. 1991, s. 322.

273 Başgil, *age.* s. 66.

274 Bkz. Topaloğlu, "Allah", *DİA*, c. II, s. 474.

275 Hökelekli, *age.* s. 184.

pit edilmesi gerekir. Başka bir ifadeyle, insanı bir varlığa inanmaya ve ona tazim göstermeye sürükleyen o varlığa ilişkin özelliklerin bilinmesi söz konusudur. Bunlar ise o varlığın ya zatında kâmil, sıfatlarında da bütün noksanlık ve kusurlardan münezzeh olması, ya ihsanda bulunan ve nimet veren olması, ya gelecekte ihsan ve nimetini yad etmesi ya da hükümranlığının tam olması, kudreti ve kahrıyla korkutucu olması gibi özelliklerdir.[276] İnsanlar derecelerine göre bunlara farklı değer atfederler. İnsanlık seviyesi yüksek olanlar, Allah'ı kudretine işaret eden ayetleriyle tanıyanlar ya da düşünme gücü ve sezgisel hisleriyle yüce Yaratıcı'nın farkında olanlar için tazim sebebi, Onun bütün eksikliklerden ve kusurlardan münezzeh olarak zatıyla kâmil bir varlık olmasıdır. Fakat fıtrî saflıklarını devam ettiriyor olmakla birlikte insanlık düzeyleri birinciler seviyesine ulaşamamış orta kesim insanlar için tazim sebebi, O'nun iyilik ve nimet kaynağı olmasıdır. Fakat meleklik ile hayvanlık arasındaki "insan"lık alanının en alt sınırında yer alanlar için tazime layık olması veya olmaması, ancak o varlığın karşı konulmaz ve kahredici bir güç ve kudrete sahip olması ya da olmaması ölçütüne göre anlam kazanır.

Daha genel bir tasnifle insanların bazılarının Allah'a kahrı için, bazılarının da lütfu için şükreder oldukları ifade edilmiş ve netice itibariyle bunların her ikisinde de hayırlı oldukları kaydedilmiştir[277]. Çünkü bir yerde küfrün karşıtı olan şükür, her ikisinde de gerçekleşmektedir.

Kur'an'da da müşriklere hitaben bazı peygamberlerin "*Allah'ı bırakıp da size hiç bir fayda ve zarar vermeyen bir şeye hâlâ tapacak mısınız?*"[278] şeklindeki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bir tanrıya

---

[276] Razi, *age.* c. I, s. 322; Draz, *Din ve Allah İnancı*, s. 113 vd.

[277] Mevlâna Celâleddin Rumî, *Fîhi Mâfih*, (çev. Meliha Ülker Anbarcıoğlu), İst. 1990, s. 276.

[278] Enbiya 21/66; Benzer ayetler için Bkz. Maide, 5/76; Yunus 10/106; Ta-Ha 20/89, Hacc 22/12; Furkan 25/3, 55; Şuara 26/73; Zümer 39/38.

tapınmada veya ona saygı göstermede fayda ve zarar verebilen bir özelliğin aranan bir hususiyet olduğu ima edilmektedir[279].

Genel olarak insanın darlık, sıkıntı ve korku halleriyle karşı karşıya geldiği zamanlardaki ruhî durumunu daha önce tahlil etmiştik. Burada kısaca yine temas edersek, insanın sıkıntılı ve şiddetli korku doğuran bir durumla karşılaştığı hallerde aşkın bir kudrete yönelerek dua etme, yalvarıp yakarma, ihlâs ve şükür gibi davranışlar sergilediği[280] muhtelif ayetlerden anlaşılmaktadır. İşte insanın bu fıtrî özelliğinden dolayı inzar metodu ile, onun yaratılıştan sahip olduğu fakat insanî güç ve değerlerden habersiz olma (gaflet), gerçeğe karşı direnme (gurur ve kibir) gibi dengesizliklerle körelttiği inanma duygusuna, uyarıcı bir etkiyle yeniden işlerlik kazandırılmak istenmektedir.[281]

İnanma olayının bir diğerini tamamlayan üç boyutundan söz edilmektedir.[282] Bunların ilki olan "kabul ve tasdik", "her şeyden önce psikolojik bir hazırlığa bağlı bulunmaktadır. İç dünyamız ile dış uyarıcılar arasındaki uygunluk ve mutabakat, tasdikin asıl kaynağıdır. Bundan dolayı ancak kişide önceden meydana gelen bir psikolojik hazırlık sonucunda işitilen şey kabul ve tasdike konu olur."[283] Öncelikle duygulara ve düşünme melekelerine yapılan etkilerle böyle bir hazırlığın oluşturulması sağlanırken aynı zamanda kişinin kendine gelmesi temin edilmektedir. Bu süreç sonunda yine inzar metodu ile muhatapların kalplerinde iman kıvılcımları oluşturarak onların yüce Yaratıcı'nın farkına varmalarına ve O'na içten saygı duymalarına vesile olunabilir.[284] Peygamberlere verilen görev de, "*şüphesiz biz seni şahit, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik ki Allah'a ve Rasulüne iman edesiniz, O'na (O'nun dinine) destek olasınız, O'na*

---

279 Bkz. Razi, *age.* c. XVI, s. 277.

280 Bkz. Razi, *age.* c. IX, s. 483 vd.

281 Topaloğlu, "Allah", *DİA*, c. II, s. 474.

282 Bkz. Hökelekli, *age.* s. 159-169.

283 Hökelekli, *age.* s. 159.

284 Topaloğlu, "Cennet", *DİA*, c. VII, s. 380.

saygı gösteresiniz ve sabah akşam O'nu tesbih edesiniz"[285] ayetinde ifade edildiği üzere bir yönden bu amaca hizmet etmektir.

Yine "*Biz onu (Kur'an'ı) senden evvel kendilerine hiç bir uyarıcı gelmemiş olan bir topluluğa onları inzar etmen için indirdik. Olur ki onlar hidayete ererler*"[286], "*O kitap sana ataları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için indirilmiştir*"[287] mealindeki ayetlerde de inzar ile muhatapların durumu arasında ilgi kurulmuş ve onların inzar edilmesiyle beklenen sonuç, "ihtida" ile ifade edilmiştir.

Bunlardan başka ayetlerin tafsîl[288] ve tasrîf edilmesi[289] yanında insanların iyilik ve kötülüklerle imtihan edilmesi,[290] onların yaptıkları kötülüklerin neticelerinin kendilerine tattırılması,[291] en büyük azaptan önce yakın azapla (dünyevî sıkıntılar, kıtlık, savaşlar, felaketler vs.[292]) uyarılması[293] ve azaba uğratılması da "*umulur ki dönerler*"[294] şeklindeki ifadeyle inzarların onların üzerindeki beklenen tesiri "küfürden imana dönüş" olarak açıklanmıştır.

Bu ayetlerden de anlaşılacağı üzere insanın elem verici duygularını kamçılayan ve korku uyandıran şiddetli, sıkıntı verici sebepler bir araya geldiğinde insan Allah'a dönme eğilimindedir.[295] Zaten

---

285 Fetih 48/8-9.

286 Secde 32/3.

287 Ya-Sin 36/6.

288 A'raf 7/174.

289 Ahkaf 46/27.

290 A'raf 7/168.

291 Rum 30/41.

292 Mevdudi, Tefhim, c. IV, s. 329.

293 Secde 32/21.

294 Zuhruf 43/48.

295 Razi, *age*. c. IX, s. 483; Sevgi ve korku motifinin ergenlerin dinî gelişimindeki etkinliği üzerine yapılan bir araştırmada da korku motifinin Allah inancı ve ahiret inancı üzerindeki etkinliği belirgin bir şekilde tespit edilmiş ve bu etkinliğin sevgi ve korku+sevgi motiflerine oranla daha yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır. Bkz. Albayrak, Ahmet, *Ergenlerin Dinî Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1995, s. 77-79, 122, 132-133, 144

güçlü uyarılar Allah tarafından kulları imtihan için verilir. Gönlünden hayat emareleri silinmemiş olanlar bunun karşısında uyanıverirler.[296] Bu hallerde, insan fıtratı üzerine çökmüş olan bütün ağırlıklar yok olmakta[297] ve ruhuna musallat olmuş bütün aldatıcı güçler kaybolarak kendisinin uydurduğu kudret silinip gitmektedir.[298] Yine bu hallerde rahatlık anında fıtratının üzerini saran perde kalkmakta, kişinin fıtratı ile yaratanı arasına giren engeller yıkılıp gitmektedir. O zaman fıtrat her türlü örtülerden arınmakta, dosdoğru Rabbine yönelmektedir. Allah Teâlâ'ya teveccüh ederek dini yalnız O'na has kılmakta, her türlü şirki reddetmekte ve doğrudan doğruya Allah'a yalvarmaktadır.[299]

Kur'an'da inzarlara muhatap olanların belirgin özelliklerinden biri de onların heva ve heveslerine tanrılık derecesine vardırırcasına önem atfetmeleri ve bağlı kalmalarıdır[300]. Hâlbuki "iman, ölçüsüz arzulardan vazgeçmekten geçer"[301]. İşte inzarlar vasıtasıyla uyandırılan korku hali ya da başa gelen sıkıntı, insanın yaratılışındaki şehevî hislerin belli ölçülerin ötesine taşmasına mani olur. Böylece insan, önündeki önemli bir engeli aşar ve Allah'ı görür, tanır ve yalnız O'na yönelir.[302] "*Andolsun onlara Rabbinin azabından ufak bir esinti dokunsa hiç şüphesiz, "vah bize! Hakikaten biz zalim kimselermişiz" derler.*"[303]

Kur'an'da sözü geçen inkârcı kavimlerin genellikle inzarlara aldırmaz tavırlarından bahsedilir. Fakat ilgili ayetlerde bu durumun, onların yapageldikleri kötülüklerle büsbütün duyarsızlaşmaları ve inatçı tavırları dolayısıyla ortaya çıktığına atıflar mevcuttur. Ancak, inzarlar dolayısıyla Allah'a iman eden bir kavimden de söz edilir.

---

296 Kutub, S., Fi Zilal, c. V, s. 197.

297 Kutub, S., *ae.* c. V, s. 190.

298 Kutub, S., *ae.* c. XI, s. 491.

299 Kutub, S., *ae.* ay.: Ayrıca Bkz. a. mlf., *ae.* c. I, s. 302; a. mlf., *ae.* c. VI, s. 176, 178; a. mlf., *ae.* c. VIII, s. 93; Yavuz, Yusuf Şevki, "Azap", *DİA.* c. IV, s. 304.

300 Bkz. Casiye 45/23; Açıklama için Bkz. Razi, *age.* c. XVIII, s. 63.

301 Hökelekli, *age.* s. 178.

302 Kutub, S., *Fi Zilal,* c. XII, s. 469.

303 Enbiya 21/46.

Kendilerine gönderilen peygamberi önce yalanlayan Yunus (a.s)'ın kavmi, onun azap ve uyarılarıyla kendilerine gelerek ona iman etmişler ve azaptan kurtulmuşlardır.[304]

Hz Peygamber sonrası İslâm tarihinden de bu yönde somut örnekler bulunmaktadır. Ebu Cehil'in oğlu İkrime'nin fırtınalı bir günde deniz seferindeyken sağ salim olarak karaya ulaşması halinde müslüman olacağına dair söz verdiği ve daha sonra bu sözü yerine getirerek müslüman olduğu kaydedilmektedir.[305]

Ayrıca sadece Kur'an ayetlerini dinlemek ya da okumakla da kendilerinde ortaya çıkan inzar tesiri ile iman edenler olmuştur. Bunlardan biri Cübeyr b. Mutim'dir. Bir akşam namazı vaktinde Hz Peygamber'den Tûr suresini işitip müslüman olan Cübeyr b. Mutim olayı şöyle anlatır: "Rasulullah, '*yoksa kendileri hiç bir şey olmadan (yaratıcısız) mı yaratıldılar? Yoksa yaratanlar kendileri midir? ...Yoksa hakim (yönetici) olan kendileri midir?*'[306] ayetlerini okuduğunda, korkudan kalbimin yerinden kopacağını hissettim. O an İslâm'ın kalbime yerleştiği ilk andır."[307]

Kur'an'da Allah'ın varlığı yanında birliği üzerinde de durulur. Bununla ilgili olarak Yusuf (a.s)'ın "*Ey zindan arkadaşlarım! Çeşitli Rabler mi yoksa tek ve Kahhar olan Allah mı hayırlıdır?*"[308] şeklindeki tebliğinde Allah'ın birliği yanında O'nun "Kahhar"sıfatı ile birlikte anılması konumuz açısından önemlidir. Aynı tarz tebliğ, "*(Ey Muhammed) De ki: Ben sadece bir uyarıcıyım. Tek ve Kahhar olan Allah'tan başka tanrı yoktur*"[309] ifadeleriyle Hz Peygamber'e de emredilmiştir. Onun bu emirler doğrultusunda "Lâ ilâhe illallah: Allah'tan başka ilah yoktur" temelinde başlayan davet ve eğitim faaliyetleri muhataplarının çoğu tarafından ilk olarak şaşkınlıkla karşı-

---

304 Bkz. Yunus 10/98; Saffat 37/147-148.

305 Bkz. Mevdudi, *Tefhim*, c. I, s. 479.

306 Tûr 52/35-37.

307 Suyuti, İmam Celâleddin, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an* (çev. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik), İst. 1987, c. II, s. 319.

308 Yusuf 12/39.

309 Sad 38/65; Benzer ayetler için Bkz. Nahl 16/2; Zariyat 51/51.

lanmış ve kâfirlerin "*Bu pek yalancı bir sihirbazdır. Tanrıları tek tanrı mı yaptı? Doğrusu bu tuhaf bir şeydir*"[310] şeklindeki ifadeleriyle itham ve tepkiyle mukabele görmüştür. İnkârcıların o dönemde sahip oldukları tanrı anlayışı, onların kötülük ve zulümlerine engel olucu bir etki taşımıyordu. Kendi nefsanî arzularına karşı duran sonsuz kudrete sahip bir tanrı yerine, insan fıtratının zorlamasıyla ruhlarda varlığını hissettiren ilah fikri, her türlü özellikleri yanında kudretiyle de yüzlerce değişik objelerde parçalı halde tesirsiz hale gelmiş, bir yerde fonksiyonelleşmiş tanrı onların daha çok işine geliyordu. Nitekim Kur'an'da "*onlar kendilerine kuvvet kazandırsın diye Allah'ı bırakarak tanrılar edindiler*"[311], "*onlar kendilerine yardımı dokunur diye Allah'tan başka tanrılar edindiler*"[312]... gibi ayetlerle onların tanrılara yaklaşım nedeni açıkça ifade edilmiştir. Onların bu kuvvet ve yardım arayışlarının yanlış bir hedefte sanrısal olarak tatmin edilmesi, dolayısıyla bütün güç, kuvvet ve kudretin Allah'a ait olduğunu bilip anlamama, zalimlerin zulmüne ve sonuçta onların azaba uğramalarına neden olan bir durum olarak ifade edilir.[313] Onun için bu yönde ikna edici ve inandırıcı olması bakımından, Allah'ın tek ve kahhar olduğu bilgi ve inancı, hakkıyla ancak inzar metodu ile gerçekleştirilebilir. Kendi tanrılığını ilan edenler için, "*onlardan her kim 'tanrı o değil benim' derse onu cehennemde cezalandırırız*"[314] ifadelerinden daha anlamlı ve etkileyici bir yaklaşım tarzı düşünülemez.

Kur'an'da Allah öğretimi ile ilgili olarak ayetlerden çıkarılan sonuç hakkında değişik kanaatler ileri sürülmüştür. Kur'an'a objektif yaklaşmaktan uzak, peşin hükümlü bazı çevreler bu hususta İslâm'ın korku dini olduğu şeklinde bir kanaate sahip olmuşlardır. Kur'an'daki Allah'ın celalî sıfatlarını bu yönde yorumlamışlardır.[315]

---

310 Sad 38/4-5.

311 Meryem 19/81.

312 Ya-Sin 36/74.

313 Bkz. 2/165.

314 Enbiya 21/29.

315 Mac Donald, İA, c. I, s. 362'den naklen Topaloğlu, Bekir, "Allah", *DİA*, c. II, s. 485; Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (çev. Alpaslan Açıkgenç), Ank. 1987. s.

Hâlbuki gerçeğe vakıf olanlar böyle olumsuz bir kanaat yerine bu durumu övülmeğe değer bir husus olarak kaydetmişlerdir. Nitekim batılı bir araştırmacı olan Lord John Davenport'ın şu ifadeleri bunun açık bir örneğidir:

"*Müslümanların övünecekleri birçok güzellikleri arasında hele ikisi pek açıktır. Birisi Allah'tan söz ederken insan zayıflıklarından ve hırslarından uzak ve ayrı tuttuğu yüce Kişi'yi en övücü, en korkulu sözlerle bildirmesi, ikincisi de Kur'an'ın ahlâk ve eğitime aykırı her düşünce, her hikâye ve sözlerden tamamıyla arınmış bulunmasıdır.*"[316]

Şu halde diyebiliriz ki Allah'ın varlığına inanılması, dolayısıyla iman ve din hayatının başlaması, zihnî faaliyetten ayrı olarak gönlün de harekete geçirilmesi ve iradenin eğitilmesi ile mümkün olmaktadır.[317] Bu da Kur'an'da büyük oranda inzar metodu ile gerçekleştirilmektedir.[318]

Kur'an'da özellikle Mekke döneminde nâzil olan ayetlerin ele aldığı konulardan biri de öldükten sonra yeni bir hayatın başlayacağını konu alan ahiret düşüncesi ve inancıdır. "Böyle bir gün düşüncesi devamlı olarak insanların gözleri önünde tutulmalıdır ki bu inanç, insanları hayatta hafiflik ve dikkatsizlik yerine tam bir istek ile hareket etmeğe sevk etsin"[319] Kur'an'da kıyamet ve ahiret hayatı ile ilgili olarak bahsedilen İsrafil'in sûra üfürmesi, kabirden kalkış, yeniden dirilme, mahşer yeri, amel defterinin verilmesi, hesaba çekilme, cennet veya cehenneme gitme ve buradaki hayat vb. gibi konular, bilgi verme açısından daha çok Allah'a iman ve hayatı hak ve adalet ölçülerine göre tanzim etme hususlarında uyarıcı birer unsur

---

42, 63, 92; a. mlf., *İslâm*, (çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın), İst. 1992, s. 336; Sena, Cemil, *Hz Muhammed'in Felsefesi*, İst. 1975, s. 135.

[316] Davenport, Lord John, *Hz Muhammed ve Kur'an-ı Kerim*, (çev. M. S. S. P), Ank. 1967, s. 49.

[317] Topaloğlu, "Allah", *DİA*, c. II, s. 474.

[318] Bkz. Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 259.

[319] Izutsu, *Kur'anda Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), bsyy. ts. s. 222.

olarak kullanılmaktadır.[320] Onun için tevhid dini ilk önce ahiret inancını gönüllere yerleştirmeyi, cennetle müjdeleyip cehennemle korkutmayı tercih etmiştir.[321]

Kur'an'ın "*kıyamet bize gelmeyecek*"[322], "*sahi biz bir kemik yığını ve kokuşmuş bir toprak olmuşken yepyeni bir hilkatte diriltileceğiz, öyle mi?*"[323], "*ilk ölümümüzden sonra bir şey yoktur*"[324] diyen inkârcı bir kavme ahiret inancını aşılarken de daha çok inzar metodunu kullandığını söyleyebiliriz. Bunun sunuluş şekli tasvir ve teşbihle yapılır. Böylece inkâr edilen husus sanki o an yaşanıyormuş gibi gözler önüne getirilir.[325] Bu şekilde "gaipte olanı mevcut göstermek vicdana dokunur, iman davetine hazırlar."[326] Kur'an'da yer alan bütün inzar sahneleri aynı zamanda insana Rabbinin sonsuz rahmetini de hatırlatır.[327] Tasvirlere sığmayan acıklı azap manzaralarına rağmen acıyıp bağışlamasının sınırsız olduğu haberi O'nun cemâlî sıfatlarına da yüksek düzeyde anlam katar. Onun, "*eğer iman eder ve şükrederseniz Allah size neden azap etsin. Allah şükre karşılık veren ve her şeyi bilendir*"[328] müjdesiyle de müminler O'na karşı azametinden ve sonsuz rahmetinden kaynaklanan korku-sevgi karışımı bir hisle içten bağlılık duyarlar. Korku-sevgi karışımı bir içtenlik ve ihlâs; sakınganlık ve atılganlık karışımı bir takva, Kur'an'la etkilenen, sihirli dokunuşları ile ürperen ve ilahî manaları ile hareketlilik ve canlılık kazanan müminin belirtisi ve damgasıdır.[329]

---

[320] İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, (çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner), İst. 1983, c. I, s. 302.

[321] Ünal, *Mekke Rasullerin Yolu*, s. 92.

[322] Sebe' 34/3.

[323] İsra 17/49; Vakıa 56/47.

[324] Duhan 44/35.

[325] Bir kaç örnek için Bkz. Duhan 44/47-50; Vakıa 41/48; Müzzemmil 73/17

[326] Kutub, S., *Kur'an'da Edebi Tasvir*, (çev. Süleyman Ateş), Ank. 1967, s. 126

[327] A'raf 7/156.

[328] Nisa 4/147.

[329] Kutub, M., *İslâm'da Eğitim Metodu*, (çev. D. A. K.), İst. ts. s. 105.

2. İbadet Eğitiminde İnzar

'A-be-de fiil kökünden mastar olan ibadet kelimesi Arapçada itaat etmek, tevazu göstermek, kulluk etmek, boyun eğmek, ibadet etmek gibi manalar gelir.[330]

En geniş manada "kulluk" olarak ifade edilen ibadet, bütün cinlerin ve insanların yaratılış sebebidir.[331] Onun için insanın Allah katındaki değeri de, onun Rabbine karşı kulluğunun itirafı durumunda olan duası, yalvarıp yakarmasına bağlıdır. "*(Rasulüm) De ki: (Kulluk ve) yalvarmanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin?*"[332]

Böyle olduğu içindir ki kavimlerine gönderilen bütün peygamberler, ilk olarak onları Allah'a kulluğa çağırmışlardır.[333] Allah Kur'an'da, "*Ey insanlar! Sizi de sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet edin*"[334] buyurmuş ve Hz Peygamber'e "*De ki: Ben, dini Allah'a halis kılarak O'na kulluk etmekle emrolundum, Müslümanların ilki olmakla emrolundum. De ki: Rabbime karşı gelirsem büyük günün azabından korkarım*"[335] şeklindeki ifadelerle tebliğini muhataplarına ulaştırmasını istemiştir. Kur'an'da ibadet ve itaatin karşıtı olarak isyan, çok yerde azapla birlikte kullanılmış ve "*De ki: Eğer Rabbime isyan edersem büyük bir günün azabından korkarım*" ifadeleri muhtelif yerlerde tekrarlanmıştır.[336] Peygamberler de kavimlerini Allah'a kulluğa çağırırken, "*doğrusu sizin için büyük bir günün azabından korkuyorum*"[337] diyerek hem bir gerçeği ifade etmiş hem de onları uyararak doğru davranışlara yöneltmeye çalışmışlardır.

---

330 Bkz. Mevdudi, *Kur'an'a Göre Dört Terim* (çev. Osman Cilacı, İsmail Kaya), 15. bs. İst. 1989, s. 81-97.

331 Zariyat 51/56.

332 Furkan 25/77.

333 Bkz. En'am 6/102; A'raf 7/59; Hud 11/123; Yusuf 12/40; Meryem 19/65.

334 Bakara 2/21; Zümer 39/11-13.

335 Bkz. En'am 6/15; Yunus 10/15; Zümer 39/13.

336 A'raf 7/59.

337 Enbiya 21/90; Secde 32/16.

Kulluğun bir itirafı olarak ifade edilen dua ibadetinin daha çok, insanın zorluk, sıkıntı, hastalık ve çaresizlik durumlarıyla karşı karşıya kaldığı zamanlarda içtenlikle başvurulan bir yardım çağrısı ve güvenlik isteği olduğu söylenebilir. Duanın özüne hakim olan iki tema vardır: Biri korku, diğeri ise ümittir. Peygamberlerin ve salih kulların dualarından "*onlar umarak ve korkarak bize dua ederlerdi*"[338] mealindeki ifadelerle bahsedilmekte ve mü'minlere de Hz Peygamber'in şahsında "*Rabbini içinden yalvararak ve korkarak yüksek olmayan bir sesle sabah ve akşam an*" diye dua edip Allah'ı anmaları emredilmektedir.[339]

İnsanlar, Allah'a yönelerek O'na ibadet etme sebeplerine göre üç gruba ayrılırlar:

1) İster nimet versin isterse vermesin, bir ilah ve bir malik olduğu için Allah'a ibadet edenler,

2) Kendisine ulaşan nimetlerden dolayı Allah'a ibadet edenler,

3) Korktuğu için O'na ibadet edenler.[340]

İnsanlar Allah'ın kudretini ve O'nun kudreti karşısında kendi acizliklerini hissettikleri ve O'na olan ihtiyaç ve bağlılıklarını kavradıkları zaman gerçek manada kul olmanın şuuruna ermiş olurlar.[341] Bu yöndeki performansları oranında birinci grup insanlardan sayılabilir ve sadece Allah'a yaklaşarak O'nun hoşnutluğunu kazanabilir ve O'nun eşsiz cemalini görmeyi umabilirler. Rabiatü'l-Adeviyye'nin şu duasında bunun en güzel örneğini görürüz:

"Ey Rabbim, eğer sana cehennem korkusuyla ibadet ediyorsam beni cehennem ateşinde yak. Eğer sana ibadetim cennet saadeti

---

338 A'raf 7/205.

339 A'raf 7/55-56.

340 Bkz. Razi, c. XVIII, s. 467; Benzer bir tasnif için Bkz. Gazâli, *Amellerde İlahî Terazi*, s. 199.

341 Terzi, İdris, *Kur'an'da Allah Korkusu Kavramı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 26.

arzusuyla ise beni ondan mahrum et. Fakat sana ibadetim senin için ise Rabbim beni ebedî güzelliğinden (cemal) mahrum bırakma."[342]

İnsanlığın çok az bir kısmı müstesna büyük çoğunluğu fıtratından kaynaklanan çift yönlü tabiatı gereği devamlı olarak nimetlerin hatırlatılarak ve sıkıntıların gelebileceği ihtimalini de göz önünde bulundurarak ümit ve korku arasında yaşama ihtiyacındadır. Bu denge çoğu zaman korunmak durumundadır. Çünkü insan, bu denge durumunun ümit lehinde bozulduğu anlarda şımarıp kibirlenme ve Rabbini unutarak isyan etme;[343] korku lehinde bozulduğu zamanlarda ümitsiz ve nankör olma[344] eğilimini taşımaktadır.

Netice itibariyle her iki davranış türü de dinî açıdan aynı derecede sakınca arz etmektedir. Onun için beşerin fıtratında ibadet, ruhu büyüleyen en yüksek sevgi ile en yüksek korkunun bir araya gelmesinden ve tokuşmasından çıkan korku ve ümit şimşeği içinde sevgi neşesiyle ümit zevkinin galip gelmesini görmek için tam acizlikten mutlak kuvvete yükselme maksadıyla boyun eğilerek yapılan bir iştir. Bu iş hem içte hem dışta en son bir küçülme ile en son bir saygı göstermeyi içerir ve gerçekliği oranında kalbe gönül rahatlığı ve sükûnet bırakır.[345] Geleceğe ilişkin hiç bir beklentisi olmayan ümitsiz kötümserlerin böyle bir mutluluğu yaşamaları mümkün olmadığı gibi kendi aczini hissetmeyen kibirliler ve hiç bir korku yokmuş gibi görünen gaflet içindeki iyimserler de bundan mahrum kalırlar.[346]

İşte Allah'a ibadette böyle bir dengenin oluşturulabilmesi ve dinî hayata hareket ve canlılık katılabilmesinde inzar metodunun önemli fonksiyonu bulunmaktadır. Daha özel anlamda, Allah'a karşı bir takım ritüelleri ifade eden ibadetlerin yerine getirilmesini sağlama-

---

342 Nicholson, *Mystics of Islâm*, s. 115 ten naklen Salih, Subhi, *Ölümden Sonra Diriliş*, (çev. Şerafettin Gölcük), İst. 1992, s. 130.

343 Yunus 10/12; Hud 11/10.

344 İsra 17/83; Rum 30/6; Fussilet 41/49; Şûra 42/48; Mearic 70/20; Fecr 89/16

345 Yazır, *age*. c. I, s. 107.

346 Yazır, *age*. c. I, s. 107.

da da yer yer bu metoda başvurulmaktadır.[347] Zaten bu ibadetlerin kolaylıkla yapılabilmesi havf etme ve huşu duyma durumuna bağlı bulunmaktadır.[348] Bir takım insanların, ne ticaret ne de alışveriş gibi dünyevî menfaat ve meşguliyetlerin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymamaları, onların kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir güne karşı duydukları korku ile açıklanmaktadır.[349]

3. Ahlâk Eğitiminde İnzar

İslâm dini, hayatın bütün yönlerini kuşatan özelliği ve insan varlığının akıl, beden ve ruhuna yönelik hükümleriyle evrensel olma özelliğini taşımaktadır. İnsanların duygu, düşünce ve davranış bakımından eğitimini ele alırken aynı zamanda evrensel ahlâk ilkelerini de yerleştirir[350]. İslâm insanların ahlâk ve vicdanlarını da eğitime tabi tutar.[351]

İslâm sosyal teşkilat kavramında kanun gücünden çok daha fazla önem ve etkinliğe sahip olan ahlâki otoritenin[352] temelde insanın görmediği halde Allah'tan korkması ve Allah korkusu nedeniyle kötülüklerden sakınması üzerine kurulu olduğunu söyleyebiliriz.[353] Bu tarz bir kavrayış muhatapların mevcut durumu ve insanın törel gelişimiyle yakından ilgilidir.

J. Piaget tarafından 1954 yılında yapılan ahlâki değerler araştırmasında çocuklarda ahlâkî değerlerin üç aşamada gerçekleştiği tespit edilmiştir.[354]

---

347 Bariz bir örnek için Bkz. Müddessir 74/40-43; Ayrıca Bkz. Nisa 4/142; En'am 6/72-73; Tevbe 9/5, 34-35; İbrahim 14/31; Nur 24/37, 56-57.

348 Bakara 2/45.

349 Nur 24/37.

350 Bkz. Kırca, Celal, "Tebliğ Metodu Açısından Kur'an'ın Nüzulü", EÜİFD, Kayseri, 1983, sy. 1, s. 209.

351 Kutub, S., Fi Zilal, c. IV, s. 223.

352 Bedevî, M. Zeki, "Geleneksel İslâmî Eğitim, Günümüzdeki Hedef ve Emelleri", Attas (ed.) *İslâmî Eğitim* (çev. Ali Çaksu), (İst. 1991) içinde, s. 163.

353 Bkz. Mevdudi, *Tefhim*, c. VI, s. 380.

354 Ataç, Füsun, *İnsan Yaşamında Psikolojik Gelişim*, İst. 1991, s. 272 vd.

1) Yalın Gerçek Ahlâk: Bu aşamada, "çalmak suç" ise onun suç sayılması neticede ceza olmasına bağlıdır. 'Eğer sonunda ceza olmasaydı "çalma'nın suç sayılması söz konusu olmayacaktı' şeklinde bir anlayış hâkimdir. Bu aşamada davranışların yönlendirilmesinde bencillik etkin nedendir.[355]

2) Heterenom Ahlâk; Bunda, "çalmak, başkaları tarafından çirkin ya da günah kabul edildiği için kötüdür ve hırsızlık da onların olumsuz tepkilerine maruz kalmamak için yapılmamalıdır" anlayışı hâkimdir. Bunun tersine iyi davranışlar da başkalarına iyi görünmek için yapılır.

3) Otonom ahlâk aşamasında ise, '"çalmak" kendi mahiyeti itibariyle kötüdür. Bu yüzden *çalma eylemine başvurma da kötülük işlemektir* anlayışı hâkimdir.

Piaget'den esinlenerek geliştirdiği ahlak gelişim teorisinde L. Kohlberg de benzer aşamalardan söz eder. Kohlberg'in üç düzey ve altı aşamalı teorisinin ilk iki aşamasında, yani gelenek öncesi (preconventional) aşamada, kişi iyilik ve kötülüğü eylemin fiziki sonuçlarını esas alarak yorumlar. Sonucunda mükâfat olması o eylemin iyi, ceza olması ise kötü olarak görülmesini sağlar.[356]

Gerek J. Piaget tarafından ve gerekse Kohlberg tarafından vurgulanan ahlâkî gelişim aşamalarının, kendini gerçekleştirip yüceltmemiş yetişkinler için de geçerli olabileceğini düşünmekte yarar vardır.[357] Nitekim Kohlberg'in tespitlerine göre, yetişkin Amerikalıların sadece %20'si gelenek sonrası düzeyde bir akıl yürütmeye sahip olmaktadır, Yine onun tespitine göre, yetişkinlerin sadece %2'si 6. aşamaya uygun akıl yürütebilmektedirler. Altı aşamalı ahlâkî yargı gelişiminin ilk dört aşamasında ise insanları bir eylemin iyi ya da kötü olduğuna karar vermeye iten nedenler, cezadan sakınma, mü-

---

355 Bkz. Başaran, *age.* s. 148.

356 Clouse, Bonnidell, "Ergenlerde Ahlâk Gelişimi ve Cinsellik", (çev. Turgay GÜNDÜZ), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 9, sy. 9, Bursa, 2000, s. 717.

357 Bkz. Bilali, Abdülhamid, *Münkerden Sakındırma Yolu*, (çev. Mustafa Mücahid), İst. 1995, s. 57; Ülken, Hilmi Ziya, *Aşk Ahlâkı*, bsyy. 1971, s. 88.

kâfat elde etme, başkalarını memnu etme ve onlara yardım etme gibi hislerdir.[358]

Çocuğun ilk başlarda gösterdiği tutumları itibariyle benlik merkezli olması gibi yetişkin çocuklar olarak ifadelendirebileceğimiz kendini aşamamış ve kendi dışındaki âlem hakkında doğru düşünme, yorumlama ve çıkarımlar yapma seviyesine ulaşamamış kişiler de bu aşamalardan geçmek durumundadırlar.[359]

İşte ilk başlarda muhatapların çok normal olarak kabul ettikleri fakat insanın ve dinin özüne aykırı olduğu için "kötü" ve "günah" olarak kabul edilen bir takım davranışların "kötülüğü" ya da "suç" olduğu, ancak sonucunda ceza olduğu haberiyle aksettirilmektedir. Bir davranışın fert ve toplum için ne kadar kötü olduğu yansıtılmak istenirse ona karşılık o derecede cezaların şiddetli ve elem verici bir üslupla sunulması anlamlı olur. Bu yüzden ahlâkî gelişim sürecinin ilk aşamasında ceza ile korkutmanın ahlak eğitiminde gereği anlaşılır.[360]

İlkel vicdanın da temel yapı taşları "ceza korkusu ile sevisel kazanç elde etme arzusudur."[361] Zira "kişinin ahlâk bakımından iyi veya kötü yahut doğru ve yanlış olanı değerlendirerek karar vermede kendisine yardım eden manevî ölçüt"[362] olarak tanımlanan vicdan, "bir davranışın iyi ya da kötü olarak değerlendirilmesinde gerekli olan kriterleri hiçbir zaman doğuştan getirmez. Bunları sonradan kazanır. Çocuğun doğumundan sonra en yakından en uzağa yayılan bir çevrede somuttan soyuta doğru gelişen bir mahiyette oluşur ve gelişir.[363]

---

358 Clouse, agm, s. 717-718.

359 Bilgi için Bkz. Ülken, *age.* s. 86-87, 105-106.

360 Ceza ve mükâfatlarla yönlendirmenin insan gerçeği açısından gerekliliği ve bu tarzda bir yönelmenin ahlâkî değeri hakkında izah için Bkz. Başgil, *age.* s. 88-94; Draz, *Kur'an Ahlâkı*, s. 280.

361 Zülliger, *Çocuk Vicdanı ve Biz*, (çev. Kâmuran Şıpal), İst. 1977, s. 27.

362 Alaylıoğlu, *age.* s. 328.

363 Zülliger, *Çocuk Vicdanı ve Biz*, s. 195 vd.

Çocukta vicdan gelişimi, yakın çevresindekilerin ya da başındaki eğiticilerin ahlâksal buyruklarının bilinçsiz yoldan içe aktarılmasıyla başlar ve daha sonra bunları kendi içinden gelen bir ses gibi duyar.[364]

Ahlâkî buyrukların henüz içe aktarımının gerçekleşmediği bir dönemde vicdan ancak cezalandırılma kaygısı ya da ödüllendirilme hevesiyle varlığını sürdürebilir.[365] Ancak bu bir ilk veya ilk ara aşama olabilir, kesinlikle son merhale değildir. Onun için muhatapların helakın eşiğine gelmiş durumlarına en uygun düşen de temelden kavrayan ve insanın yücelmesi yönünde onu harekete sevk eden bir metodun seçilmesidir. İşte bu metot inzar metodudur.

Yaşam kaygısı, çevre ve zorunlulukları gibi insanı derinden ekileyen durumların büsbütün özelliğini kaybetmemiş donuk vicdanları harekete geçirip duyarlığını iade edecek bir etkiye sahip olduklarını da ifade etmemiz gerekir. Zülliger, vicdandan yoksun, narsistik, içgüdüsel tipleri tedavi ederken elde ettiği başarıyı şöyle ifade eder: "Tedavi edebildiklerim çocuklar değil, yetişkinlerdi ve söz konusu başarıları psikoterapinin ya da benzeri yöntemlerin olanaklarından yararlanarak değil, hastaları bir başka çevre içine yerleştirmek, 'varlıklarının' sürekli tehlike içinde bulunduğu bir ortamda onların yaşamasını sağlamakla elde ettim."[366]

İşte Kur'an'da uygulanan metotla da her türlü ruhsal tedavi yöntemlerinin faydasız kalacağı o dönem insanlarını bilinen seviyesine çıkarmada aynı tarz yaklaşım inzarlar ile gerçekleştirilmiştir. Öyle ki öz evlatlarına bile kıyabilen bir toplumdan yerdeki karıncayı çiğnemekten çekinen örnek bir nesil doğmuştur.[367]

Ahlâki faziletlerin teşekkülünde Allah korkusunun önemi, M. Akif 'in şu mısralarında güzel bir şekilde dile getirilmiştir:

---

364 Zülliger, *Çocuk Vicdanı ve Biz*, s. 45.

365 Aslan, Nebile, *Dinî İman Suç ve Tevbe*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 1992, s. 29.

366 Zülliger, *Çocuk Vicdanı ve Biz*, s. 9

367 Bilgi için Bkz. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İst. 1990, c. II, s. 725.

"Ne irfandır veren ahlâka yükseklik, ne vicdandır;
Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.
Yüreklerden çekilmiş farz edilsin havf-ı Yezdân'ın
Ne irfânın kalır te'siri kat'iyyen ne vicdanın."[368]

Fakat İslâm'da bütün ahlâkî vazifeler uhrevî bir müeyyideye bağlanmış[369] olmakla birlikte "ahlâkî terakkinin ulaşacağı son nokta, insanın gaye bakımından çıkar kaygılarını aşması, hatta cennet ümidi ve cehennem korkusunun da ötesinde[370] bütün düşünce ve davranışlarını Allah'ın emrine ve rızasına uygun düşüp düşmeyeceği, O'nun ile kendi arasında oluşan sevgi ve dostluk bağına bir halel gelip gelmeyeceği açısından değerlendirmesidir."[371] Bu temayı özellikle büyük mutasavvıfların hayatlarında ve eserlerinde kolaylıkla görmek mümkündür. Yunus'un şu ifadeleri buna açık bir örnektir:

Cennet cennet dedikleri
Birkaç köşkle birkaç huri
İsteyene ver sen anı
Bana seni gerek seni[372]

Ben dervişim deyene, bir ün edesim gelir
Seyirdüben sesine, varıp yetesim gelir
Sırat kıldan incedir, kılıçtan keskincedir
Varıp anın üstüne, evler yapasım gelir

Altında Gayya vardır, içi nar ile pürdür
Varuben ol gölgede, biraz yatasım gelir
Oda gölgedir deyü ta'n eylemen hocalar
Hatırınız hoş olsun biraz yanasım gelir[373]

---

368 Ersoy, Mehmet Âkif, *Safahat*, Ank. 1992, s. 251.

369 Çağrıcı, Mustafa, "Ahlâk", *DİA*, c. II, s. 2.

370 Bkz. Gazâli, *age*, c. IV, s. 294.

371 Çağrıcı, "Ahlâk", *DİA*, c. II, s. 2 (Ahlâk md.); İlgili ayetler için Bkz. Ta-Ha 20/15; Nur 24/19, 23-25; Kasas 28/83-84; Mümin 40/17; Casiye 45/27.

372 *Yunus Emre Divanı*, (Neşreden : BurhanToprak), Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul, 2004, s. 125.

373 *Yunus Emre Divanı*, s. 103.

Nitekim ben beni bildim, yakın bil kim Hakk'ı buldum
Hakk'ı buluncaydı korktum, şimdi korkudan kurtuldum
Ayruk düşünmez korkmazam, bir zerrece kayurmazam
Ben şimdi kimden korkayım, korktuğum ile yâr oldum
Azrail gelmez canıma, sorucu gelmez sinime
Bunlar beni ne sorsunlar, anı sorduran ben oldum
Ya ben onca kaçan olam, ol buyruğunu buyuram
Ol geldi gönlüme doldu, ben ana bir kân oldum
Aşklılar bizden alalar, aşksızlar hot ne bileler
Kimler ala kimler vere, ben bir ulu dükkan oldum
Yunus'a Hakk açtı kapu, Yunus Hakk'a kıldı tapu
Bâki devlet benimkiymiş, ben kul iken sultan oldum.[374]

Kısaca inzar metodu, ahlâk eğitiminin özellikle başlangıç noktasında oldukça etkin olan bir metottur. Çünkü "işlenmemiş veya hatta bozuk bir ruhu ahlâki iyilik yoluna sokabilmek için, onu şahsi avantajı vasıtasıyla cezp etmek veya herhangi bir zarar korkusuyla korkutmak üzere hazırlık öğretimlerine"[375] ihtiyaç duyulacak, fakat bu mekanizma beklenen tesiri gösterir göstermez ruha saf ahlâkî belirlenme prensibini sunmak gerekecektir.[376]

C. İnzar Metodu Kullanılırken Dikkat Edilecek Hususlar

Kur'an'da, "*sizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten meneden bir topluluk bulunsun*"[377] emrinin; "*siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz, iyiliği emreder, kötülükten sakındırır ve Allah'a inanırsınız*"[378] övgüsünün muhatabı olan müminler, hususiyle din eğitimcileri, kendilerine yüklenen bu "emri bil maruf ve nehyi anil münker" görevini ifa ederlerken başvuracakları önemli bir vasıta olan inzar metodunu kullanırken göz önünde bulundurmaları ve

---

[374] *Yunus Emre Divanı*, s. 161.
[375] Kant, Emanuel, Critique de La Raison Pratique (trad. fr. par Aiquie), Paris, Press Univ. 1943 den naklen Draz, *Kur'an Ahlâkı*, s. 178.
[376] Kant, *age*, ay.
[377] Âl-i İmran 3/104.
[378] Âl-i İmran 3/110.

dikkat etmeleri gereken önemli hususlar bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Her şeyden önce bu metodu kullanacak eğiticinin vasıfları son derece önem arz eder. Eğitici, bu metotla sunduğu gerçeklerin muhatabı tarafından yadsınmasını kolaylaştıracak kötü vasıflara sahip olmamalıdır. Başka bir anlatışla, mesajı sunan kaynağın inanılabilirlik, güvenilirlik ve sevilirlik özelliklerini zedeleyen her şey bu metodun etkinliğini de azaltacaktır. "Sözün tesiri bulunduğu gibi, o sözün, o sözü ruhen ve psikolojik olarak destekleyen bir kişinin ağzından çıkmasının da bir tesiri vardır. Çünkü o sözü söyleyenin ruhî kuvveti, bu sözün diğer ruhlarda müessir olmasına yardımcı olur."[379]

Kur'an'da ilk olarak inzar emrinin gelmesinden önce, Hz Peygamberin teorik olarak hazırlanmasını[380] ve inzar emriyle birlikte de pratik hazırlığı emreden ayetlerin[381] gelmesi, eğiticinin bilgi ve davranış itibariyle belli bir hazırlık safhasını geçirdikten sonra bu metodu kullanabileceğine işaret eder.

b) İnzar metodunu kullanan din eğitimcisinin sunuş tarzı, öfke ve kızgınlıktan tamamen uzak olarak şefkat ve nezaketle yapılmalıdır.[382] İnsanların kötülükten kurtulup mutluluğa kavuşması genellikle bütün dinlerin temelini oluşturan "Yaratan'a saygı ve yaratılana sevgi" ilkeleri esas alınarak gerçekleştirilmelidir.[383] İyiliği emretme ve kötülükten alıkoymayı, emrettiği ve alıkoyduğu konusunda bilgili olması yanında, insanı seven, yumuşak ve anlayış sahibi kimseler hakkıyla ifa edebilirler.[384] Bütün insanlığa bir nezîr (uyarıcı, korkutucu) olarak gönderilen Hz. Peygamber'e "*Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi*"[385] ilahî hitabında da böyle

---

379 Razi, *age.* c. XIX, s. 179 vd.

380 Alak 96/1-5.

381 Müddessir 74/1-7.

382 Bilali, *age.* s. 58.

383 Sunar. Cavit, "Aşkın Terbiye'de Rolü", AÜİFD, c. XXV, s. 109.

384 İbn Teymiye, *age.* s. 123.

385 Âl-i İmran 3/159.

bir hareket tarzı tasvip görmektedir. Zira, Hz. Peygamber'in kendisine işkence edenlere hoşgörülü davranması, onlardan intikam alma gibi bir yola başvurmaması, ayrıca da müminlerin kendilerine kalkan eller karşısında yalnızca imanlarını haykırmaktan başka bir şey yapmamaları muhatapları üzerinde silinmez etkiler bırakmıştı.[386]

Kur'an'da eğitimin bütünüyle oluşum, şekilleniş ve işleyiş ruhuna hakim olan tema rahmettir. Çünkü en büyük yetiştirici Rahman ve Rahîm olandır. Bundan ötürü "ilahî yetiştirmeye dayanan eğitimde esas iyimserlik, merhamet, şefkat, insanın insanı sevmesi ve saymasıdır."[387] Allah'ın, Fir'avn'ı dine davet etmek üzere görevlendirdiği Hz Musa'dan ona yumuşak söz söylemesini istemesi[388] bunun diğer bariz bir örneğidir. Kültürümüzdeki "tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır" atasözü ile, bir yerde Arapların "geçmek, nüfuz etmek kılıca ait bir şey değildir; o senin iki çenen arasında bulunan diline aittir"[389] sözü yumuşak ve etkili ifadenin gücünü en güzel şekilde betimleyen ifadelerdir.

Eğitimcinin belirlenen esaslar üzere hareket edebilmesi için, dünyevî birtakım sıkıntılardan uzak durması gerekir. Çünkü inzar ve tebliğ görevi, bu yönde bir iyilik ve rahatlık durumunda daha başarılı bir şekilde yerine getirilir ve daha iyi sonuçlar alınabilir.[390]

c) İyiliği emir ve özellikle kötülükten sakındırma sürecinde inzar öncesi bazı aşamaların kat edilmesi gerekebilir. Bunlar, sırayla ifade edersek, iyiliği güzel, kötülüğü çirkin olarak betimleme, delilleri sunma, iyi ve kötü ihtimallerin açıklanması ve eğiticinin kendi doğruluğu ihtimalini hatırlatması gibi basamaklardır. Bundan sonra doğrudan muhatabı hedef almadan genel ifadelerle inzar metoduna başvurulur. Daha sonra Allah'ın nimetleriyle birlikte azabını hatırlatma, muhataba yönelik endişeleri açıklama ve aynı fiili işleyenle-

---

386 Ünal, *Mekke Rasullerin Yolu*, s. 129.

387 Ayasbeyoğlu, Nevzat, *İslâmiyetin Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an-ı Kerim'in Eğitimle İlgili Ayetlerinin Tahlili*, İst. 1991, s. 26.

388 Ta-Ha 20/44.

389 Razi, *age.* c. XVI, s. 330.

390 Razi, *age.* c. X, s. 276.

rin akıbetlerinden örnekler verme, ayrıca kıyamet ve ahiret günüyle korkutma gibi inzar vasıtaları kullanılır.[391]

d) Uyarıcı değişkenler, psikolojik (zihnî, ruhî) ve sosyal değişkenler ile müspet yönde etkinlik bakımından birbiriyle uyum arzedecek şekilde düzenlenip sunulması gerekir. İlk olarak, "kişiyi tutarlı bir biçimde neyin ikna ettiğini öğrenmek için önce kişinin hangi duyusal yapım bloklarına ihtiyacı olduğunu bulmalı ve sonra ikna olmadan önce bu uyarıcıları hangi sıklıkta almak zorunda olduğu"[392] keşfedilmelidir. İslâmî emir ve yasaklar ile ahlâkî değerlerin değişmez olduğu bir gerçek olmakla birlikte "farklı geçmiş, farklı ilgi alanları ve farklı bakış açılarına sahip fertler bunları değişik tarzlarda değerlendirebilirler."[393] Onun için eğitimci, inzar metodunu kullanırken bu farklılıkları daima göz önünde bulundurmalıdır. Buna göre "eğer kişi cezalandırılmaktan korkuyorsa ceza tehdidi içeren bir durum"[394], istenilen davranışa yönlendirmede ödülleri içeren bir durumdan daha etkili olabilir.[395] Bunun tersine cezalandırılma korkusundan daha çok şiddette ödüllendirilme arzusu taşıyanlar için ödüllendirici bir durum daha etkili olacaktır[396]. Bu hususta Kâtip Çelebi, vaizlere yaptığı tavsiyelerinin bir bölümünde "...va'd ve vaîd'i, halkı ümitlendirme ve korkutma hususunu bahis konusu edince de (Allah'ın azabı ve gazabı ile) tehdit, af ve rahmeti ile rağbeti artırma) konusunda ifrat ve tefrit cihetlerine kaymaya, bu husustaki sözleri durumun gereğine göre hâkimâne ola"[397] hatırlatmasında bulunur.[398].

e) İnzar ederken uyarıcılar, muhatabın tutum ve davranış değişikliğine yetecek yeğinlik ve sıklıkta iletilmelidir.[399] Bundan eksiği fay-

---

391 Bilali, *age.* s. 68-74.

392 Robbins, *age.* s. 267.

393 Bedevî, agm. s. 177.

394 Freedman, *age.* s. 394.

395 Freedman, *age.* ay.

396 Freedman, *age.* ay.

397 Çelebi, Kâtip, *Mîzanu'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk, (İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü),* (sad. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), İst. 1990, s. 153.

398 Ayrıca Bkz. Gazâli, *age,* c. IV, s. 303.

399 Freedman, *age.* s. 416 vd.

dasız olacağı gibi fazlası da zihni ve ruhu devamlı meşgul edici olması bakımından uyarıcıları ön plana çıkaracağından, kabul ettirilmek istenen her hangi bir ahlâkî ilkenin ya da yaptırılmak istenen her hangi bir davranışın yahut da yasaklanan kötü bir fiile ilişkin tutumun içselleştirilerek faziletli ve "kendiliğinden" bir hal almasına mani olabilir. Dolayısıyla bu da, kişinin korku ahlâkı üzere takılıp kalmasına ve eğitimin nihaî hedefi olan erdemli davranışların kazandırılmasına engel olacağından sakınca arz eder.

Ayrıca, muhatabın aşırı bağlanmış olduğu tutumlarını değiştirmesi güç olduğundan uyarıcıların kendisini rahatsız eden tesirini tutum değiştirerek değil de kaynağı kötüleme ya da mesajı reddetme yoluna başvurabilir. Bunun için komplike metotlar uygulanmalı, yer ve zaman unsuruna dikkat edilmelidir.

f) İnzar metodu, insanın psikolojik gelişim basamaklarına uygun olarak sunulmalıdır. Psikolojik gelişimin ilk basamağı olan çocukluk için, özellikle erken dönemlerde inzarla yaklaşmanın gereğinden bahsedilemeyeceği açıktır. Çünkü çocukta Allah bilinci ilk olarak, tabiattaki bütün güzellikleri yaratan, ona sevdiği bütün yiyecek, içecek, arkadaş, kardeş, anne, baba vs.yi veren bir varlık olduğu şeklinde oluşturulmalıdır.[400] Özellikle anne babaların çocuklarına din eğitimi verirken hatırdan çıkarmamaları gereken husus, ilk olarak onların kalplerine Allah ve Peygamber sevgisini yerleştirmek olmalıdır[401]. Çocuk henüz "günah nedir, suç ve ceza nedir, yalan nedir, niçin bunların karşılığında ceza verilir, bu cezaları kim verir, nasıl verilir? gibi soruların cevaplarını kendi muhakemesi ile kavrayabilecek bir olgunluk seviyesine gelmeden"[402] bazı davranışları yapması halinde Allah'ın ona azap edeceğini hatırlatmak fayda yerine zararlı sonuçlar doğurması muhtemel son derece yanlış bir harekettir.[403]

---

400 Ayhan, *Eğitime Giriş*, s. 308.

401 Öcal, Mustafa, Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar, 4. baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2001, s. 59.

402 Tütüncü, Mehmet, "Çocukta Duygu ve Heyecan Eğitimi", *DEÜİFD*, sy. 4, İzmir, 1987, s. 277 (Bkz. 57. dipnot).

403 Bkz. Öcal, age, s. 60. Ayrıca bkz. Tütüncü, agm, s. 277.

Ancak, çocuk suçun ve cezanın ne olduğunu anlayacak bir yaşa geldiğinde gerektiğinde, dikkatli kullanmak üzere, inzar metoduna başvurulabilir.[404] Zaten Allah'ın mutlak iyilik sahibi olduğu bilgi ve inancıyla yetişen çocuk ya da genç için cezalandırma haberi, cezayı verenin kötülüğüne değil de ceza konusu olan davranışın çirkinliğine yorumlanmaya daha yatkın olacaktır. Onun için çocuğun kendisini cezalandıran kimseyi seviyor ve kendisinin de onun tarafından sevildiğine inanıyor olduğu durumlarda bedensel cezalandırmaya da her hangi bir cezalandırma gibi başvurulabileceği ifade edilmiştir.[405] "Cezalandırma yetkisinin önkoşulu, çocukla eğitici arasında karşılıklı bir sevgi bağının bulunup bulunmaması"[406] olduğuna göre, inzar için de aynı safhanın oluşmuş olması bir önkoşul olarak kabul edilmelidir. [407] Yaşamın yetişkinlik ve daha sonraki dönemlerinde inzar metodu muhatabın durumuna göre kullanılmalı ve daha çok onları korku ve ümit arasında bir dengede tutabilecek tarzda işlenmelidir. Yetişkinlik döneminde, dengeyi aşırı bozmamak kaydıyla korku tarafının biraz daha baskın olmasının, masiyetlerden kaçındırma hususunda daha uyarıcı olacağından, tercih edilebileceğini söyleyenler olmuştur.[408] Fakat yaşlılık döneminde Allah'tan gelecek mağfiret zannının daha ağır basması gerektiği dolayısıyla ümit duygularının beslenmesi lazım geldiği ifade edilmiştir.[409] İnzar metodu da bu genel bilgiler ışığında belirtilen dengeleri aşırı bir şekilde bozmaya sebebiyet vermeyecek şekilde kullanılmalıdır.

---

404 Ayhan, Halis, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, Ank. 1985, s. 114; a. mlf., *Eğitime Giriş*, s. 308.

405 Bkz. Zülliger, *Çocuk Vicdanı ve Biz*, s. 64.

406 Zülliger, *ae.* ay.

407 Çocuk eğitiminde ödül ve cezanın eğitimsel bir değer ifade edebilmesi için dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında geniş bilgi için bkz. Özyılmaz, Ömer, *Çocukluk ve Gençlik Çağında İslâmî Eğitim ve Psikolojik Temelleri*, Pınar Yayınları, İstanbul 2003, s. 188-191.

408 Bkz. Çelebi, *age.* s. 153; Gazâli, *age.* c. IV, s. 304-305; İbn Kayyım, *age.* c. I, s. 400; İmam-ı Rabbanî, Ahmed Fârûkî Serhendî, *Mektubat-ı Rabbanî*, (çev. Abdülkadir Akçiçek), İst. 1977, c. I, s. 231 vd.; Kuşeyri, *age.* s. 266.

409 İmam-ı Rabbanî, *age.* c. I, s. 231; Gazâli, *age.* c. IV, s. 306

g) İnzarın bir amaç değil, araç olduğu unutulmamalıdır. İnzar ile oluşan "korkunun faydası, çekinmek, vera, takva, mücahede, ibadet, fikir, zikir ve diğer Allah'a yaklaştıran sebeplere ulaştırmaktır."[410] Korku ve ümit, bir kuşun iki kanadına benzetilmiştir.[411] Kanatlar kuşu gideceği yere götürmeye yarayan organlar olduğu gibi korku ve ümit de kişiyi Allah'a ve O'nun rızasına ulaştıran iki vasıtadır. Ayrıca korku insanı ilim ve amele motive eden ilahî bir kamçıdan ibarettir.[412] İnsan ruhî ve insanî melekelerini ne kadar atalete sevk eder ve ne kadar hayvanlık seviyesine yaklaşırsa dıştan yönlendirilmeye ve korkutulmaya o kadar ihtiyaç duyacaktır. Fakat ruhunu kötülüklerden arındırdıkça insanlık seviyesi meleklik yönünde yükselişe geçecek, belki onu da aşacaktır. İnsanlık seviyesi yükseldikçe inzarlar yerini tebşirlere bırakacaktır.

h) İnzar metodu, müspet yönde gerçek etkinliğini ancak, Kur'an'daki akla, duyulara ve ruha hitap eden diğer metotlarla komplike bir yapı içinde kullanılmakla gösterebilir. Onun için diğerlerinden tecrit edilerek kullanılması, tedavisi zor ya da imkânsız ruhsal hastalıklara sebebiyet verebileceğinden diğer dengeleyici ve tamamlayıcı metotlarla birlikte kullanılmasına önem verilmelidir.

Kur'an'da ne zaman bir vaîd ayeti zikredilse onun yanı sıra mutlak va'd ayetinin zikredilmesi[413] bu kuralın bir yönden açık bir örneğidir. Bunun aksi bir tavır, dengesiz ve ruhsal yönden problemli fertlerin yetişmesine zemin hazırlar. Muhatabın ruhî durumunu dikkate almadan aşırı, gereksiz ve yersiz olarak oluşturulan Allah korkusu kişide, hususiyle "çocukların üst benliğinde olumsuz bir Tanrı imgesi ve dehşete, korkuya dayanan kişisel davranış biçimi oluşturur."[414] Aşırı korku, bazen insanı hayata küstürüp, ruhen ve bedenen zayıflamasına, hatta ölümüne bile sebep olabilir.[415] Onun için Allah'ın

---

[410] Gazâli, *age*, c. IV, s. 290.

[411] Bkz. İbn Kayyım, *age*, c. I, s. 400.

[412] Gazâli, *age*, c. IV, s. 289.

[413] Razi, *age*, c. III, s. 175; Buti, *Kur'an Eğitiminin Eşsiz Metodu*, s. 82 vd.

[414] Köknel, *Korkular*, s. 71.

[415] Gazâli, *age*, c. IV, s. 341.

çetin azabı yanında rahmetinin sonsuzluğu da anlatılmalıdır. Azabından emin olmak mümkün olmadığı gibi rahmetinden de ümit kesilemez. Bu tarzda kurulan bir denge mü'mini sıkıntıya sokmak yerine ona hayat bahşeder. Mutasavvıf-şair Ali şu beyitinde;

"Şifâşâz olmasa ger şerbet-i "La taknatû" câna
Vücûdum eyler idi tâb-ı havf-ı ma'siyet ifnâ"[416]

diyerek inzar ile oluşan günah korkusunun vücudu zayıflatıp ölüme doğru sürükleyici tesirini, "*Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz*"[417] ilahî müjdesiyle dengeleyici ve yeniden şifa verici tesirine işaret eder.

Bütün insanlık için örnek teşkil edecek bir kişiliğe sahip olan Hz Peygamber'e bir gün Hz Ali (r.a) tarafından onun hattı hareketine tesir eden prensipler sorulduğunda;

"Bilgi sermayemdir, akıl dinimin esasıdır, sevgi temel taşımdır,
Arzu binek atımdır, Allah zikir arkadaşımdır,
Mahremiyet hazinemdir, korku refikimdir,
İlim silahımdır, sabır ordumdur,
Kanaat ganimetimdir,
Tevazu medar-ı iftiharımdır,
Doğruluk şefaatçimdir,
İtaat kifayetimdir,
Mücadele itiyadımdır,
Bu kalbimin nuru namazdır"[418]

diyerek verdiği bu cevapta çok yönlü ve birbiriyle uyum içinde bir motivasyonun en güzel örneği oldukça beliğ ifadelerle betimlenmiştir.

---

[416] Pekolcay, Neclâ - Eraydın, Selçuk, *İslâmî Türk Edebiyatı*, İst. 1981, s. 140, Beyit günümüz Türkçesiyle "Eğer (Allah'tan) 'ümit kesmeyiniz' şerbeti ruhuma şifa bağışlamasa günah korkusunun ağırlığından vücudum helak olurdu"şeklinde ifade edilebilir.

[417] Zümer 39/53.

[418] Bkz. Hamidullah, Muhammed, *İslâm'a Giriş*, (çev. Kemal Kuşçu), 2. bs. Ank. 1965, s. 136.

SONUÇ

İslâm eğitimi temel prensiplerini ve eğitim metotlarını Kur'an'dan alır. Kur'an'da eğitimin en bariz özelliği insanı her yönüyle kuşatıcı olmasıdır. Bu kuşatıcılık hem zaman hem de mekân yönüyle olduğu gibi, Kur'an'ın eğitim prensipleri ve eğitim metotları da insan fıtratında odaklaşan temel esaslar yanında farklı yaratılış özelliklerini ve değişik nedenlerle hastalıklı hale gelmiş ruh hallerini dikkate alan yaklaşım tarzlarını içermektedir. Kur'an'da bu türlü bir yaklaşımın belirgin bir örneği inzar metodudur. Bu metotla ilgili olarak araştırmamızda elde ettiğimiz tespitlerimizi özetle şöylece sıralayabiliriz:

a) İnzar metodu, Kur'an'daki diğer metotlar gibi insan fıtratına uygun olan bir metottur. İnsanın elemden kaçma ve hazza yönelme eğilim ve ihtiyacından ilkini, yani elemden kaçma özelliğini hedef alır.

b) İnzar metodu, insan eğitimindeki tedrici yaklaşımın bir gereğidir. Bu metot insanın dalâletten hidayete, karanlıktan aydınlığa geçişinde izlenen tedric basamaklarının ilkini oluşturur. İnsan, günah fiilleri ya da kötü davranışları dolayısıyla irtifa kaybettiği oranda inzara muhatap olmaktadır. İnsanlığın dalâlet yönünde düşüşü ile inzar, Hakk'a doğru yükselişi ile tebşir arasında doğru orantılı bir ilişki bulunmaktadır.

c) İnzar, yalın bir korkutma işlemi olmayıp, Allah'ın yeryüzünde ve bütün evrende işleyen kanunları hakkında bilgi verme, geçmiş ve geleceği hatırlatarak insanı gafletten alıkoyup uyanık kılma faaliyetidir.

d) İnzar insan fıtratındaki "korku" hissini eğitip yönlendiren bir metottur. İnzar, insanlığın inançsızlık yada batıl inanışlar içinde maruz kaldığı yüzlerce korku ve sıkıntıdan kurtulup Allah'a inanarak

O'ndan sakınmaları sonucu oluşan güvenlik ve mutluluğa kavuşmalarını temin eden Kur'anî bir yöntemdir.

e) İnzar insanın görev bilinci ve sorumluluk hissini uyandıran, eğitip olgunlaştıran, kötü fiilleri değersizleştirip iyi davranışlara da aksi yönden anlam katan ve yücelten bir metottur.

f) İnzar, Allah'ın sonsuz rahmetinin bir gereği olarak insanların cezalara maruz kalmamaları için düzenlenmiş tehlike sinyali ve güvenlik sistemidir. Kur'an'daki inzarlar genel olarak İslâm dininin ceza vermekten yana olmadığının açık bir delilidir. Çünkü suç teşkil eden fiillere engel olucu yönüyle ceza yerine mükâfata yöneltir.

g) İnzar, kişilik ve inanç eğitiminde etkin görev üstlenen bir metottur. İnsanın kendi iç dünyasını tanıyıp değerlendirmesi ve dış alemdeki düzen ve aksaksız işleyişin farkına varmasında, sonuçta afakî ve enfüsî delilleri görerek Rabbini gereği gibi tanıyıp bilmesinde bu metodun önemli payı bulunmaktadır.

h) İnsan gerçeği göz önünde bulundurulduğunda onun unutkan; nefsine, heva ve hevesine düşkün, maddiyatı seven bir tabiata sahip olmasından ötürü daima uyarılma ihtiyacında olduğundan inzar metodu da her zaman geçerliliğini koruyan bir metottur.

i) İnzar metodunun, insanların dinî ve ruhî durumlarıyla ilgisi bulunduğundan bu metotla yaklaşma gereği duyan din eğitimcileri muhataplarını iyi tanımaları ve inzar metodunun nicelik ve niteliklerini onların seviyelerine uygun bir şekilde ayarlayarak sunmaları gerekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

ABDULBÂKÎ, M. Fuad,

--*Mu'cemu'l Müfehres li Elfazi'l Kur'ani'l-Kerim,* (çev. Mahmut Çanga), İst. 1991.

AHMET CEVDET PAŞA

--*Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa,* I-II, İst. 1981.

AKSEKÎ, Ahmet Hamdi,

--*Ahlâk Dersleri,*Üçdal Neşriyat, İst. 1968.

ALAYLIOĞLU, Ruşen - **OĞUZKAN,** A. Ferhan,

--*Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü,* İnkılap ve Aka Yay. İst. 1976.

ALGÜL, Hüseyin,

--*İslâm Tarihi,* I-IV, 1986.

ATAÇ, Füsun,

--*İnsan Yaşamında Psikolojik Gelişim,* İst. 1991.

ATEŞ, Süleyman,

--*Gerçek Din Bu,* I-II, Yeni Ufular Neşriyat, İst. 1991.

el-ATTAS, Seyyid M. Nakib,

--*İslâmî Eğitim,* (çev. Ali Çaksu), Endülüs Yay. İst. 1991 .

--*Modern Çağ ve İslâmî Düşünüşün Problemleri,* (çev. Mahmut Erol Kılıç), İnsan Yay. İst. 1989.

AY, Mehmet Emin,

--*Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım,* Gonca Yay. İst. 1989.

--*Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükâfat ve Ceza,* Bursa, 1993.

AYASBEYOĞLU, Nevzat,

--*İslâmiyetin Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an-ı Kerim'in Eğitim ile İlgili Âyetlerinin Tahlili,* M.E.B. Yay. İst. 1991.

AYDIN, Mustafa,

--*İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenişi,* İst. 1991.

AYHAN, Halis,

--*Eğitime Giriş ve İslâmiyetin Eğitime Getirdiği Değerler*, 2. bs. Damla Yay. İst. 1986.

BAŞARAN, İbrahim Ethem,

--*Eğitim Psikolojisi.(Modern Eğitimin Psikolojik Temelleri)*, 9.bs. Ank. 1988.

BAYMUR, Feriha,

--*Genel Psikoloji*, İst. 1978.

BAYRAKLI, Bayraktar,

--*İslâm'da Eğitim*, İFAV Yay. İst. 1989.

BAYRAKTAR, M. Faruk,

--*İslâm Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, İFAV Yay. İst. 1989.

BİLGİN, Beyza,

--*İslâm ve Çocuk*, DİB. Yay. Ank. 1991.

BİLGİN, Beyza - **SELÇUK**, Mualla,

--*Din Öğretimi (Özel Öğretim Yöntemleri)*, Akid Yay. Ank. 1991.

BOZDAĞ, Bekir,

--*Kur'an-ı Kerim'de Tartışma Metotları*, (Mezuniyet Tezi), Bursa, 1988.

BUCAILLE, Maurice,

--*Müspet İlim Yönünden Tevrat İnciller ve Kur'an*, (çev. Mehmet Ali Sönmez), DİB. Yay. Ank. 1991.

BÛTİ, Said Ramazan,

--*Fikhu's-Siyre*,(çev. Ali Nar, O. Aktepe), İst. 1987.

--*Kur'an Eğitiminin Eşsiz Metodu*, (çev. Şükrü Özen), İst. 1987.

CARREL, Alexis,

--*Başarının Sırları*, (çev. Refik Özdek), Yağmur Yay. İst. bs.y.y. ts.

CEBECİ, Lütfullah,

--*Kur'an'a Göre Takva*, 2. bs. Seha Neşr. İst. 1991.

CEVHERİ, İsmail İbn Hammad,
–*Tâcu'l-Lüğati ve's-Sihahi'l-Arabiyye*, (tahı. Ahmed Abdülğafur Attar), 3.bs. Beyrut, 1399/1979.

CİLACI, Osman,
--"Günümüzde Din İhtiyacı ve Din Eğitimi", SÜİFD , yıl: 1990, sy. 3.

CLOUSE, Bonnidell, "Ergenlerde Ahlâk Gelişimi ve Cinsellik", (çev. Turgay GÜNDÜZ), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 9, sy. 9, Bursa, 2000, ss. 715-753.

CÜCELOĞLU, Doğan,
--*İçimizdeki Çocuk*, 2. bs. Remzi Kitabevi, İst. 1992.

ÇAĞRICI, Mustafa,
--*İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, İst. 1989.

ÇAKAN, İ. Lütfü,
--*Hakkı Tavsiye Metot ve Vasıtaları*, İst. 1992.

DAMİĞANİ, Hüseyin b. Muhammed,
–*Kâmûsu'l-Kur'an* (el-Vücuh ve'n-Nezâir), Beyrut, 1985.

DÂRİMÎ, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman,
--*es-Sünen*, I-II, Beyrut, ts.

DEBBAOĞLU, Ahmet - **KARA**, İsmail,
--*Ansiklopedik Büyük İslâm İlmihali*, 2.bs. Dergâh Yay. İst. 1980.

DOĞAN, D. Mehmet,
--*Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber Yay. İst. 1989.

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,(komisyon), I-XIV, Çağ Yay. İst. 1992-1993.

DRAZ, Muhammed Abdullah,
--*Din ve Allah İnancı*, (çev. Bekir Karlıga), Bir Yay. bs.y.y. ts.
--*Kur'an Ahlâkı*, (çev. Emrullah Yüksel-Ünver Günay), İz Yay. İst. 1993.

EBRÂŞİ, Muhammed Atıyye,
–*İslâm'da Terbiye*, (çev. Hüseyin Varol), İst. 1995.

EBU ZEHRA, Muhammed,
–*İslâm'a Davet*, (çev. Maşuk Aydın), Ank. ts.

el-ELMÂÎ, Zahir b. Awad,
--*Kur'an'da Tartışma Metotları*, (çev.), Pınar Yay. İst. 1984.

EŞREF, Seyyid Ali,
--*İslâm Eğitiminde Yeni Ufuklar*, (çev. Osman Tunç), Fikir Yay. İst. 1991.

Fazlur RAHMAN,
--*Ana Konularıyla Kur'an*, (çev. Alpaslan Açıkgenç), 1. bs. Fecr Yay. Ank. 1987.
--*İslâm*, (çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın), 2.bs. Selçuk Yay. İst. 1992.

FREEDMAN, Jonathan L.-**SEARS**, David O.-**CARLSMİTH**, J. Merril,
--*Sosyal Psikoloji*, (çev. Ali Dönmez), Ara Yay. İst. 1989.

GAZÂLİ, Ebu Hamid Muhammed,
--*İhyâu Ulumi'd-Din*, (çev. Ahmed Serdaroğlu), I-IV, Bedir Yay. İst. 1975.

GÜRKAN, Ahmet,
--*İslâm Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, 4. bs. Nur Yay. Ank. 1989.

HAMİDULLAH, Muhammed,
--*İslâm'a Giriş*, (çev. Kemal Kuşçu), 2.bs. Nur Yay. Ank. 1965.

HİTTİ, Philip K.,
--*Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev.Salih Tuğ), Boğaziçi yay. İst. 1980.

HOFFER, Eric,
--*Kesin İnançlılar* (Kitle Hareketlerinin Anatomisi), (çev. Erkıl Günur), İst. 1988.

HORNEY, Karen,
--*Çağımızın Tedirgin İnsanı*, (çev. Ayda Yörükan), Tur Yay. İst. 1980.

HÖKELEKLİ, Hayati,
--*Din Psikolojisi*, DİB Yay. Ank. 1993.
-- "İnzar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXII, ss. 358-359.

İBN KAYYIM el-CEVZİ,
--*Medaricu's-Sâlikîn* (Kur'anî Tasavufun Esasları), I-II, (çev. Ali Ataç ve ark.), İst. 1990.

İBN KESİR, Ebu'l Fida İsmail,
--*Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri,* (çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner), Çağrı Yay. İst. 1988.

İBN MÂCE, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî,
--*es-Sünen,* I-II, Kahire, 1954.

İBN MANZUR, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed ibn Mükerrem,
--*Lisanu'l-Arab,* I-XV, Beyrut, ts.

İBN MİSKEVEYH, Ebu Ali Ahmed İbn Muhammed,
--*Ahlâkı Olgunlaştırma,*(Tehzibu'l-Ahlâk), (çev. A.Şener, C.Tunç, İ. Kayaoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ank. 1983.

İBN TEYMİYYE,
--*Bir İslâm Kurumu Olarak Hisbe,* (çev.Vecdi Akyüz), İnsan Yay. İst. 1989.

İSFEHANİ, Ragıp,
--*Müfredat,* Beyrut, ts.

İZUTSU, *Toshihiko,*
--*Kur'an'da Allah ve İnsan,* (çev.Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşr.,bs.y.y. ts.
--*Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar,* (çev.Selahattin Ayaz), 2.bs. Pınar Yay. İst. 1991.

İZZETÎ, Ebu'l Fazl,
--*İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş,* (çev. Cahit Koytak), İnsan Yay. İst. 1984.

KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem,
--*İnsan ve İnsanlar,* 7.bs. İst. 1988.

KELÂBÂZÎ, Ebu Bekr Muhammed b. İshak Buharî,
--*Doğuş Devrinde Tasavvuf* (et-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf), (çev. Süleyman Uludağ), 2.bs. Dergâh Yay. İst. 1992.

KIRCA, Celal,

-- "Kur'an'a Göre Din Eğitiminin Genel Metotları", EÜİFD, sy., 5, Kayseri, 1988.

KÖKNEL, Özcan,

--*Korkular Takıntılar Saplantılar*, İst. 1990.

KUTUB, Muhammed,

--*İslâm'da Eğitim Metodu*, (çev. Durmuş Ali Kayapınar), İst. ts.

--*İslâm Terbiye Metodu ve Ahlâk Sistemi*, (çev. Ali Özek), 2.bs. İst. 1977.

--*İslâm'ın Etrafındaki Şüpheler*, (çev. Ali Özek), Tuğra Neşr. İst. 1991

KUTUB, Seyyid,

--*Fi Zilâli'l-Kur'an*,(Fi Zilâl) (çev. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa), Hikmet Yay. İst. 1986.

--*Kur'an'da Edebî Tasvir*, (çev. Süleyman Ateş), Hilal Yay. Ank. 1967

KUŞEYRİ, Abdülkerim,

--*Kuşeyri Risalesi*, (çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay. 3.bs. İst. 1991.

MÂVERDİ, Ebul Hasan Ali İbnu Muhammed,

--*Edebü'd-Dünya ve'd-Din*, (çev. Ali Akın), Temel Neşr. İst. 1982.

MELİCÎ, Abdülaziz,

--"Dinde Psikolojik Araştırmanın Gelişimi", (çev. Selahattin Parladır), DEÜİFD, sy. II, İzmir, 1985.

MEVDUDÎ, Ebu'l-A'la,

--*Tefhimu'l-Kur'an,(Tefhim)*, (çev. Muhammed Han Kayanî ve ark.), I-VII, İnsan Yay. İst. 1986-1988.

--*Kur'an'a Göre Dört Terim*, (çev. Osman Cilacı - İsmail Kaya), 15.bs. İst. 1989.

Meydan LAROUSSE, I-XII, Meydan Yay. İst. 1973.

Mu'cemu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim, 2. bs. Mısır, 1390/1970.

MUHAMMED Esed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, (çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İst. 1999.

MUHASIBÎ, el-Harîs ibn Esed,
--*er-Riâye li Hukukillah*, (tah. Abdulkadir Ahmet Ata), 3.bs. Daru'l-Kutubi'l-Hadis, bs.y.y. 1970.

MUSTAFA SABRİ (Efendi),
--*Dinî Müceddidler*, Sebil Yay. İst. 1994.

MÜSLİM, Ebu'l Hüseyin b. Haccac,
--*Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi*,(çev. Ahmet Davudoğlu), I-XI, Sönmez Yay. İst. 1977-1980.

NASR, Seyyid Hüseyin,
--*Modern Dünyada Geleneksel İslâm* (çev. Savaş Şafak Barkçın-Hüsamettin Arslan), İnsan Yay. İst. 1989.

NEDVÎ, Ali el-Hasenî,
--*Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti*, (çev. Mehmet Süslü), İst. 1986.

NOR, Wan Muhammed,
--"Al-Attas'ın Eğitim Felsefesi ve Metodolojisinin Genel Hatları", (çev. Yasin Ceylan), İslâmi Araştırmalar, c.VII, No:1, Ank. 1993-1994.

ÖCAL, Mustafa,
--*Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, 4. baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2001.

ÖZBEK, Abdullah,
--*Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (sav)*, 2.bs. Esra yay. Konya, 1991.
--"İslâm Eğitiminin Özelliklerine Genel Bir Bakış", SÜİFD, yıl: 1990 sy. 3.

ÖZGÜR. İbrahim N.,
--*Ailede, Okulda Çocuk ve Gencin Ruh Sağlığı*, 2. bs. İst. ts.

ÖZYILMAZ, Ömer, *Çocukluk ve Gençlik Çağında İslâmî Eğitim ve Psikolojik Temelleri*, Pınar Yayınları, İstanbul 2003.

er-RÂZİ, Fahruddin, Abdullah b. Muhammed,
--*Tefsir-i Kebir*, (çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç-C. Sadık Doğru), Akçağ Yay. 1988-1995.

ROBBİNS, Anthony,

--*Kişisel Başarıda Zirveye Ulaşmanın Yolu Sınırsız Güç*, (çev. Mehmet Değirmenci), İnkılâp Kitabevi, 4.bs. İst. 1993.

SAİD, Cevdet,

--*Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, (çev. İlhan Kutluer), 2. bs. İst. 1986.

SAKA, Şevki,

--*Kur'an-ı Kerim'in Da'vet Metodu*, 2.bs. Seha Neşr. İst. 1991.

SARI, Mevlut,

--*el-Mevârid*, Bahar Yay. İst. 1982.

SHARIF, M. M,

--"Eğitimde İslâmî Hedefler", (çev. Ali Özer), DEÜİFD, sy.3, İzmir, 1986.

SUYÛTÎ, Celâluddin Abdurrahman Ebu Bekr,

--*el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an*, (çev. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik), Hikmet Neşr. İst. 1987.

TATLI, Âdem,

--*Merak Ettiklerimiz*, Türdav Yay. 4.bs. İst. 1992.

TEMİZ, Bilal,

--*Kur'an-ı Kerim'de Tebşir ve İnzar Kavramları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1990.

The Encyclopedia of Religion, Macmillan Publishing Company, Newyork, 1987.

Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğü, I-II, Ank. 1988.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi **(DİA)**, c. XXII, İst. 2000.

TÜTÜNCÜ, Mehmet,

--"Kur'an ve Hadislerde İnsan Psikolojisi", DEÜİFD, sy.3, İzmir 1986.

ÜLKEN, Hilmi Ziya,

--*Aşk Ahlâkı*, Ülken yay. 3.bs. bs.y.y. 1971.

ÜNAL, Ali.

--*Kur'an'da Temel Kavramlar*, İst. 1986.

YAVUZ, Kerim,

--*Çocuğun Dünyası ve Gelişme*, Çocuk Vakfı Yay. İst. 1992.

--"Din Psikolojisinin Araştırma Alanları", AÜİFD, sy.5, Erzurum, 1982.

YAVUZ, Yusuf Şevki,

--*Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, Bursa, 1983.

YAZIR, Muhammed Hamdi,

--*Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, (sad. İsmail Karaçam , Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), Azim Dağıtım, İst. 1992.

YÖRÜKOĞLU, Atalay,

--*Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yay. İst. 1991.

Yunus Emre Divanı, (Neşr. BurhanToprak), Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul, 2004.

ZÜLLİGER, Hans,

--*Çocuk Vicdanı ve Biz*, (çev. Kâmuran Şipal), Bozak Yay. İst. 1977.

--*Çocuklarımızın Korkuları*, (çev. Kâmuran Şipal), İst. 1975.

"... Kur'an'da korku, Allah'a nispetle anılıyorsa makbul karşılanır ve sahipleri övülür. Fakat Allah'tan başka her hangi bir şeye nispetle kullanılıyorsa bu uygun görülmez ve sahipleri ikaz edilir. Denilebilir ki Kur'an'daki bütün çaba, O'ndan kaynaklanmayan bütün korkuları yok etmek ve insanın sahip olduğu bu fıtri duygunun rahmeti her şeyi kuşatan Yüce Yaratıcı tarafından insanın hem dünyevi hem de uhrevi mutluluğunu temine yönelik olarak tek merkezden yönetilmesini sağlamaktır.

Kur'an'da, korku duygusunun gerçek merciine ilişkin uyarıların yanında diğer pek çok korkunun tehlikeli sonuçlarıyla birlikte anlamsızlığına işaret edilir. En çok korkulması gereken şeyin güven duyulmaya en çok layık olan bir varlık olması gereği hatırlatılır. Böylece Allah'ın "korkutucu" yanı ile "güven duyulacak yegâne varlık olduğu" teması birlikte işlenir. Gerçek anlamda korkulması gereken güç, her şeyi elinde tutan güçtür. O halde insan sadece O'ndan korkmalı ve sadece O'na güven duymalı, O'ndan başka hiç bir şeyden kokmamalıdır. Bu tarzda gelişen bir korku insanı, korkak ve pısırık bir şahsiyet sahibi yapma yerine yiğit, yürekli, gözü pek ve cesur bir kişiliğe kavuşturur..."

ISBN: 975-6434-09-0
9789756 434093